

Ewa Łuzyniecka

KOŚCIÓŁ DOMINIKANÓW W GDAŃSKU



**KOŚCIÓŁ DOMINIKANÓW
W GDAŃSKU**

Ewa Łużyniecka

KOŚCIÓŁ DOMINIKANÓW W GDAŃSKU

Architektura i jej przeobrażenia



Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej
Wrocław 2022

Recenzenci:

prof. Robert Kunkel

prof. Aleksander Piwek

Na okładce:

Szczyt zachodni kościoła dominikanów w Gdańsku, fot. E. Łużyniecka

Opracowanie redakcyjne:

Anna Miecznikowska

Skład i łamanie:

Agnieszka Orłowska

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszej książki, zarówno w całości, jak i we fragmentach, nie może być reprodukowana w sposób elektroniczny, fotograficzny i inny bez zgody wydawcy i właściciela praw autorskich.

© Copyright by Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2022

Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej

Wybrzeże Wyspiańskiego 27, 50-370 Wrocław

<http://www.oficyna.pwr.edu.pl>

e-mail: oficwyd@pwr.edu.pl

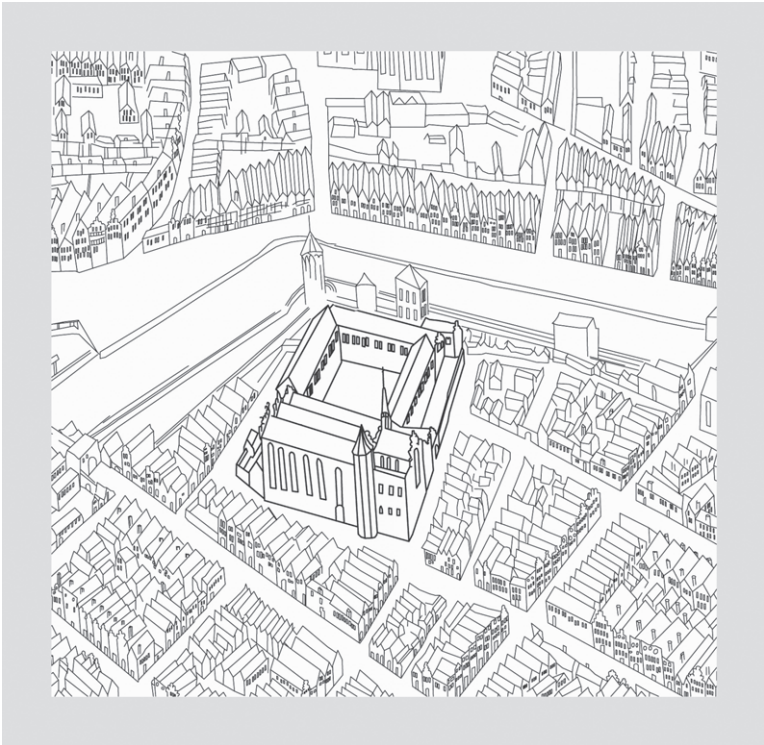
zamawianie.ksiazek@pwr.edu.pl

ISBN: 978-83-7493-153-3

Druk i oprawa: beta-druk, www.betadruk.pl

Spis treści

Przedmowa	7
1. Powstanie zakonu dominikanów i ich pierwsze budowle	9
2. Architektura gotyckiego kościoła św. Mikołaja	19
2.1. Najważniejsze źródła pisane związane z budowlą	20
2.2. Stan badań	22
2.3. Opis przeprowadzonych badań	24
2.3.1. Analiza źródeł ikonograficznych	25
2.3.2. Badania stratygraficzne	29
2.4. Wyniki przeprowadzonych badań	38
2.4.1. Fazy budowlane	39
3. Istniejący kościół jako etap przeobrażeń klasztoru	53
4. Podsumowanie	63
5. Dokumentacja. Rysunki i fotografie	65
Bibliografia	187



Przedmowa

W prezentowanej pracy podjęto się próby odtworzenia przeobrażeń architektury kościoła dominikanów, usytuowanego obecnie w obrębie Głównego Miasta w Gdańsku. Kościół ten jest jedyną zachowaną w całości częścią dawnego klasztoru. Pozostałe fragmenty uległy zniszczeniu i do dziś przetrwały jedynie ich podziemne relikty pod halą targową, ulicą Pańską oraz pod placem Dominikańskim. Inspiracją do podjęcia tego tematu było odkrycie przez archeologów nieznanych dotąd reliktyw pierwszej zakonnej świątyni pw. św. Mikołaja [Szyszka 2003; 2006; 2009]. To sprawiło, że zaistniała konieczność weryfikacji dotychczasowych poglądów na temat przeobrażeń architektury drugiego kościoła dominikańskiego.

Badania kościoła św. Mikołaja były prowadzone pod kierunkiem autorki przez zespół z Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej (dalej: ZWA PWr). W latach 2004–2007 pracom towarzyszyły warsztaty studenckie, które odbywały się dzięki pomocy i życzliwości ówczesnego dyrektora Dominikańskiego Centrum św. Jacka w Gdańsku – Ojca Marka Grubki, za co autorka przekazuje serdeczne podziękowania. Kolejne analizy wykonywano w 2010 roku, a ostatnie aktualizacje w latach 2017–2018.

Autorka częściowe wyniki badań opublikowała wcześniej w formie artykułów [Łuzyniecka 2013; 2014]. W tych pracach materiał dokumentacyjny był ograniczony do minimum. Chęć udostępnienia większej liczby powstałych podczas badań rysunków i fotografii stała się powodem przygotowania niniejszej monografii. Dodatkowym impulsem był remont świątyni, prowadzony w latach 2019–2021. W tym kontekście część prezentowanego w monografii materiału badawczego ma wartość archiwalną i być może pomoże w przygotowywanych projektach konserwatorskich. Monografię można też traktować jako zamiar włączenia się autorki w obchody 800-lecia przybycia dominikanów na ziemię polskie.

* * *

Architektura kościoła dominikanów w Gdańsku jest odzwierciedleniem roli, jaką zakon ten odegrał w życiu miast europejskich, dynamicznie rozwijających się od przełomu XII i XIII wieku. Celem dominikanów było prowadzenie misji i działalności duszpasterskiej wspartej osobistym przykładem. Był to zakon klerycki kładący wielki nacisk na stałą edukację swoich członków. Nic więc dziwnego, że najlepiej wykształceni ludzie trzynastowiecznej Europy należeli do dominikanów lub franciszkanów. Oba te zgromadzenia miały swe siedziby we wszystkich głównych miastach uniwersyteckich.

Pierwsi dominikanie działali jednak głównie wśród uboższego gminu, a ich kazania wygłaszane zrozumiałym dla wszystkich językiem pełne były żywych i aktualnych opisów, zwłaszcza wydażeń z życia świętych jako moralnych przykładów. Homilie te były jednym z bodźców do powstania rodzimej literatury np. we Włoszech. Nie mniejszy wpływ miały one na rozwój sztuk pięknych, stworzyły bowiem zapotrzebowanie na interesujące i łatwe do odczytania dzieła. Do historii przeszły kazania dominikanina Girolamo Savonaroli (1452–1498), który w duchu ekstremalnego purytanizmu krytykował Medyceuszy oraz zatrudnionych przez nich artystów, poetów i filozofów za nadmierne bogactwo formalne ich dzieł [Kłoczowski 2003, s. 461, 462].

Dominikanie znani byli także z aktywnej działalności w świeckich kręgach ludzi uczonej. Twórca zakonu Dominik Guzmán (ok. 1170–1221), hiszpański kaznodzieja, prawnik, uczonej kanonik kastylijskiej katedry w Osmie, był autorem prac z dziedziny eklezjologii i mistyki.

Został kanonizowany w 1234 roku [Kłoczowski 2003, s. 254–262]. Dominikaninem był Albert Wielki (1206–1280), niemiecki filozof i teolog, profesor uniwersytetu w Paryżu i Kolonii, kanonizowany i ogłoszony doktorem Kościoła w 1931 roku [Kłoczowski 2003, s. 303, 327]. Jego uczeń, św. Tomasz z Akwinu (ok. 1225–1274), również dominikanin i profesor uniwersytecki, autor *Summa theologiae* (*Sumy teologicznej*), będącej systematycznym wykładem doktryny chrześcijańskiej, został uznany za największego teologa średniowiecza. Dokonał interpretacji filozofii Arystotelesa w duchu teologii chrześcijańskiej, badał relacje między empirycznym poznawaniem i wiarą oraz uważał, że rozum ludzki jest w stanie dowieść istnienia Boga. Jego filozofię nazwano tomizmem, a papież Leon XIII ogłosił ją w 1879 roku oficjalną filozofią Kościoła katolickiego. Nadal aktualna jest również określona przez Tomasza z Akwinu definicja piękna jako „pewnej harmonii rozbieżnych elementów” [Kłoczowski 2003, s. 303, 304].

W kręgu zainteresowań ojców dominikanów znajdowały się również sztuki piękne. Najbardziej znanymi malarzami wśród członków tego zgromadzenia byli przedstawiciele renesansu florenckiego. Guido di Pietro (1387–1455), zwany Fra Angelico, wstąpił do zakonu około 1423 roku, często przedstawiał na swych freskach anioły, od których pochodzi przydomek artysty (Brat Anielski) [Kłoczowski 2003, s. 419, 458]. Jego dzieła były przepojone mistyczną religijnością, większość z nich zdobi klasztor dominikanów w Fiesole, którego przeorem był przez trzy lata, oraz podległy mu dom zakonny S. Marco we Florencji [Krüger 2007, s. 320, 321]. Później żyjący Baccio Della Porta (1472–1517) pod wpływem kazań Savonaroli zniszczył swoje wczesne prace o tematyce mitologicznej, wstąpił do zakonu dominikanów i później jako Fra Bartolomeo tworzył wielkie kompozycje ołtarzowe, w których starał się pogodzić trójwymiarowy naturalizm z symetrią i równowagą oraz elementy wymyślone z naturalnymi [Encyclopedia 2000, s. 128].

Znanym dziełem literackim z czasów renesansu była alegoryczna powieść *Hypnerotomachia Poliphili* (*Sen Polifila*) napisana około 1460 roku przez dominikanina Francesca Colonnę i wydana w Wenecji w 1499 roku. Podobnie jak inni współcześni mu humaniści autor ten uległ czarowi starożytnych tajemnic, w których miały być ukryte odwieczne prawdy. Historycy sztuki zwracają uwagę na nowatorstwo części ilustracyjnej powieści. Na rycinach wykonanych techniką drzeworytu kształty zostały określone za pomocą linii, co nie miało wówczas odpowiedników [Honour, Fleming 2002, s. 455].

Na terenach polskich poglądy głoszone przez św. Dominika bardzo szybko zostały dostrzeżone i wsparte przez ówczesnego czołowego reformatora biskupa krakowskiego Iwo Odrowąża. Za jego sprawą wydelegowano kilku kapłanów z błogosławionym Czesławem i ze św. Jackiem Odrowążem, którzy udali się do klasztoru dominikanów w Rzymie i złożyli śluby zakonne na ręce św. Dominika. Błogosławiony Czesław (ok. 1175–1242) prowadził działalność misyjną głównie na terenie Czech. Po powrocie do Polski został prowincjałem zakonu [Kłoczowski 2003, s. 224, 259, 287]. Jacek Odrowąż (ok. 1200–1257), urodzony w Kamieniu Śląskim koło Opola, był jednym z czołowych ówczesnych intelektualistów. Nazywano go „apostolem północy”, ponieważ po utworzeniu prowincji polskiej dominikanów prowadził misje wśród Kumanów, na Rusi i w Prusach. Został kanonizowany w 1594 roku i ogłoszono go patronem Polski oraz Krakowa.

Ten wybitny polski duchowny kształtował m.in. przez stulecia wyobrażenie o zakonie dominikanów. Dowodem tego jest m.in. kaplica poświęcona św. Jackowi zbudowana w będącym przedmiotem tej monografii kościele gdańskim.

1. Powstanie zakonu dominikanów i ich pierwsze budowle

Powstanie zakonu dominikanów i innych formacji mendykanckich stanowiło rewolucję w procesie rozwoju życia zakonnego, a było możliwe dzięki wzrastającej pozycji ekonomicznej i społecznej mieszczaństwa¹. Wcześniejsze struktury organizacyjne i metody pracy duchowieństwa w miastach stały się nieadekwatne do potrzeb, zwłaszcza niezamożnego gminu, mieszkańców przedmieść i chorych szukających pomocy. Działający do tej pory mnisi koncentrowali się głównie na życiu klauzurowym i liturgii, natomiast duchowieństwo diecezjalne nie miało odpowiedniego przygotowania i doświadczeń w pracy apostołskiej wśród ubogich. Jednocześnie wzrastała zamożność Kościoła, pogłębiała się różnica między bogatymi a biednymi, szerzyły się ruchy dobrowolnego ubóstwa, które pozbawione kontroli i wsparcia duchowieństwa ewoluowały w stronę herezji. Zjawiska te niepokojąco się nasilały i reakcją na nie były oddolne ruchy reformatorskie życia zakonnego zainicjowane przez św. Dominika Guzmána i św. Franciszka z Asyżu. Zostały one wsparte przez papieża Innocentego III, który na IV Soborze Laterańskim (1215 r.) zapoczątkował gruntowną reformę Kościoła [Derwich 2004, s. 55].

Podczas soboru papież poparł inicjatywę powołania „Zakonu Głosicieli to znaczy Kaznodziejów” (w języku epoki: *Ordo Praedicatorum*). Dominik utworzył pierwszy konwent w Tuluzie w 1216 roku. Bulle papieskie z 1226 i 1227 roku potwierdziły powstanie zakonu. Podstawowymi jego cechami była aktywność apostołska i duszpasterska oraz programowe ubóstwo. Odrzucenie własności, w tym nadań ziemskich, oraz oparcie się na dobrowolnych datkach radykalnie zmniejszyły koszty zakładania klasztorów. Od tej pory fundatorem stała się społeczność miejska i wystarczała jej inicjatywa oraz zgoda władz zakonnych, aby założono klasztor. Jego funkcjonowanie zależało od zamożności i przychylności mieszczan, którą wspierały przywileje odpustowe udzielane przez biskupów lub papieży, zwłaszcza podczas wznoszenia budowli.

Ten uproszczony proces fundacyjny to nie jest jedyne osiągnięcie organizacyjne dominikanów. Ich konstytucje zakonne zalicza się do najciekawszych tekstów ustawodawczych chrześcijańskiego średniowiecza i nazywa „katedrą prawa” [Kłoczowski 2003, s. 260]. Umiejętnie łączyły one tradycję kanoniczną i monastyczną z wymogami nowych realiów XIII wieku. Były podporządkowane głównemu zadaniu zakonu, czyli kaznodziejstwu rozumianemu jako nauczanie prawd wiary w celu nawrócenia ludzi, chrześcijan i niechrześcijan. Dlatego też w przeciwieństwie do wcześniejszych mnichów, którzy szukali raczej odosobnienia, dominikanie osiedlali się w miejscu największych skupisk ludzkich, czyli w miastach. W początkowym okresie współdziałali z kościołami parafialnymi lub kaplicami obsługiwanymi przez duchowieństwo diecezjalne. W miarę wzrostu liczby klasztorów dominikańskich oraz później innych zakonów żebraczych rodziła się potrzeba określenia dla każdego z nich odrębnego terenu działań. Oprócz podziału na diecezje i parafie pojawił się więc podział na okręgi klasztorów żebraczych.

Konstytucje zakonne zobowiązywały dominikanów do ciągłego kształcenia się, zwłaszcza w zakresie doktryny chrześcijańskiej i teologii. Klasztor dominikański miał być zatem także szkołą, do której wszyscy bracia uczęszczali do końca życia. Prowadził ją lektor z ukończonymi co najmniej czteroletnimi studiami teologicznymi, zakazane było tworzenie nowych klasztorów bez lektorów.

¹ Podstawą opracowania tego rozdziału były prace głównie historyczne [Kłoczowski 1975; 2003; Barber 2004; Lawrence 2005; Todenhöfer 2010].

Lektorzy nie tylko uczyli, lecz także doradzali braciom w rozwiązywaniu problemów doktrynalnych. Już w XIII wieku zaczęto tworzyć wyspecjalizowane studia międzyklasztorne, które kształciły lektorów oraz kler pozazakonny na wyższym poziomie. Najzdolniejsi bracia mogli później kontynuować naukę na studiach generalnych. Główne takie studium znajdowało się w Paryżu i wchodziło w skład uniwersytetu, na którym od 1229 roku dominikanie mieli dwie katedry. Później, około 1250 roku, studia generalne powstały w Oksfordzie, Kolonii, Montpellier i Bolonii.

W organizacji życia zakonnego przydatna okazała się zasada dyspensy, zawarta w konstytucjach dominikańskich. Według niej każdy przełożony mógł zwolnić podwładnych z obowiązku życia wspólnotowego, jeśli to przeszkadzało w misji kaznodziejkiej. Z kaznodziejstwem związany był przyjęty w 1220 roku obowiązek zupełnego ubóstwa zbiorowego, odrzucającego wszelką własność i dochody konwentu. Miało się ono przejawiać w stylu życia, wyglądzie zakonników i ich budowli. Bracia mieli oddziaływać nie tylko słowem, ale także przykładem, utrzymując się wyłącznie z ofiar i kwesty. Widok żebrzących mnichów wywarł na ówczesnej społeczności wielkie wrażenie, o czym wiadomo z wielu przekazów pisanych [Kłoczowski 2003, s. 257].

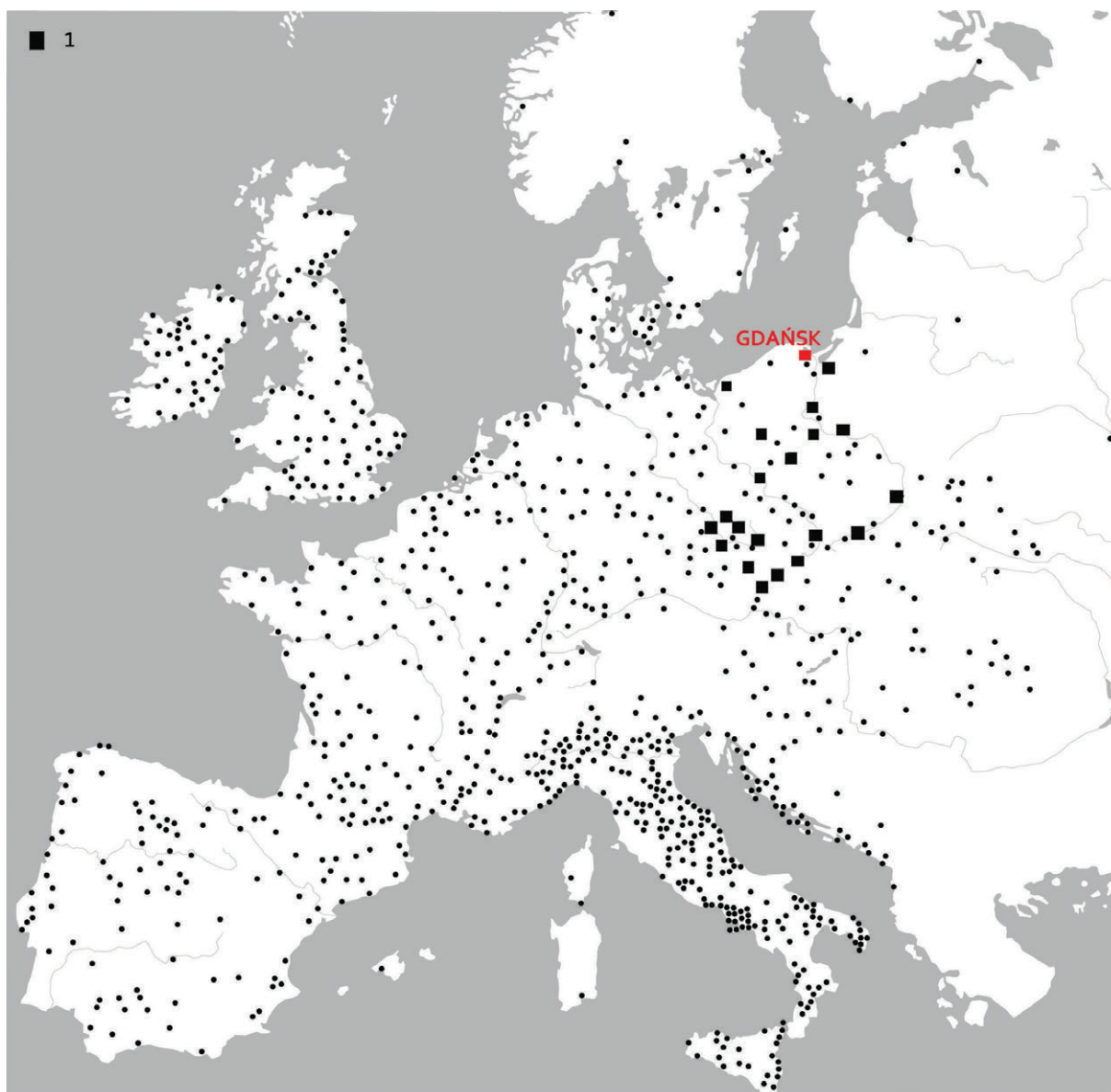
Podstawową jednostką organizacyjną zakonu był konwent złożony co najmniej z dwunastu braci. Konwent wybierał przeora i do końca XIII wieku mógł go usunąć. Później tę zasadę zmieniono. Kilkadziesiąt klasztorów tworzyło prowincję, na której czele stała kapituła złożona z przeorów i po dwóch przedstawicieli z każdego klasztoru. Wybierała ona prowincjałów, a oni wraz z przedstawicielami wybieranymi na kapitułach wchodziłi w skład kapituły generalnej. Kapituły prowincjalne zbierały się corocznie, a kapituła generalna raz na trzy lata. Była najwyższą władzą ustawodawczą, sądową oraz administracyjną i do niej należał wybór generała zakonu. W ten sposób w organizacji zakonu oprócz centralizacji władzy pojawiły się także próby jej demokratyzacji. Na każdym szczeblu zarządzający byli i są wybierani i poddawani okresowej kontroli przez delegatów społeczności zakonnej.

Cechą charakterystyczną organizacji życia dominikanów było także wprowadzenie mobilności zakonników. Zgodnie ze starożytną zasadą do XII wieku duchowni związani byli z jednym klaszturem lub kościołem. Nowicjusze w poszczególnych zakonach dominikańskich wprawdzie pochodzili z okręgów klasztornych, ale nie składali przysięgi wierności przełożonemu lokalnemu, lecz bezpośrednio rezydującemu w Rzymie generałowi. Dzięki temu mogli być łatwo przenoszeni z miejsca na miejsce w obrębie prowincji lub poza nią.

Mobilność zakonników przyczyniła się do szybkiego wzrostu liczby klasztorów dominikańskich. Pierwsza wspólnota braci związana ze św. Dominikiem powstała w 1216 roku, a już dziesięć lat później cały obszar chrześcijaństwa zachodniego został podzielony na 12 prowincji, w których podjęto intensywną działalność misyjną. Prawie równocześnie powstały sąsiadujące ze sobą prowincje: węgierska, niemiecka, duńska i polska. Na Węgrzech dominikanie pojawili się w 1221 roku dzięki poparciu biskupa Ostrzyhomu Roberta i dworu królewskiego. Pierwsza próba utworzenia domu w Danii w 1220 roku nie powiodła się i dopiero dwa lata później w siedzibie arcybiskupiej w Lund założono klasztor, który stał się załóżkiem prowincji duńskiej. W jej skład weszły wkrótce klasztory w największych centrach gospodarczych: Ribe w Danii i Visby na wyspie gotlandzkiej oraz w siedzibie arcybiskupa norweskiego Nidaros (Trondheim). Formowanie prowincji niemieckiej rozpoczęło się około 1220 roku od założenia klasztoru w Karyntii na Fryzaku, położonego na drodze z Włoch na Węgry i do Polski.

Na terenach polskich, w Krakowie już od roku 1222 zaczęto formować grupę kaznodziejów, którzy w 1225 roku otrzymali od biskupa nadanie kościoła parafialnego św. Trójcy. W tym

* W monografii powołania na ilustracje zamieszczono na marginesach.



1. Klasztor w Gdańsku na tle siedzib dominikańskich powstałych od XIII do XV w.: 1 – klasztory wchodzące w skład pierwszej prowincji polskiej około 1250 r. (według Kłoczowskiego [2003, s. 256], rys. ZWA PWr)

samym czasie wysłano zakonników do Pragi, Wrocławia, Kamienia na Pomorzu, Gdańska, Sandomierza, może i Płocka, określając granice prowincji polskiej. Większość tych miejsc to były centra państwowości albo nadbałtyckie ośrodki strategiczne na terenach o silnych tradycjach pogańskich (np. Wolin).

Do 1250 roku w prowincji polskiej powstały jeszcze klasztory w następujących miastach: Poznań, Elbląg, Brześć, Racibórz, Sieradz, Brno, Jihlava, Olomouc, Znajmo, Hradec Králové, Turnov, Jablonne, Litoměřice. W sumie istniało wówczas 21 klasztorów męskich i jeden żeński. Pod koniec XIII wieku podzielono prowincję na sześć mniejszych jednostek zwanych kontratami lub nacjami, na których czele stał wikariusz. Były to kontraty: małopolska, obejmująca również Śląsk Opolski; śląska odpowiadająca terenom Dolnego Śląska; wielkopolska; pruska z Gdańskiem i Tczewem po 1308 roku; kaszubska obejmująca Słupsk.

W ciągu prawie 800 lat funkcjonowania zakon w prowincji polskiej przeszedł wiele przeobrażeń. Najkorzystniejszy okres to XIII–XV wiek z rosnącą liczbą nowych siedzib. Później

nastąpił kryzys reformacyjny i likwidacja lub spadek znaczenia klasztorów śląsko-pomorskich. W XVII wieku odnotowano dynamiczny rozwój zakonu w ramach czterech prowincji państwa polsko-litewskiego. Kolejne stulecie, od daty pierwszego rozbioru Polski w 1772 roku, to proces likwidacji prawie wszystkich domów. Ten kryzys trwał przez cały wiek XIX i dopiero w XX stuleciu podjęto próbę odbudowy prowincji. Obecnie złożona jest ona z 13 domów zakonnych: w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Gdańsku, Poznaniu, Lublinie, Jarosławiu, Tarnobrzegu, Borku Śląskim, Prudniku, Gidle, Korbielowie.

Konsekwencją rezygnacji z własności w tworzeniu siedzib dominikańskich było określone podejście do architektury [Gałkowski 2003]. W początkowym okresie, podporządkowując się idei ubóstwa, zakonnicy nie budowali własnych świątyń i klasztorów, lecz współdziałali z kościołami parafialnymi czy kaplicami obsługiwanymi przez duchowieństwo diecezjalne. Wkrótce okazało się jednak, że w realiach środkowo- i północnoeuropejskich bez kościoła trudno prowadzić misję ewangelizacyjną. Wznoszone przez dominikanów nowe siedziby były zbliżone do klasztorów franciszkańskich i stworzyły podobnie przeobrażającą się grupę budowli.

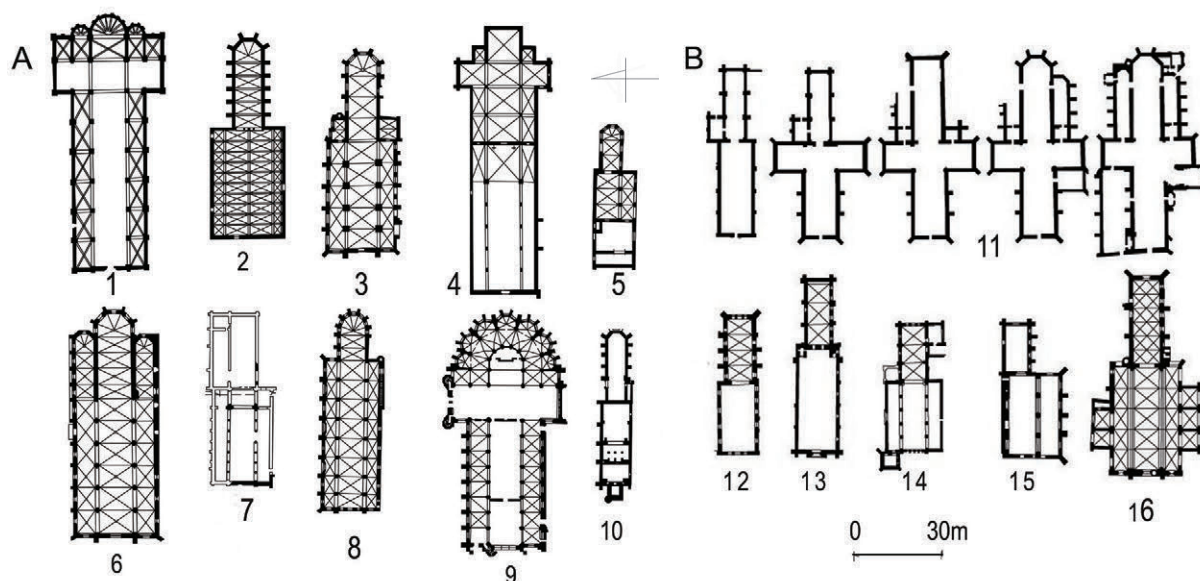
Pierwsza dominikańska wytyczna architektoniczna zawarta została w *Księdze Konstytucji i Zarządzeń Zakonu Braci Kaznodziejów* i brzmiała: *Klasztory nasze, unikając wszystkiego, co niepotrzebne i mające pozór zbytku, winny być skromne i dopasowane do swych celów oraz tak urządzone, [...] by nikogo nie gorszyły* [Sundt 1989, s. 398, 399]. Dokładniejsze dyrektywy sformułował w latach trzydziestych XIII wieku następca św. Dominika, generał zakonu Jordan z Saksonii. W wydanej przez niego konstytucji stwierdzono, że sklepiony może być tylko chór kościoła i ewentualnie zakrystia, a wysokość kościoła nie może przekraczać 30 stóp (ok. 12 m). Wysokość klauzury bez dachu nie powinna natomiast być wyższa niż 12 stóp (ok. 4,80 m), całości z dachem zaś 20 stóp (ok. 8 m). Powtórzono zostało także zalecenie stosowania surowych form architektonicznych. Zapewne dzięki tym początkowym wskazówkom pierwsze budowle Zakonu Kaznodziejów były najskromniejsze. Wraz z upływem czasu tendencja do wzbogacania architektury, zwłaszcza kościołów, stawała się coraz bardziej widoczna. Podczas zebrania kapituły w Paryżu w 1239 roku wydano także zakaz wykonywania w kościołach dominikańskich rzeźb i barwnych witraży. Egzekwowanie tych przepisów nie było jednak łatwe, czego dowodem są wielokrotnie powtarzane w XIII wieku zakazy i napomnienia oraz sprawozdania z wizytacji klasztorów.

W początkowym okresie często przekazywano kaznodziejom w użytkowanie wcześniej już wzniesione kościoły lub kaplice. Tak było w przypadku św. Dominika, którego konwent otrzymał w Tuluzie kościół udostępniony w 1216 roku przez biskupa oraz trzy domy darowane przez mieszczanina Piotra Seila [Barber 2004, s. 120]. We Włoszech dominikanie przejęli dwa kościoły znacznych rozmiarów – w 1220 roku otrzymali romańską pseudobazylikę San Eustorgio w Mediolanie, a w 1222 roku bazylikę Santa Sabina na Awentynie w Rzymie, budowaną od V wieku. W 1221 roku we Florencji kaznodzieje zajęli niewielką kaplicę Marii przy kościele parafialnym z końca XI wieku [Braunfels 1972, s. 133].

- 2 Do pierwszych kościołów wzniesionych przez dominikanów można zaliczyć dwunawowe budowle w Tuluzie i Paryżu powstałe w latach trzydziestych XIII stulecia [Braunfels 1972, s. 133, 134; Schenkluhn 2000, s. 194–196]. W późniejszym czasie kościół paryski zachował swą dwunawową postać. W Tuluzie natomiast świątynię powiększono o poligonalnie zakończone prezbiterium na wschodzie.

Kościół dominikański, podobnie jak inne świątynie nie tylko zakonne, ulegały wielokrotnym przebudowom i modernizacjom. Zakres działań w tej materii zależał od kondycji finansowej i poziomu lokalnej wiedzy budowlanej. Mimo ukazania się wielu opracowań dotyczących architektury dominikańskiej, wiedza na temat przeobrażeń poszczególnych klasztorów nadal

jest niewielka. Dlatego podany w dalszej części rozdziału uproszczony obraz ich rozplanowania należy traktować jedynie jako zasygnalizowanie problemu.

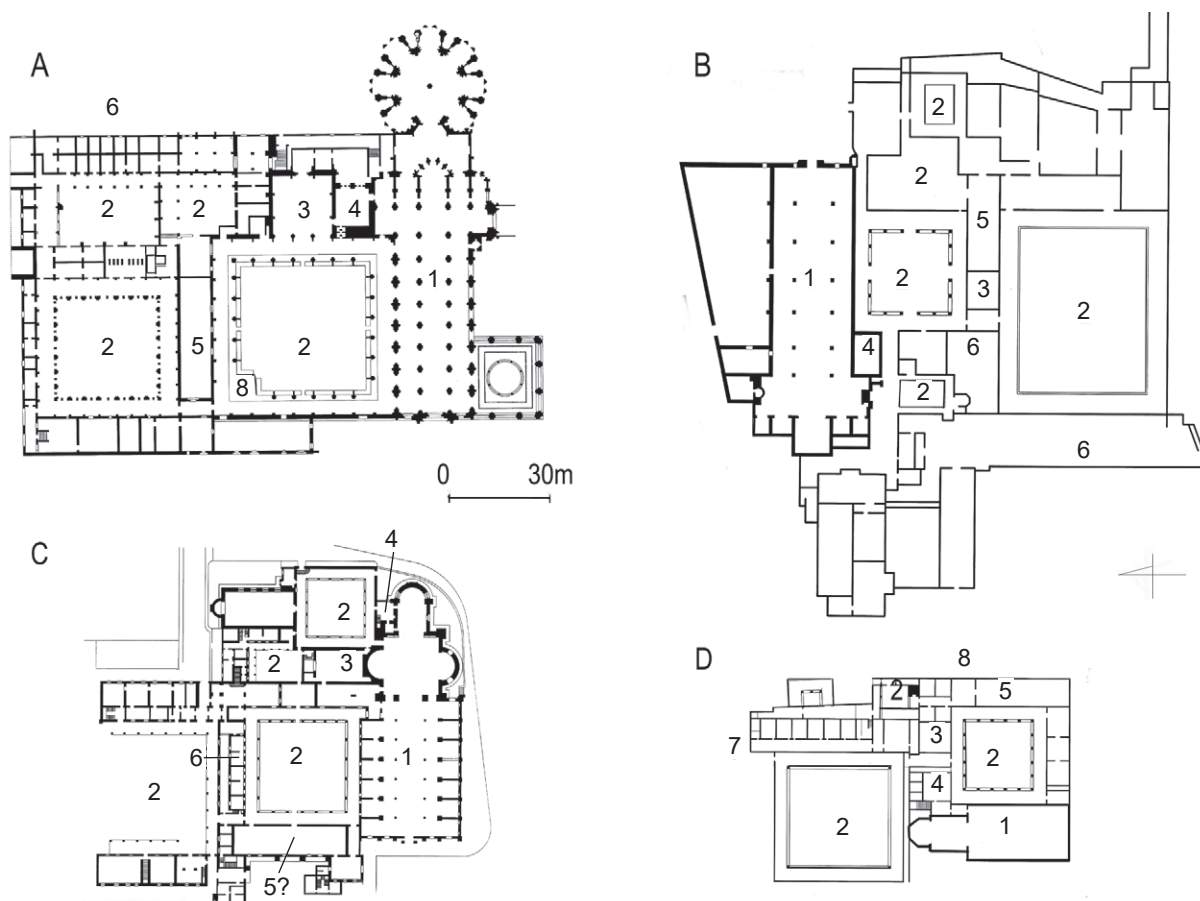


2. Przykłady rozplanowania kościołów dominikańskich: A – europejskie [Schenkluhn 2000, Tabl. II, IV–IX, XI, XXI, XXII], B – polskie [Włodarek 1995, 378, 438, 492, 507, 567], 1 – Treviso, 2 – Strasburg, 3 – Brunzwik, 4 – Bolonia, 5 – Praga, 6 – Ratzbona, 7 – Londyn, 8 – Stralsund, 9 – Poissy, 10 – Brda, 11 – Wrocław, 12 – Sieradz, 13 – Poznań, 14 – Sandomierz, 15 – Elbląg, 16 – Kraków (oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWr)

W kościołach dominikańskich konieczne było zaplanowanie przestrzeni liturgicznej dla zakonników, początkowo oratorium, później prezbiterium mieszczącego ołtarz i stalle. Istotne było także wnętrze dla wiernych, czasami oddzielane przegrodą – lektorium. Różnorodność rozwiązań była wielka. W najwcześniejszych powstających kościołach dominikańskich zauważalne są nawiązania do modelu bernardyńskiego² (Bolonia, Genua, Florencja, Piza, Prouilhe), później wzorowano się na rzutach nawiązujących do planów katedr z obejściem i wieńcem kaplic (Poissy). W XIII wieku pojawiły się także budowle salowe zakończone wielobocznie (Lambrecht, Stetten) oraz dwuczęściowe, złożone z wydłużonego prezbiterium i okazalszego korpusu nawowego. Korpus bywał jednoprzestrzenny (Buda), dwunawowy (Colmar) lub trzynawowy (Friesach, Esslingen, Stralsund, Neuruppin, Thorn). W Polsce dominował kościół z wydłużonym prezbiterium zakończonym prosto lub wielobocznie i korpusem jednonawowym (Poznań, Sieradz), dwunawowym (Elbląg) lub trzynawowym (Sandomierz). W wieku XIV i XV sytuacja nie uległa zasadniczym zmianom. W rzutach nadal nawiązywano do modeli cysterskich (Siena, Perugia, Treviso, Werona, Wenecja, Batalha), budowano kościoły z wydłużonymi prezbiteriami zakończonymi wielobocznie (Strasburg, Colmar, Getynga, Brunzwik, Brandenburg, Brema) lub prosto (Norwich).

W rozplanowaniu budynków klauzury korzystano z ówczesnie funkcjonującego wzorca benedyktyńskiego i cysterskiego. Wzorzec ten zakładał utworzenie trzyskrzydłowej klauzury wokół

² Nazwa wywodzi się od imienia św. Bernarda z Clairvaux, uważanego za twórcę zasad architektury cysterskiej. Oznacza rozplanowanie kościoła w formie krzyża łacińskiego z prosto zamkniętym jednoprzęsłowym prezbiterium, trójprzęsłowym transeptem wychodzącym poza obrys naw oraz przylegającymi do niego od wschodu prosto zamkniętymi kaplicami.



3. Wybrane europejskie klasztory dominikańskie, obecne rozplanowanie parteru [Braunfels 1972, s. 139, 140, 165]:
 A – Mediolan, B – Florencja, Santa Maria Novella, C – Florencja, San Marco, D – Batalha; 1 – kościół,
 2 – wirydarz lub dziedziniec, 3 – kapitułarz, 4 – zakrystia, 5 – refektarz, 6 – dormitorium,
 7 – infirmeria lub hospicjum, 8 – lavabo (oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWr)

wirydarza i podział na część mnichów (skrzydło wschodnie i południowe lub północne) oraz konwersów (skrzydło zachodnie). W skrzydle wschodnim znajdowała się zakrystia, kapitułarz (miejsce zebrań kapituły), parlatorium (jedyne pomieszczenie do rozmów) i fraternia (miejsce pracy mnichów) oraz na piętrze dormitorium mnichów. W skrzydle południowym lub północnym umieszczano zwykle refektarz mnichów i kuchnię, w skrzydle zachodnim cellarium (podręczny magazyn) i refektarz konwersów oraz na piętrze dormitorium konwersów. Dominikanie z tego wzorca przejęli rozplanowanie skrzydeł: wschodniego i południowego lub północnego, natomiast zmienili funkcję skrzydła zachodniego, ponieważ w ich zakonach nie było instytucji konwersów.

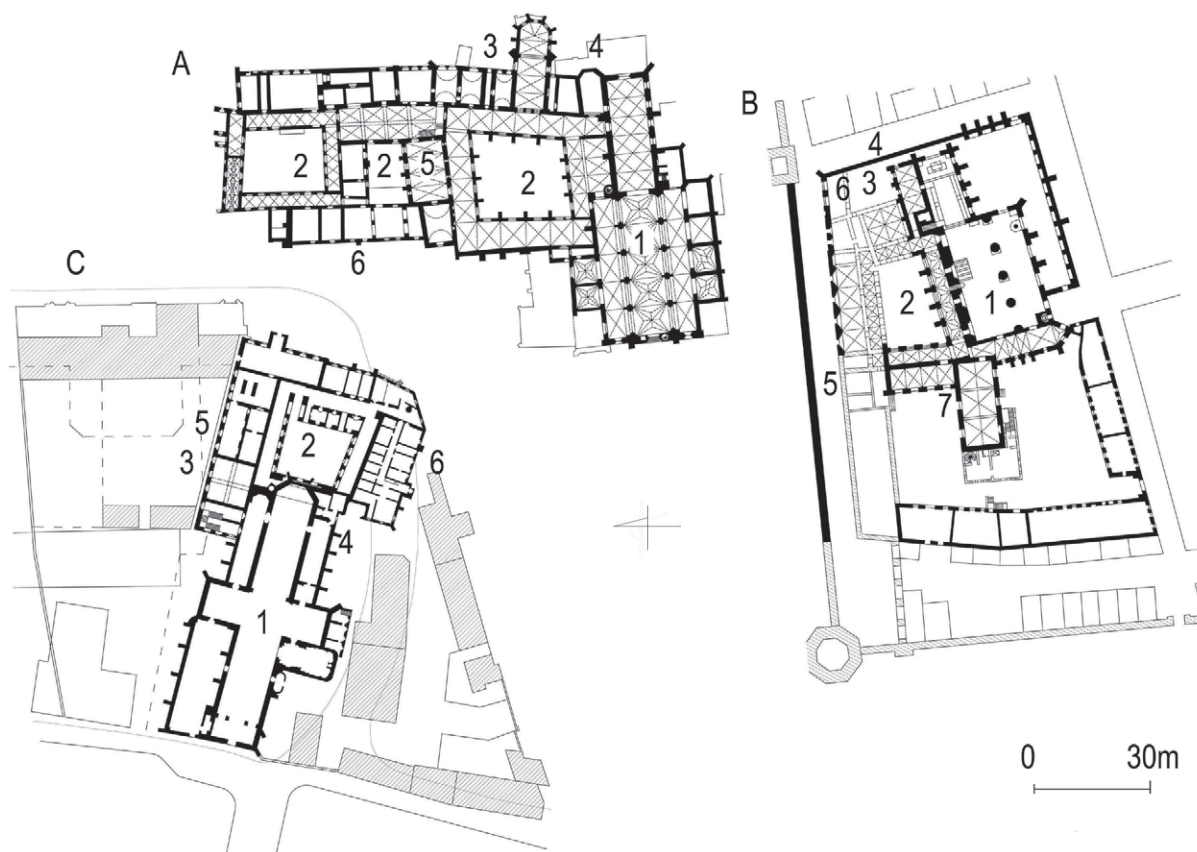
- 3 Usytuowanie i rozplanowanie dominikańskich budowli klasztornych było uwarunkowane wielkością i kształtem działki miejskiej, jaką zajmowali zakonnicy. Gdy tak jak w Paryżu teren miał wydłużony kształt, budowa trzyskrzydłowej klauzury była niemożliwa [Sundt 1989, s. 191]. Dodatkowo obszar zakonny od wschodu ograniczony był ulicą wiodącą od bramy miejskiej. Przy tej ulicy powstał kościół oraz skrzydło wschodnie klauzury z krużgankami rozplanowanymi wokół prostokątnego wirydarza. Krużganki stykały się z murami miejskimi, dlatego w tym miejscu nie mogło powstać skrzydło południowe, zwykle z refektarzem. Refektarz z kuchnią umieszczono w osobnym budynku usytuowanym w pewnej odległości od fasady zachodniej kościoła. Za tym budynkiem na zachodzie znajdowała się szkoła i infirmeria.

Klasztory dominikanów najbardziej przypominały klasyczny układ cysterski, gdy teren stanowiący ich własność był duży i pozwalał na swobodne rozplanowanie zabudowy. Przykładem takiego rozwiązania jest Santa Maria Novella we Florencji [Braunfels 1972, s. 139; Schenkluhn 2000, s. 237]. Dwadzieścia lat po przejęciu kaplicy Marii przy kościele parafialnym zakonnicy otrzymali teren na północ od niej i wzniesli w latach 1240–1250 własną świątynię. Początkowo była to budowla jednonawowa z transeptem, prezbiterium i bliźniaczymi kaplicami na wschodzie. Została powiększona w latach 1279–1300 w stylu toskańskim; wówczas również ukończono klasztor, częściowo zmodernizowany w baroku. Cechą charakterystyczną klauzury florenckiej była mnogość dziedzińców. W czasach nowożytnych było ich sześć, dlatego znaczną część budowli stanowiły przejścia w krużgankach i stąd też nazwa „labirynt dominikański”. Zwraca uwagę także rozplanowanie części zachodniej klasztoru z fraternią, przedsionkiem, infirmerią i kaplicą oraz okazałym przytułkiem. Elementem powtarzającym się w innych klasztorach było także rozbudowane dormitorium, złożone z dwóch części i zajmujące, obok zakrystii i kaplic, znaczną powierzchnię skrzydła wschodniego. Kapituła została przeniesiona do skrzydła północnego i sąsiedował z refektarzem.

Równie imponujące dormitorium zachowało się w siedzibie dominikanów w Bolonii [Alce 1972, s. 124–174]. Klasztor powstał niedaleko murów miejskich około 1240 roku. Początkowo zbudowano skrzydło o typowym układzie, zawierające zakrystię, kapitułę, parlatorium i dormitorium. Skrzydło to zostało powiększone wkrótce o część południową, gdzie umieszczono ostatnio badane dormitorium z czterema poziomami otworów okiennych. Na tej podstawie i po przeanalizowaniu otworów po belkach powstała rekonstrukcja tego budynku. Według niej każda kondygnacja domu miała w środku korytarz i była podzielona w pionie na dwa poziomy. Na dole miały się znajdować cele sypialne, u góry miejsca przeznaczone do nauki. Innym odstępstwem od cysterskiego rozplanowania klauzury była lokalizacja bolońskiego *armarium* (pomieszczenie do przechowywania ksiąg) – nie mieściło się ono nad zakrystią, lecz przy dormitorium. W ten sposób południowe skrzydło zyskało funkcję *capitulum novitiorum* lub *capitulum studentium*, czyli szkoły albo nowicjatu. Na piętrze tej budowli w miejscu *armarium* około 1250 roku powstała biblioteka z książkami nie tylko liturgicznymi.

Zawarte w konstytucjach zakonnych zobowiązanie dominikanów do ciągłego kształcenia się zaowocowało rozwojem bibliotek [Hinnebusch 1973]. W XIII wieku były to najczęściej pojedyncze pomieszczenia, później zajmowały one znaczne części albo całą kondygnację skrzydła klasztornego. Zwiększanie wielkości pomieszczeń było wymuszone wzrostem liczby ksiąg. Dobrze ilustruje ten proces historia powstawania biblioteki włoskiego klasztoru w Lucca. W roku 1263 tamtejszy księgozbiór liczył 35 ksiąg, w 1278 roku – 96, a w połowie XV wieku – 296. Bolońska biblioteka dominikanów liczyła w XIV wieku 476 ksiąg, a w posiadaniu biblioteki florenckiej, zlokalizowanej przy jednym z dziedzińców, było 900 ksiąg w XV wieku.

Jak już zaznaczono, w pierwszych latach po utworzeniu Zakonu Kaznodziejów ich siedziby były najskromniejsze. Wraz z upływem czasu odchodzono od pierwotnych wytycznych zakonnych i powstawały budowle o wyszukanej architekturze i wystroju, wykonywanym przez najwybitniejszych twórców danych epok. Jako przykład może posłużyć tu klasztor w Batalha [Sanktuarium 2002, s. 508], ufundowany w 1388 roku przez portugalskiego króla Jana. Uznawany jest za jedną z najpiękniejszych i najważniejszych budowli chrześcijańskich. Dbając o odpowiedni rozmach architektury klasztoru, rodzina królewska zatrudniła na początku XV wieku słynnego budowniczego Hügeuta. Wzniesiono bogato dekorowaną budowlę z piaskowca wapiennego, tzw. koronkową chusteczkę Portugalii. Zbudowano kościół o znacznych rozmiarach, a największy krużganek Królewski z XVI wieku ufundowany przez kolejnego króla Manuela stał się szczytowym osiągnięciem tzw. stylu manuelińskiego, będącego połączeniem gotyku z ornamentami egzotycznymi.



4. Wybrane polskie klasztory dominikańskie: A – Kraków [Szyma 2004], B – Elbląg [Nawrońska 2003], C – Wrocław [Małachowicz 1975]; 1 – kościół, 2 – wirydarz lub dziedziniec, 3 – kapitułarz, 4 – zakrystia, 5 – refektarz, 6 – dormitorium (oprac. E. Łużyniecka, rys. ZWA PWR)

Kolejnym tego typu przykładem był klasztor dominikanów w Mediolanie [Braunfels 1972, s. 140]. Obecny kościół zaczęto wznosić około 1464 roku i wtedy powstał późnogotycki korpus nawowy. W 1492 roku, według projektu Donata Bramantego, w duchu wczesnego renesansu wybudowano część wschodnią świątyni i przykryto ją kopułą. Również Bramante był autorem projektu zakrystii, która stanowiła oddzielną budowlę poprzedzoną dziedzińcem z krużgankami. Wcześniejsza zakrystia umieszczona była w skrzydle wschodnim klauzury, przy kościele, później w tym miejscu funkcjonowała kaplica. Obok kaplicy znajdował się kapitułarz. W skrzydle północnym klauzury, na parterze ulokowano cele zakonników, a na piętrze bibliotekę. W skrzydle zachodnim znajdował się okazały refektarz z malowidłem przedstawiającym Ostatnią Wieczerzę. Został on wykonany w latach 1495–1497 przez Leonarda da Vinci. Leonardo namalował stół Jezusa i Apostołów na ścianie przeciwległej do stołu przeora w taki sposób, że stanowił on integralną całość ze stołami i ławami mnichów.

Jednym z najcenniejszych przykładów gotyckiej architektury zakonnej północnej Europy jest założony w 1229 roku klasztor w Lubece [Radis 2003]. Budowano go od XII do końca XV wieku. Dominującym elementem był kościół z trzynawowym korpusem i prostokątnym prezbiterium. Do północnej ściany kościoła przylegał budynek klauzury rozplanowany wokół wirydarza z krużgankami. W skrzydle wschodnim klauzury mieściła się zakrystia, sień i refektarz zimowy z kuchnią, usytuowaną na wschodzie w oddzielnym budynku. Refektarz letni zajmował całe przyziemie skrzydła północnego, z jego północno-zachodnim narożnikiem stykał się szpital. W skrzydle zachodnim klauzury umieszczony był kapitułarz i hala zmarłych. Z kapitułarza przechodziło się do okazałego domu spowiedniego, którego przyziemie było ośmioprzęsłowym

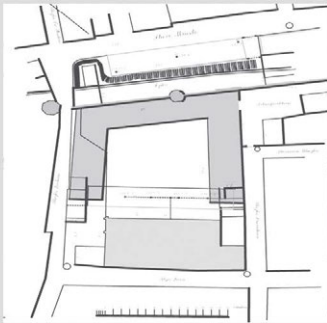
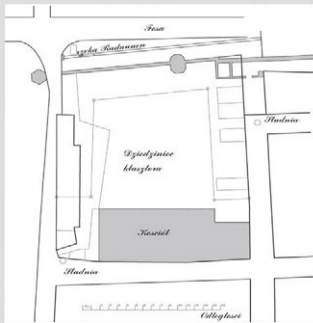
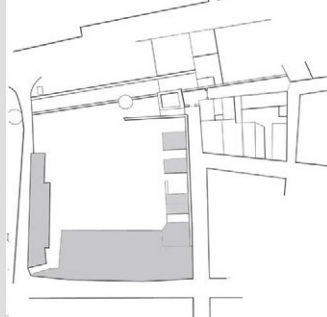
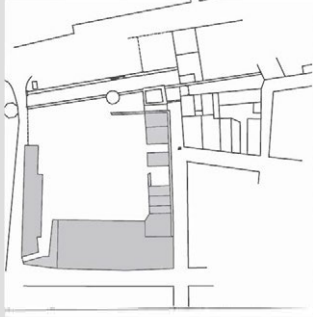
i dwunawowym pomieszczeniem. Zabudowa gospodarcza klasztoru była dostępna z ulicy, z której prowadził przejazd na dziedziniec gospodarczy. Był on zlokalizowany na wschód od budynku klauzury i przylegał do północnej ściany prezbiterium kościoła.

W Polsce klasztory dominikanów powstawały przy osadach, później znalazły się w obrębie miast lokacyjnych. Przykładem zastosowania wzorca cysterskiego w rozplanowaniu zabudowy klasztornej jest siedziba zakonników w Krakowie, założona przy wcześniejszym kościele parafialnym św. Trójcy w 1227 roku. Budowle stawiano stopniowo. W drugiej połowie XIII wieku wzniesiono trzynawowy korpus i prezbiterium kościoła oraz skrzydło wschodnie klauzury z kapitułarnym, a także północne z refektarzem i piwnicą. W drugiej połowie XIV i w XV wieku podwyższono kościół i sklepieno nawy oraz zbudowano kolejne części klauzury wokół dwóch następnych dziedzińców [Szyma 2004].

Do tej pory takie usytuowanie zachowało się czytelnie w Elblągu. Przyczyną sprowadzenia tutaj Braci Kaznodziejów z Krakowa były walki z cystersami o wpływy polityczne. W 1238 roku mistrz zakonu krzyżackiego wystawił dokument erekcyjny klasztoru dominikanów i w drugiej połowie XIII stulecia powstał jednonawowy kościół z prezbiterium oraz prawdopodobnie wschodnie skrzydło klauzury. W XIV wieku podwyższono prezbiterium i wybudowano drugą nawę kościoła oraz wzniesiono na północy otoczony krużgankiem wirydarz o nieregularnym rzucie. Do drugiej ćwierci XV wieku zbudowano część północną klauzury z domem oraz kaplicą przeora na wschodzie i przy nich założono cmentarz. Wzniesiono także skrzydło zachodnie, zapewne z refektarzem letnim i małym zimowym, oraz dom spowiedni, później przemieniony w spichlerz z dobudowaną piekarnią. Działka miejska dominikanów została otoczona murem, przy którym na zachodzie wzniesiono szpital, słodownię i browar, na południu budynki gospodarcze, a na północy szkołę klasztorną z refektarzem na parterze i mostem prowadzącym nad ulicą Wodną do latryny zbudowanej przy murze obronnym miasta [Nawrońska 2003].

W przypadku gdy – jak w Paryżu – teren przekazany dominikanom miał wydłużony kształt, budowa trzyskrzydłowej klauzury na południu lub północy była niemożliwa. We Wrocławiu w 1226 roku dominikanie otrzymali kościół św. Wojciecha od biskupa wrocławskiego Wawrzyńca, który odkupił go od opata augustianów na Piasku. Na miejscu tej budowli w latach trzydziestych XIII wieku wzniesiono świątynię z wydłużonym prostokątnym prezbiterium i większym korpusem nawowym, do którego w latach pięćdziesiątych dodano transept, i który wydłużono pod koniec XIII stulecia. Istotne przebudowy kościoła nastąpiły około 1330 roku, w wieku XV i XIX [Małachowicz 1975; 1978, s. 100–105].

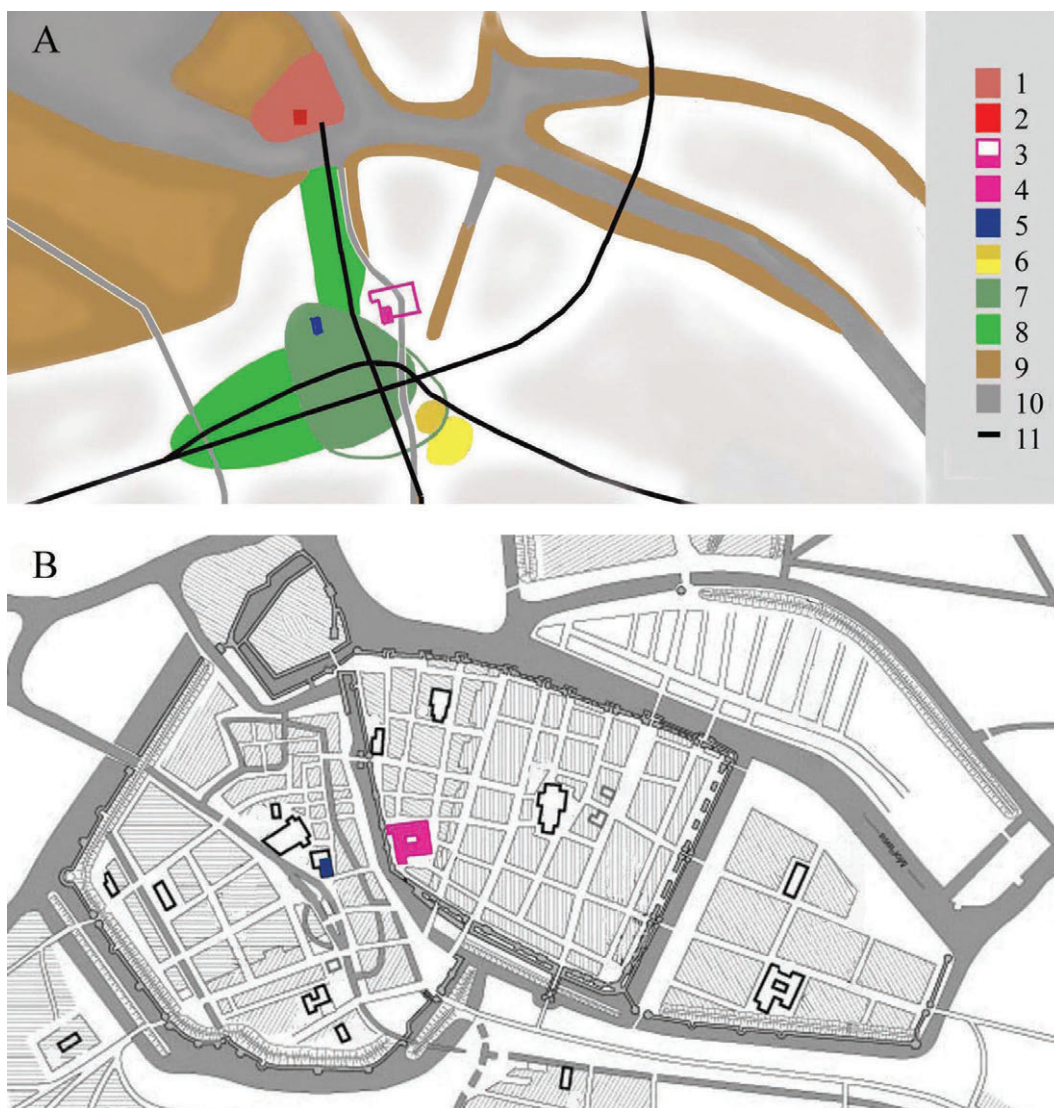
Architektura zakonu dominikanów w Polsce najczęściej prezentuje dobry poziom warsztatowy. Wyjątkowym dziełem budowlanym, także w skali europejskiej, jest klasztor w Sandomierzu [Gołubiewowa 1975] – fundacja krakowskiego biskupa Iwona z 1226 roku. W połowie XIII wieku przypuszczalnie istniało już prezbiterium, do którego warsztat północnowłoski dobudował nawy kościoła i skrzydło wschodnie klauzury. Bazylikowy korpus był przykryty prawdopodobnie otwartą więźbą dachową. Mury budowli wzniesiono z cegieł, a elementy dekoracyjne wykonano z formowanych i glazurowanych kształtek ceramicznych. Szczególnie często opisywany w literaturze jest portal wejściowy do kościoła o formach romańskich.



2. Architektura gotyckiego kościoła św. Mikołaja

Początki kościoła o wezwaniu św. Mikołaja w Gdańsku najpewniej są związane z przełomem XII i XIII wieku, gdy w miejscu ujścia Motławy do Wisły, na naturalnych wzniesieniach wypiętrzonych ponad bagniste tereny powstawały pierwsze zespoły osadnicze [Maciakowska 2009, s. 24, 25]. Na jednym ze wzniesień funkcjonował wówczas zapewne warowny gród z kościołem NMP. Obok niego, na drugim piaszczystym wyniesieniu, niedaleko ujścia potoku Siedlicy do Motławy znajdowała się osada kupiecka z placem targowym, usytuowana przy biegnącym z południa na północ szlaku handlowym (*via mercatorum*). Wówczas filialny kościół św. Mikołaja był prawdopodobnie związany z tą osadą [Kowalski i in. 1969, s. 129; Zbiński 1978a, b].

5
37, 38



5. Aglomeracja gdańska.

A – koniec XIII w. wg Maciakowskiej [2009, il. II.1], B – około 1600 wg [KAS, 0406/25/044/013];

- 1 – gród, 2 – kościół grodowy(?), 3 – pierwszy kościół św. Mikołaja na tle późniejszego klasztoru,
- 4 – klasztor dominikański z drugim kościołem św. Mikołaja, 5 – kościół św. Katarzyny,
- 6 – plac targowy, dwie wersje lokalizacji, 7 – miasto lubeckie, 8 – osadnictwo podmiejskie,
- 9 – tereny podmokłe, 10 – ciekі wodne, 11 – drogi (oprac. E. Łużyniecka, rys. WA PWr)

2.1. Najważniejsze źródła pisane związane z budową

Przybycie dominikanów³ do Gdańska według Jana Długosza miało nastąpić w 1225 roku, gdy z Krakowa wysłano grupę mnichów do Wrocławia, Pragi, Kamienia Pomorskiego, Sandomierza i Gdańska [Długosz LB, s. 450]. Być może na czele braci gdańskich stanął Benedykt, pierwszy przełożony klasztoru [Długosz RP, s. 117]. Pojawienie się zakonników znajduje swoje potwierdzenie w dokumencie z 1227 roku wystawionym przez księcia Świętopełka. Na jego mocy kościół św. Mikołaja został przekazany dominikanom [PU, nr 34].

Do tej pory nie ustalono jednak jednoznacznie zasięgu pierwszej własności dominikańskiej. Na podstawie ostatnich badań archeologicznych przypuszcza się, że w XIII wieku kościół wraz z terenem dominikańskim znalazł się poza miastem lubeckim formującym się na bazie osady kupieckiej [Maciakowska 2009, s. 25]. Wiadomo, że w początkowym okresie funkcjonowania klasztoru biskup wrocławski Michał nadał zakonnikom przywileje, m.in. w jednym z dokumentów, potwierdzonym w 1254 roku, mówi się o konsekracji nowego kościoła św. Mikołaja i znajdujących się w nim ołtarzy [DKM, nr 4, s. 175, 176]. Bliższych informacji o tym terenie dostarcza dokument z 1280 roku Mściwoja II, syna Świętopełka. W jego myśl plac, ogród oraz leżąca na wschód łąka (między dwoma rowami młyńskimi lub błotami) należały do dominikanów [PU, nr 315]. Z tego czasu pochodzą także wzmianki o zakonnikach – w 1285 i 1289 roku wymieniany jest brat Bernard [PU, nr 315, 443] oraz w 1287 roku lektor i przeor dominikanów Jan [PU, nr 420]. Własności dominikańskiej dotyczył także pośrednio dokument Przemysława II (z 1295 r.), który przyznał Gdańskowi prawo otoczenia miasta murem [Annales, s. 315].

Istotną datą dla losów kościoła dominikanów gdańskich był rok 1308, gdy w czasie oblężenia miasta przez Krzyżaków klasztor spłonął i uległ dewastacji [Jasiński 1978, s. 285]. Mimo poważnych zniszczeń miasto odradzało się szybko, prawdopodobnie również dominikanie w stosunkowo krótkim czasie zaczęli sprawnie funkcjonować. Przemawia za tym pismo do papieża z 1335 roku skierowane między innymi przez gdańskiego przeora Henryka [Lites, nr 23, s. 449, 450].

Lata trzydzieste XIV wieku obfitowały w spory między klasztorem a miastem o zasięg własności dominikańskiej. W 1342 roku wielki mistrz zakonu krzyżackiego nadał mieszczanom prawo do wykupu tych terenów, które ograniczały rozwój miasta [PrUb, Bd. 3, nr 489]. Na mocy ugody z 1344 roku zakonnicy utracili dawną łąkę oraz ogród i wytyczona została dla nich nowa działka [Simson 1913, Bd. 4, nr 79].

Kolejna regulacja nastąpiła w 1348 roku i wówczas mówiono o murach klasztornych [Simson 1913, Bd. 4, nr 84], trwało także wytyczanie ulic. W najstarszej księdze gruntowej Gdańska w roku 1357 ulica Twergasse (późniejsza Pańska) została wymieniona jako położona naprzeciw klasztoru [APG, 300/32, nr 1, k. 16, 41]. Niedaleko klasztoru poprowadzono także mury miejskie. W roku 1384 zalecono dominikanom wybudowanie w murach miasta baszty, w której miał się mieścić ustęp [APG, 300D/46, nr 7]. W 1389 roku zezwolono na wzniesienie baszty przy klasztorze [APG, 300D/46, nr 10].

W 1423 roku poważny pożar zniszczył klasztor i kościół [Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006, s. 171]. Po tym pożarze pojawiło się określenie „stary kościół”, które wystąpiło w dwóch listach⁴. W pierwszym z nich, datowanym na lata trzydzieste XV wieku znajduje się zapis: *in monasterio fratrum predicatorum in Maiori Opido Gdanczke in ecclesia antiqua* [APG, 300 D/40, nr 62]. Drugi

³ Na temat historii klasztoru zob. [Dekański 2003; Spież 2003; Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006].

⁴ Uwagę na to po raz pierwszy zwrócił Piotr Samól [Samól 2015, s. 162].

z 1451 roku zawiera słowa: *in das closter czum Swartzen Monnichen czu Dantczik in dy alde kirche* [APG, 300, 27/5, k. 229v–230]. Pół wieku po pożarze trwały prace budowlane. Z nimi można łączyć informację z 1472 roku o opłaceniu mistrza murarskiego Henryka [APG, 300/59, nr 7, k. 93]. W źródłach pisanych znajduje się także informacja, że w 1487 roku zakończono budowę sklepienia w kościele [Annales, s. 372].

O budowie kaplicy św. Urszuli mówi dokument z 1490 roku – opiekowały się nią beginki⁵. Kaplica prawdopodobnie przylegała do kościoła od północnego zachodu (wchodziło się do niej od ul. Pańskiej) i w latach 1588–1589 służyła jako miejsce kazań jezuitów, a w XVIII wieku nazywana była *Die kleine deutsche Kirche*, ponieważ dominikanie odprawiali tam nabożeństwa w języku niemieckim [Ranisch 1695, s. 28].

Kolejna kaplica związana była zapewne z kupieckim bractwem tzw. lubeczan, o czym wiadomo z dokumentu przeora Jana Sitorinda, który stał na czele klasztoru około 1492 roku. Bractwo miało się opiekować *Herrenkapelle*, czyli kaplicą Pańską (zwaną w czasach krzyżackich *Detscherren*), w zamian za to otrzymało m.in. prawo pochówku w krypcie kaplicy [APG, 300D/46, nr 27].

Losy budowli w XVI wieku związane były z reformacją i ogólnym kryzysem zakonu karmelickiego, co zapoczątkowało upadek konwentu [Kizik 2003, s. 251]. W 1525 roku rada miasta zakazała mnichom głoszenia kazań, spowiadania, zbierania jałmużny na terenie miasta oraz używania dzwonów kościelnych. W klasztorze polecono zdjąć wielki dzwon [Simson 1913, Bd. 2, s. 68], przejmowano także cenne elementy wyposażenia liturgicznego. Do degradacji cenobium przyczynił się też pożar w 1539 roku [Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006, s. 177]. Konsekwencją tych niekorzystnych zdarzeń była decyzja z 1564 roku o przejściu przez radę miasta administrowania konwentem i jego majątkiem [Simson 1913, Bd. 2, s. 222]. Majątek ruchomy dominikanów, w tym biblioteka, przeszły na własność miasta.

Starania o odzyskanie przez dominikanów klasztoru były wpisane w akcję kontrreformacyjną oraz konflikt między luteranскими władzami Gdańska a ludnością katolicką. W efekcie w 1567 roku klasztor powrócił do dominikanów, lecz rada miasta zachowała klucze do skarbcza kościelnego [Simson 1913, Bd. 2, s. 228].

Od lat osiemdziesiątych XVI wieku zakonny kościół dominikanów pełnił dodatkowo funkcję świątyni parafialnej, którą po zwycięstwie reformacji rada miasta przeznaczyła do dyspozycji miejscowej katolickiej mniejszości. Podobny los podzieliły świątynie na Starym Mieście: karmelicki kościół św. Józefa i kościół boromeuszek św. Brygidy. Jednoznaczne wyznaczenie zasięgu parafii kościoła św. Mikołaja nastąpiło w 1718 roku i utrzymało się do 1840 roku [Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006, s. 183].

Schyłek funkcjonowania konwentu zapoczątkowało zajęcie Gdańska w 1807 roku przez wojska napoleońskie. Wówczas w klasztorze utworzono lazaret dla rannych żołnierzy. W 1813 roku podczas rosyjskiego oblężenia miasta bomba uderzyła w kaplicę św. Urszuli, co spowodowało pożar, w którego wyniku zniszczeniu uległa większa część klasztoru [Stachnik 1927, s. 31]. Kasatę zakonu w 1835 roku poprzedził nakaz władz pruskich z 1810 roku, zapowiadający likwidację klasztorów na terenie państwa. Od tej pory kościół zakonny stał się własnością nowo utworzonej parafii. Resztki budynku klauzury, domy przy ulicy Pańskiej i resztki muru klasztorowego rozebrano w latach 1839–1840 [Stachnik 1927, s. 31]. Na tym miejscu powstała w latach 1894–1896 hala targowa [Felhaber 1908, s. 199, 200].

⁵ Już w 1285 roku został uformowany trzeci zakon *Braci i siostr pokutujących zakonu św. Dominika*, który był świecką organizacją złożoną z kobiet i mężczyzn zwanych begardami i beginkami [Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006, s. 169].

Czasy drugiej wojny światowej udało się kościołowi przetrwać bez większych zniszczeń. Po jej zakończeniu, w 1945 roku odrodziła się prowincja polska dominikanów. Zakonnicy gdańscy odzyskali swą własność i zamieszkali w dotychczasowym budynku parafialnym. Od tej pory znani są z duszpasterstwa akademickiego i środowisk twórczych. Systematycznie remontują i konserwują swoje budowle [Szczepański 2009, s. 78–82].

2.2. Stan badań

Najstarsze opisy kościoła pochodzą z końca XVII wieku i zawierają informacje o często nieistniejących elementach budowli [Curicke 1687; Ranisch 1695]. Dotyczy to zwłaszcza publikacji Bartela Ranischa, który nie tylko opisał kościół i klasztor dominikanów, ale także zamieścił w swej pracy inwentaryzacje istniejących wówczas budowli. Dużo uwagi poświęcił przede wszystkim sklepieniom znajdującym się w kościele i klauzurze.

Do czasu ostatnich odkryć archeologicznych pod halą targową zgodnie uważano, że kościół dominikanów od 1227 roku znajdował się w obecnym miejscu. Według jednej z hipotez [Nawrowski 1917] w tym czasie zaczęto budowę prezbiterium, które wraz z trzema absydami wzniesiono do 1239 roku. W drugim etapie, w latach 1260–1271 nastąpiło podwyższenie prezbiterium, powstała sklepiona zakrystia otwarta arkadami do prezbiterium oraz wzniesiono wieżę. Według tej teorii w latach 1348–1389 zbudowano korpus halowy, ośmioboczną kondygnację wieży i sklepienia prezbiterium, a po 1423 roku ponownie podwyższono prezbiterium, wprowadzono nowe sklepienia gwiazdźdźiste oraz przebudowano dach i attykę. Analogiczne datowanie części wschodniej kościoła powtórzono w niemieckim katalogu zabytków z serii Dehio – „Das Handbuch” [Dehio 1952].

36 Odmienną hipotezę przeobrażeń kościoła przedstawiono na podstawie badań archeologicznych prowadzonych od 1954 roku [Zbierski 1958]. Pod posadzkami prezbiterium natrafiono wówczas na relikwiarz muru równoległego do ściany zakrystii i uznano go za fragment najstarszego kościoła, ukończonego w 1235 roku. Kościół ten był rekonstruowany jako budowla salowa, prostokątna w rzucie. Na głębokości 3,20 m od poziomu posadzki prezbiterium odsłonięto także drewniane fragmenty dranic i słupa wbitego w calec oraz części naczyń z XIV i X–XIII wieku. W innym wykopie na tym poziomie znajdowały się szczątki ryb i innych zwierząt. W wykopie założonym w południowo-zachodnim narożniku zakrystii odkryto kryptę zbudowaną z cegieł gotyckich. Na podstawie tych prac uznano także, że fundamenty wieży i zakrystii powstały z olbrzymich głazów w tym samym czasie. Kolejną hipotezą badaczy było stwierdzenie, że siedemnastowieczne mury kaplicy św. Jacka zbudowano na średniowiecznych fundamentach, posadowionych na relikwiarzach drewniano-kamiennej konstrukcji wałowej.

Hipoteza o pierwszej salowej świątyni dominikanów została krytycznie przyjęta przez badaczy niemieckich [Drost 1959; Keyser 1972]. Uważali oni, że początek budowy kościoła należy wiązać z rokiem 1348. Zaproponowali również kolejną teorię na temat datowania faz budowlanych [Drost 1959]. Według niej w pierwszym etapie do 1365 roku powstało prezbiterium, zakrystia i wieża. Następnie od około 1370 roku do końca XIV wieku podwyższono prezbiterium i postawiono ośmioboczną część wieży; około 1400 roku zbudowano korpus halowy ze szczytami zachodnimi; na początku XV wieku wzniesiono szczyt wschodni prezbiterium, zamurowano okna północne i przebito nowe wschodnie, zmieniono dach zakrystii i ustawiono jej attykę. Za końcowy etap przeobrażeń uznano budowę sklepień po 1466 lub 1487 roku.

Stan badań nad architekturą kościoła prowadzonych do lat dziewięćdziesiątych XX wieku został opublikowany w czterotomowym dziele na temat architektury gotyckiej w Polsce. Zamiesz-

czono tam tezy dotyczące przeobrażeń klasztoru wraz z bibliografią oraz rzut przyziemia kościoła i części nieistniejącego klasztoru wykonany na podstawie planu Ranischa [Architektura gotycka 1995, s. 77, 78, 390].

Prawdziwy przełom w postrzeganiu dziejów budowy klasztoru przyniosło odkrycie w latach 2001–2003 nieznanych dotąd reliktyw na północny zachód od istniejącego kościoła dominikanów, pod halą targową. Okazały się one pierwszą świątynią zakonu. Odkrycie to zbiegło się z obchodami 775-lecia klasztoru i związaną z nimi konferencją [Dominikanie 2003] oraz publikacjami z 2003 roku, omawiającymi m.in. historię i badania klasztoru [Dekański 2003; Gołembnik 2003; Gzowski 2003; Szyszka 2003], a także wyniki analiz antropologicznych [Piaśnicki 2003]. Te ostatnie prowadzono w krypcie pod dawnym kapitularem, przylegającym od północnego wschodu do kościoła. Na ich podstawie stwierdzono, że krypta funkcjonowała od połowy XV wieku i w XVII stuleciu została pogłębiona. Wówczas powstało obecne wentylowane pomieszczenie, połączone schodami z klasztornym krużgankiem.

Etapy budowy dzisiejszego kościoła nie były przedmiotem analiz, omówiono natomiast wystrój bazyliki oraz częściowo powojenne prace konserwatorskie [Madura 2003], które szczegółowo przedstawiono w publikacji dotyczącej odbudowy kościołów gdańskich [Szczepański 2009].

Podsumowaniu prac wykopaliskowych poświęcono osobny tom dotyczący archeologii Gdańska [Archeologia Gdańska 2006]. Zaprezentowano w nim m.in. dokładniejszą interpretację odkrytych pod halą targową reliktyw kościoła [Szyszka 2006; 2009; Borowski 2006]. Według wymienionych autorów relikty te były pozostałością obiektu postawionego przed przybyciem zakonników i później przez nich przejętego. Pierwsza budowla miała powstać około 1190 roku. Wówczas wzniesiono kościół z okazałym zespołem wieżowym i emporą na zachodzie, prostokątną nawą, prezbiterium i absydą na wschodzie. Budulcem były kamienie w części fundamentowej i cegły o wymiarach 27–28,0 × 12,5 × 9,0–10,0 cm. Według badaczy dominikanie przebudowali tę świątynię, dodając transept i wydłużone prostokątne prezbiterium. Wspomniana świątynia miała istnieć do wielkiego pożaru w 1308 roku. Pojawiła się także nowa hipoteza dotycząca budowy istniejącego kościoła [Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006, s. 159]. W jej myśl wieża i zakrystia z krenelażem miały być pozostałością fortyfikacji klasztornych. Te fortyfikacje włączono ponoć w mury kościoła w 1348 roku, co autorzy tezy wiązali z dokumentami dotyczącymi regulacji Siedlicy. Hipotezę oparto na wcześniejszym spostrzeżeniu, że mury te różnią się od murów innych części kościoła.

W czasach powojennych prowadzono także analizy polichromii świątyni. Powstanie fresku ze sceną Ukrzyżowania Pana Jezusa (prezbiterium) określono na mniej więcej 1430 rok, a fresku ze sceną Zwiastowania (na górnej ścianie łuku tęczy) na – w przybliżeniu – 1526 rok [Domasławski 1984; Madura 2003, s. 79]. Interesujące spostrzeżenia przyniosły także badania kolorystyki i dekoracji malarskich zachowanych w prezbiterium, nawie południowej i kaplicy św. Krzyża [Sikorska, Wilga-Steyer 2007]. We wszystkich analizowanych odkrywkach natrafiono na wiele warstw malarskich. Jedynymi miejscami pozbawionymi nawarstwień były przewiązki i wsporniki maswerkowe w prezbiterium, co było podstawą uznania ich za detale neogotyckie. Autorki wydzieliły pięć głównych opracowań kolorystycznych, które najlepiej były czytelne w prezbiterium.

Pierwsze dziesięciolecie naszego stulecia przyniosło także wzrost zainteresowania drewnianymi konstrukcjami dachowymi kościoła i wieży [Konieczny 2007; Gogolin 2009], najlepiej zachowanymi średniowiecznymi wieżbami w Gdańsku. Podstawą analiz była wcześniejsza praca o gdańskich konstrukcjach dachowych [Heyn 1913]. Według tych publikacji w kościele św. Mikołaja wybudowano więźby jednostorczykowe ze słupami wiszącymi na jednej lub kilku parach zastrzałów.

Badania gotyckiego kościoła św. Mikołaja były prowadzone przez autorkę od 2004 roku. Częściowe wyniki prac zostały opublikowane [Łużyńska 2013; 2014] i dotyczyły średniowiecznych przeobrażeń kościoła i klasztoru. W 2015 roku powstała rozprawa doktorska omawiająca architekturę kościołów dominikańskich kontraty pruskiej w średniowieczu [Samól 2015]. Jej autor przedstawił badania świątyń w Chełmnie, Tczewie, Elblągu i Toruniu. W odniesieniu do Gdańska zaproponował autorskie rekonstrukcje faz budowlanych kościoła zakonnego.

2.3. Opis przeprowadzonych badań

Badania gotyckiego kościoła św. Mikołaja były prowadzone w latach 2004–2007, w 2010 roku i aktualizowane w latach 2017–2018 pod kierunkiem autorki przez zespół z Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej (ZWA PWr). Istotnym uzupełnieniem prac były badania dendrochronologiczne więźby dachowej wykonane w 2010 roku przez prof. Tomasza Ważnego z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu [Ważny 2010]. Na podstawie badań ich autor stwierdził, że więźby dachowe kościoła powstały z drzew ściętych w różnym czasie. Więźbę nad prezbiterium datował na rok 1369, więźbę nad korpusem na 1392, a drewnianą konstrukcję w ośmiobocznej nadbudowie wieży na rok 1398.

6 W pracach terenowych brali udział doktoranci i studenci Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej: Paulina Michniak, Radosław Nagrabski, Katarzyna Napiórkowska, Izabela Przybylska, Karolina Wochal, Dorota Winiarska, Dorota Wróblewska, Sławomir Gąsiorek, Dorota Przesmycka, Agnieszka Sobek, Katarzyna Rachtan, Karolina Bielak, Iwona Nowakowska, Jan Jerzmański. Prace kreślarskie wykonywali studenci: Anna Smolczyk, Anna Kwapien, Katarzyna Musiał, Iwona Szmajser, Irena Dzierwa, Teresa Stoch, Marzena Kolmasiak, Katarzyna Dychus, Karol Milczarek, Joanna Gil, Viktoria Olcoń, Paulina Starmach, Michał Szewczyk, Anna Przybył, Magdalena Orłowska, Halina Tylka, Jacek Nowak.

Zespół wrocławski początkowo przeprowadził badania gabinetowe wykonywane najczęściej w oparciu o klasyczną metodę badań historycznych i polegające na omówieniu źródeł pisanych



6. Prace terenowe podczas badań architektury kościoła, z udziałem studentów Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, 2006 r. (z archiwum E. Łużyńskiej)

oraz na opracowaniu stanu badań. Szczególnie pomocna w dalszych pracach okazała się analiza źródeł ikonograficznych i kartograficznych.

Podstawową częścią analiz były badania terenowe *in situ*, które oparto na opracowaniach istniejącej substancji materialnej. Punktem wyjściowym była aktualizacja dokumentacji metrycznej. Bezcennym zbiorem stały się pomiary przechowywane w ówczesnym gdańskim Centrum Dominikańskim. Równie wartościowy był pomiar przyziemia kościoła wykonany w 2007 roku za pomocą skanera przez zespół archeologów pod kierunkiem dr. Andrzeja Gołembnika. Składowymi prac terenowych były badania stratygraficzne oraz analizy funkcjonalne i konstrukcyjne budowli. Ostatni etap stanowiło datowanie faz budowlanych obiektów dokonane za pomocą metod porównawczych, typologicznych, synchroniczno-historycznych.

2.3.1. Analiza źródeł ikonograficznych

Wielu informacji o architekturze kościoła dostarczają archiwalne przekazy ikonograficzne. Najwcześniejszy znany wizerunek klasztoru dominikanów pochodzi z około 1600 roku i jest 19
częścią tzw. planu sztokholmskiego – aksonometrycznego widoku Gdańska od południowego wschodu [KAS, 0406/25/044/013]. Klasztor został przedstawiony jako zespół budowli rozplanowanych wokół wirydarza. Dominował wśród nich kościół z czytelnie wyodrębnioną częścią nawową i prezbiterialną oraz wieloboczną wieżą przy nawie południowej. Według rysunku nad nawami korpusu znajdowały się trzy dachy dwuspadowe z oddzielnymi szczytami, w południowej ścianie istniało sześć podłużnych okien, pod oknem usytuowanym najbliżej wieży – wejście do kościoła. Podział między nawą główną a prezbiterium podkreślono szczytem zachodnim prezbiterium i wysoką sygnaturką, szczyt wschodni został przedstawiony jako nierozczłonkowana forma schodkowa. Do prezbiterium przylegała od południa dwukondygnacyjna zakrystia z dwoma poziomami prostokątnych okien oraz od północy część klauzury z kapitułarzem. Dalej na północ narysowano niski budynek kryty dwuspadowym dachem ze szczytem i bramą wjazdową. Przylegał on także do wschodniego dwukondygnacyjnego skrzydła klasztornego. Wszystkie skrzydła klasztorne zostały przedstawione podobnie i – jak się wydaje – są jedynie schematycznym wizerunkiem klauzury. Poza klauzurą znajdował się niewielki dom dostawiony do zachodniej elewacji kościoła i mur obwodowy posesji dominikańskiej, być może z furką.

Więcej szczegółów zawiera widok kościoła wykonany przez Georga Curickego w 1687 roku [Keyser 1972, s. 81]. Wówczas przy południowej ścianie nawy i zakrystii stały drewniane kra- 20
my, do wnętrza kościoła prowadziły dwa wejścia: szerokie przy wieży i wąskie przy zachodnim narożniku nawy. W tym miejscu do świątyni przylegała czterokondygnacyjna kamienica z wysokim trzykondygnacyjnym szczytem. Inaczej niż na planie sztokholmskim została narysowana wieża i ściana zakrystii. Wieża nie wychodziła poza obrys naw, jej dolna część miała rzut czworoboczny, a górna ośmioboczny. Dolna kondygnacja zakrystii z trzema dużymi oknami ostrolucznymi została oddzielona od górnej tynkowanym fryzem pozbawionym dekoracji. Wyżej znajdowały się blendy oraz nad nimi attyka, umieszczona ponad tynkowym fryzem i gzymsem. W blendzie przy wieży była ustawiona figurka. Autor rysunku różnicował wypełnienia okien. W otworach prezbiterium i zakrystii widniały kratowe konstrukcje, zapewne stalowe, pozostałe okna wypełniały trójdzielne maswerki. Górna część maswerku w oknie wieży złożona była z trzech łuków, a w oknach nawy dodatkowo były umieszczone elementy koliste.

Pierwsze inwentaryzacje kościoła i klasztoru są dziełem Bartela Ranischa i zostały opublikowane w książce o kościołach Gdańska z 1695 roku [Ranisch 1695, s. 28–35]. Autor oprócz opi- 21
sów klasztoru zamieścił rzut przyziemia, widok elewacji południowej i zachodniej oraz pomiary

sklepień. Rzut kościoła tylko częściowo pokrywał się ze stanem obecnym⁶. Wschodnią część zajmowało czteroprzęsłowe prezbiterium. W środku przeszła wschodniego ustawiony był ołtarz na niewielkim podwyższeniu. Na południe od podwyższenia znajdował się portal prowadzący z prezbiterium do dwuprzęsłowej kaplicy z niewielkim ołtarzem na wschodzie i jednoprzęsłowym pomieszczeniem na zachodzie. W ścianie oddzielającej kaplicę od prezbiterium Ranisch narysował trójdzielne przeźrocza. W północnej ścianie prezbiterium znajdowało się wejście na okrągłą klatkę schodową oraz portal do kapitułarza. Na zachód od niego zlokalizowane było pomieszczenie pozbawione sklepień.

Z zachodnim przęsłem prezbiterium od południa sąsiadowała kaplica w przyziemiu wieży, a od północy kaplica z Grobem Pańskim. Pomieszczenia te były otwarte arkadami do naw bocznych. W tej części kościoła, zgodnie z opisem Ranischa, umieszczony był portal prowadzący w stronę ulicy i portal wiodący na krużganek klasztorny oraz ponad nimi wielkie organy. We wschodnim przęsle nawy głównej, przy łuku tęczowym ustawione były dwa ołtarze. Kolejne ołtarze (21) znajdowały się przy filarach międzynawowych oraz w kaplicach między przyporami wewnętrznymi.

22.1 Prezbiterium i nawę główną przykrywało wspólne żebrowe sklepienie gwiaździste. Sklepienia gwiaździste o prostszym rzucie znajdowały się w nawach bocznych. Kościół był doświetlany od południa i zachodu przez duże okna, zapewne z maswerkami. W ścianie północnej świątyni, w przyziemiu okien nie było, ponieważ przylegał do niej krużganek z żebrowymi sklepieniami gwiaździstymi i na zachodzie pomieszczenia przykryte sklepieniem kryształowym. Był to, według Ranischa, mały kościół przeznaczony dla niemieckiej ludności, później powiększony w stronę dziedzińca.

22.3 Dzielęm Ranischa był również wspólny rysunek dwóch elewacji kościoła. Autor ten przedstawił elewację południową podobnie jak wcześniej Curicke. Bardziej czytelnie uwidocznili portale umieszczone w przedłużeniach glicyfów okiennych, a we wszystkich oknach ukazał wypełnienia laskowe, pozbawione maswerków. Analogicznie zbudowane okna znajdowały się na przedstawieniu elewacji zachodniej. Ich wysokość była identyczna z wysokością okien w ścianie nawy. Szczególną uwagę zwracają formy szczytów, nieco odmienne od dzisiejszych. Nad każdą nawę znajdował się odrębny szczyt, podzielony w pionie na trzy części za pomocą ostrołucznych płycin i pilastrów zakończonych pinaklami. Środkowa, najwyższa część z dwoma oknami w płycinie i okulusem u góry była zamknięta poziomym daszkiem. Części boczne nawiązywały do połączeń dachów i były ukształtowane w formie spływów. Szczyty zostały umieszczone na gzymsie i fryzie pozbawionym dekoracji, który obiegał również elewację południową. Interesujące, że elewacja zachodnia przedstawiona jest bez zabudowy przylegającej, którą uwieczniały wcześniejsze rysunki Ranischa.

24 Zabudowa przy ścianie zachodniej kościoła zajmowała prawdopodobnie działki miejskie nr 1891 i 1892, które w 1814 roku zamieścił A. Gersdorff na planie Gdańska wykonanym po wielkim pożarze miasta [APG, 9, 2/680]. Autor ten ciemniejszym kolorem zaznaczył zniszczone części klasztoru. Na tej podstawie można stwierdzić, że poważnemu uszkodzeniu uległ cały budynek klauzury rozplanowany wokół dwóch wirydarzy oraz zabudowa przylegająca do skrzydła

⁶ W części ilustracyjnej zamieszczony jest rzut Ranischa. W wersji oryginalnej opisy brzmią następująco: [...] *Wollen indessen die grossen Thüren mit AA bezeichnen/und BB die bende Thüren in die Kreuz-Gänge. Zwischen diesem ben dem Thüren ist oberhalb die grosse Orgel gebauet. C ist der Eingang in das Capitul-Haus und neben den die Treppe auf das Kloster oder Schlaff-Haus. D ist die Drez-Kammer. E ist das Gewölbe unter die grossen gemauerten Turm. F – eine Gewölbe wo das Heilige Grab gehalten wird. G ist das Capitul-Haus. H der grosse Kreuz-Gang. I die kleine Kirche worinnen Deutsch geprediget wird/ und ist nach der Zeit ein neu Stück nach dem Hoffe angebauet und vergrössert worden [...]* [Ranisch 1695, s. 35].

zachodniego. Ocalał kościół z zabudową, głównie gospodarczą, usytuowaną we wschodniej i południowo-zachodniej części terenu zakonnego.

Na kolejnych planach wykonywanych na polecenie Królewskiego Departamentu Militarne-
i Ekonomicznego zniszczona zabudowa nie była uwzględniana, pojawiły się natomiast linie po-
miarowe poprzedzające nowy podział terenu klasztorne-
go. Wielkość obszaru mierzono w prę-
tach⁷, a jego północną granicę stanowił mur miejski z dwoma basztami. Na pierwszym planie
z nową parcelacją z 1832 roku Eleven Tolles zaznaczył zabudowę przyległą do zachodniej ele-
wacji kościoła oraz budynki przy ulicach na zachód i wschód od kościoła [APG, 300MP/15].
Przy południowo-wschodnim narożniku kościoła oraz przy południowo-zachodnim narożniku
terenu klasztorne-
go została zaznaczona studnia. W tym samym miejscu obie studnie umiesz-
czono na kolejnym pomiarze gruntowym terenu klasztorne-
go z 1840 roku [APG, 300MP/17].
Ciemnym kolorem wyznaczono prawdopodobnie obszar hipotetycznej zabudowy, który zapla-
nowano wzdłuż ulic i przy murze fortyfikacji. Na tym planie po raz pierwszy wyznaczono
czworoboczny obrys przyszłej plebanii o wymiarach 2,7 × 3,5 pręta.

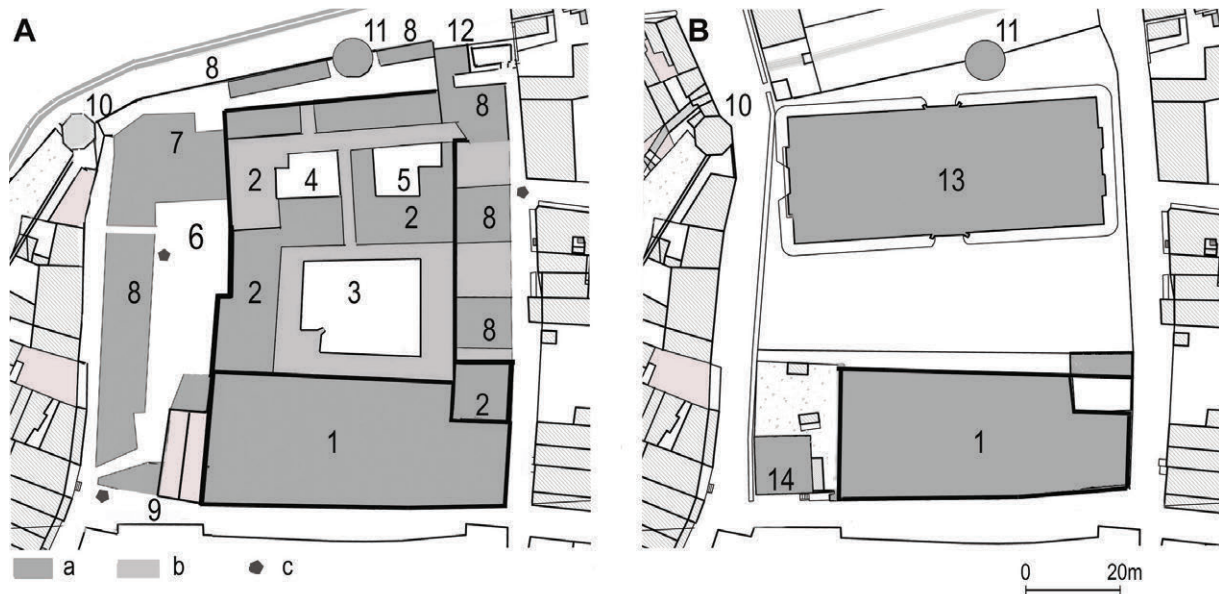
Przestrzennym odzwierciedleniem sytuacji zaznaczonej na wspomnianych planach grunto-
wych jest widok okolic kościoła od strony północnej, wykonany przez C.A. Manna w 1855 roku
[W cieniu 2003, s. 59]. W czasach, gdy powstawał rysunek, mury miejskie już nie istniały, po-
zostały jedynie baszty. Obszar na północ od nich zajmowało targowisko, na którym produkty
sprzedawano głównie z wozów. Widoczne jest także nierównomierne ukształtowanie terenu,
ulica przy wschodniej części dawnego klasztoru opadała dość znacznie w kierunku południo-
wym. Część wschodnią kościoła przysłaniał budynek ze szczytem od strony ulicy i z piętrem
wzniesionym w konstrukcji szachulcowej. W dolnej części elewacji świątyni widać ślady po
sklepieniach krużganku. Nad nimi, w części nawowej oddano ślad po oparciu dachu, a w części
z kaplicą św. Jacka przedstawiono ścianę pozbawioną okien. Ponad dachem kaplicy umieszczono
łęk konstrukcyjny, przystawiony do wschodniej ściany nawy bocznej. W tym miejscu ściana
północna nawy sprawiała wrażenie urwanej. Okna nawy były zwieńczone łękami odcinkowymi,
widoczna nad nimi attyka była pozbawiona dekoracji, jedynie w dolnej części narysowano otwo-
ry odprowadzające wodę z dachu. W części zachodniej attyki przedstawiony został wspornik
dźwigu budowlanego oraz wyżej częściowo widoczne zwieńczenia szczytów zachodnich. Nie
miały one prostych daszków, jak ukazał to wcześniej Ranisch, lecz trójkątne szczytiki z okulu-
sem w środku.

Takie formy szczytów można także zaobserwować na wykonanym w 1857 roku przez
J. Getza rysunku, który był prawdopodobnie propozycją przebudowy elewacji zachodniej ko-
ścioła w stylu neogotyckim [W cieniu 2003, s. 52]. Autor zaproponował wykonanie nowego
wejścia od zachodu w miejscu dotychczasowego okna – na dole umieścił okazały portal z bo-
gato rzeźbionym tympanonem i sterczynami, a u góry okulus z bogatą rozetą. Przed elewacją
zachodnią został utworzony plac z ujęciem wodnym, ustawionym nad studnią zaznaczoną na
wcześniejszych planach gruntowych.

Kolejnym źródłem ikonograficznym dotyczącym terenu dominikańskiego jest plan Gdańska
z lat 1866–1869 [APG, 1126/376, s. 2]. Autor planu – Buhse – w miejscu dotychczasowego
placu dominikańskiego wyróżnił czerwoną linią obrys hali targowej, prawdopodobnie jeszcze
nieistniejącej i wówczas projektowanej. Na tym planie po raz pierwszy na zachód od kościoła
zaznaczono wolnostojącą plebanię, w jej wnętrzu – studnię obecną na wcześniejszych planach.
Teren na północ od plebanii został wydzielony osobnym murem i pełnił funkcję ogrodu. Przy

⁷ Pręt pruski wynosił 12 stóp, czyli 3,766 m [Dziekoński 1972, s. 401].

prezbiterium kościoła nie udokumentowano zabudowy, natomiast przy północno-wschodnim narożniku kaplicy św. Jacka umieszczono niewielki budynek, przedstawiany na poprzednich rysunkach jako domek z piętrem o konstrukcji szachulcowej. Prowadziło do niego osobne przejście usytuowane na północ od elewacji północnej kościoła i na północ od ogrodzenia ogródka plebanii. Oddzielone ono było murem kurtynowym od terenu przy hali targowej, ukazanego jako obszar pozbawiony zabudowy.



7. Gdańsk, teren klasztoru dominikańskiego: A – ok. 1814, rekonstrukcja, B – ok. 1869 według ryciny Buhsego [APG, 1126/376, s. 2]; 1 – kościół św. Mikołaja, 2 – budynek klauzury, 3 – wirydarz, 4 – dziedziniec zachodni, 5 – dziedziniec wschodni, 6 – podwórzec wielki, 7 – biblioteka (?), 8 – budynki gospodarcze i przemysłowe, 9 – kamienice mieszczańskie (?), 10 – baszta Jacka, 11 – baszta zakonna, 12 – wieża klasztorna, 13 – hala targowa, 14 – dom parafialny, ob. siedziba zakonu, a – budynki, b – wewnętrzna komunikacja, c – studnie (oprac. E. Łużyńska)

32 W rzeczywistości w miejscu zniszczonego klasztoru dominikanów, gdzie planowano wybudowanie hali, znajdowały się jeszcze relikty murów przyziemia i piwnice. Zostały one przedstawione na planie z 1872 roku [APG, 300MP/14]. Wynika z niego, że przy północnej nawie zachowane były fragmenty siedmiu przęseł krużganka oraz relikty dawnego kościółka dla ludności niemieckiej. Porównując ten plan z poprzednim, można zauważyć, że część wschodnia przyszłego muru kurtynowego była projektowana w miejscu ściany północnej krużganka. Jego część zachodnią przewidziano nad ścianą piwnicy, usytuowanej częściowo pod kościółkiem. Na północ od reliktyw klasztoru istniały jeszcze dwie baszty, kanał Raduni oraz plac targowy z kamienicą od zachodu.

34 Ta część miasta uległa wkrótce przeobrażeniom, co dokumentuje plan Gdańska z 1897 roku, opracowany przez Theodora Bertlinga [APG, 1126/376, s. 1, cz. 1]. Nie została na nim zaznaczona kamienica oraz baszta północno-wschodnia, przerywaną linią narysowano fragment koryta Raduni, który później stał się placem miejskim.

35 Stan zachowania kościoła po drugiej wojnie światowej został uwieczniony na kartach pocztowych, które wydano prawdopodobnie w 1948 roku [ACD, 1]. Na fotografii ukazującej kościół od północnego zachodu dobrze widać wysokie ceglane ogrodzenie terenu klasztornego. Wiele zdjęć przedstawiało wnętrze świątyni. Prezbiterium było oddzielone od nawy kutą kratą, umieszczoną na kamiennym stopniu. Przed ołtarzem znajdowała się balustrada z okazałymi

tralkami. Wiele uwagi poświęcono także stallom w prezbiterium. Ponad nimi, pod baldachimami słupek ustawione były rzeźby o gotyckich formach.

Fotografie dokumentowały także bogaty barokowy wystrój wnętrza, który w znaczącej części przetrwał do dzisiaj. Uwagę zwraca natomiast inny niż obecnie układ wyposażenia w nawie głównej. Po bokach przejścia środkowego widać drewniane konstrukcje wydzielające dwa sektory dla wiernych. Każdy z sektorów składał się z dwóch stykających się części. Część przy przejściu środkowym była rzędem siedzisk z pulpitemi i kłęcznikami, do których wchodziło się po otwarciu drzwiczek. Część sektora przy filarach, po obu stronach wydzielona drewnianymi przegrodami, była przeznaczona dla wiernych stojących. Między częścią dla stojących a częścią dla siedzących nie było przejść.

Jedną z fotografii z tego zbioru pokazywała kościół z 1945 roku przesłonięty od strony południowej przez zrujnowane ściany kamienic. Dach prezbiterium i wieży pokryty był dachówką, a dach nawy blachą. Ponad dachem wznosił się także relikwiarz sygnaturki. Elewacje kościoła były pełne śladów po pociskach.

Dokładna inwentaryzacja kościoła została wykonana dopiero w roku 1957 [ACD, 2]. Zespół architektów opracował w skali 1:50 rzut przyziemia, elewacje i przekrój podłużny. Rysunki te oddają ówczesny stan zachowania budowli, w przekroju podłużnym zostały zadokumentowane krypty dziś niedostępne.

Aktualizacja pomiarów została wykonana w 2003 roku przy okazji rozpoczęcia badań archeologicznych prowadzonych pod kierunkiem Andrzeja Gołębniaka. Opracowano wówczas inwentaryzację rzutu przyziemia kościoła, plebanii i tzw. Górki Dominikańskiej [ACD, 29].

2.3.2. Badania stratygraficzne

Punktem wyjścia analiz stratygraficznych⁸ było zaktualizowanie dokumentacji metrycznej budowli. Dokumentację metryczną sporządzono w postaci numerycznej typu CAD i cyfrowej z wykorzystaniem fotogrametrii. Początkowo powstawały opracowania rastrowe, czyli fotoplany przygotowane metodą jednoobrazową. Później wykonywano opracowania wektorowe, na których nanoszono wyniki badań stratygraficznych. W sumie wydzielono siedem jednostek stratygraficznych. W dalszej kolejności przedstawiono następstwo ich występowania, czyli określono kolejne fazy budowlane. Ilustracją poszczególnych faz budowlanych stało tzw. rozwarstwienie, w którym każdej fazie przyporządkowano odmienny kolor.

Badania stratygraficzne elewacji obecnego kościoła św. Mikołaja były ułatwione, ponieważ ich lica do dziś pozostały nieotynkowane. Stwierdzono, że zbudowano je z cegieł i kształtek ceramicznych, różniących się wymiarami, układem, kolorem i często fakturą. Dominującą częścią elewacji wschodniej kościoła była ściana prezbiterium z trójkątnym szczytem dekorowanym dwoma podwójnymi blendami arkadkowymi. Na osi elewacji zachowało się duże ostrołuczne okno perspektywiczne z profilem wałkowym. Glify okienne zostały otynkowane, natomiast otwór okna wypełniła ściana z pionowymi wzmocnieniami w formie lasek z dodatkowym profilem wałkowym. Laski zbudowano z elementów ze zbrojonego betonu; zbrojenie to miejscami było widoczne w ubytkach profili. Poniżej okna po obu stronach znajdowały się okazałe płyciny krzyżowe.

Stwierdzono, że cegły w elewacji wschodniej zachowały czytelny układ gotycki. Część cokołowa, lica przypór, fragment pod parapetem okna i przy rynnie uzupełniono ceglami o innej barwie, wstawionymi podczas bieżących remontów. Fragmentem najbardziej przebudowanym

⁸ Dokładniejszy opis metody badań stratygraficzno-architektonicznych zob. [Łużyńska 2018].



8. Badania stratygraficzne kościoła, próba datowania. Elewacje: 1 – wschodnia, 2 – zachodnia;
 a – I faza (1344/1348–ok. 1369), b – II faza (ok. 1369–koniec XIV w.),
 c – IV faza (2. połowa XVI–1. połowa XVII w.), d – V faza (lata 80. XVII–połowa XVIII w.),
 e – VI faza (2. i 3. tercja XIX w.), f – VII faza (XX w.–lata 20. XXI w.), g – dachy wielokrotnie remontowane
 (oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWr)

było lico ściany zakrystii. W trakcie badań zlokalizowano linię nadbudowy attyki oraz wyodrębniono wymienione kształtki ościeża okna. Stwierdzono także, że maswerk wypełniający okno zakrystii został wykonany z betonu.

Jednym z ważniejszych było spostrzeżenie, że istnieją duże różnice w długościach wozówek cegieł gotyckich. Powodem tych różnic było prawdopodobnie pochodzenie z różnych partii produkcyjnych cegieł lub korzystanie z różnych cegielni.

8.2 Elewacja zachodnia kościoła została częściowo przesłonięta plebanią i domem ojców dominikanów. Elementem dominującym był rozbudowany szczyt złożony z trzech identycznie skomponowanych części. Każda z nich składała się ze sterczyn z motywem maswerkowym. 47–55 Dolną część elewacji wzmocniono masywnymi przyporami uskokowymi. Między nimi wstawiono okna, z których tylko północne nie zostało zamurwane. Poniżej okien między przyporami zbudowano garaże. W wyniku badań przeprowadzonych przez ZWA PWr autorka stwierdziła, że szczyty i niewielkie części lic elewacji wzniesiono z cegieł ciemnych o układzie gotyckim. Towarzyszyły im cegły jaśniejsze, związane z remontem lica. Dolna część zamurowania okna środkowego powstała z jasnych cegieł w układzie blokowym. Ciemne cegły o tym samym wątku zachowały się na przyporach. Garaże wzniesiono z cegieł o układzie wozówkowym.

9.1 Dominującym elementem elewacji południowej kościoła była od początku wieża o rzucie kwadratowym na dole i rzucie ośmiobocznym u góry. Podział na kondygnacje wieży odzwierciedlały ostrołuczne okna i blendy. Otwory w górnej jej części zostały zwieńczone łukami odcinkowymi. Na wschodzie do wieży przylegała ściana prezbiterium wzmocniona skarpami, między 56–83 którymi umieszczono duże ostrołuczne okna. W oknach zachowały się laski zbudowane z elementów wykonanych ze zbrojonego betonu.

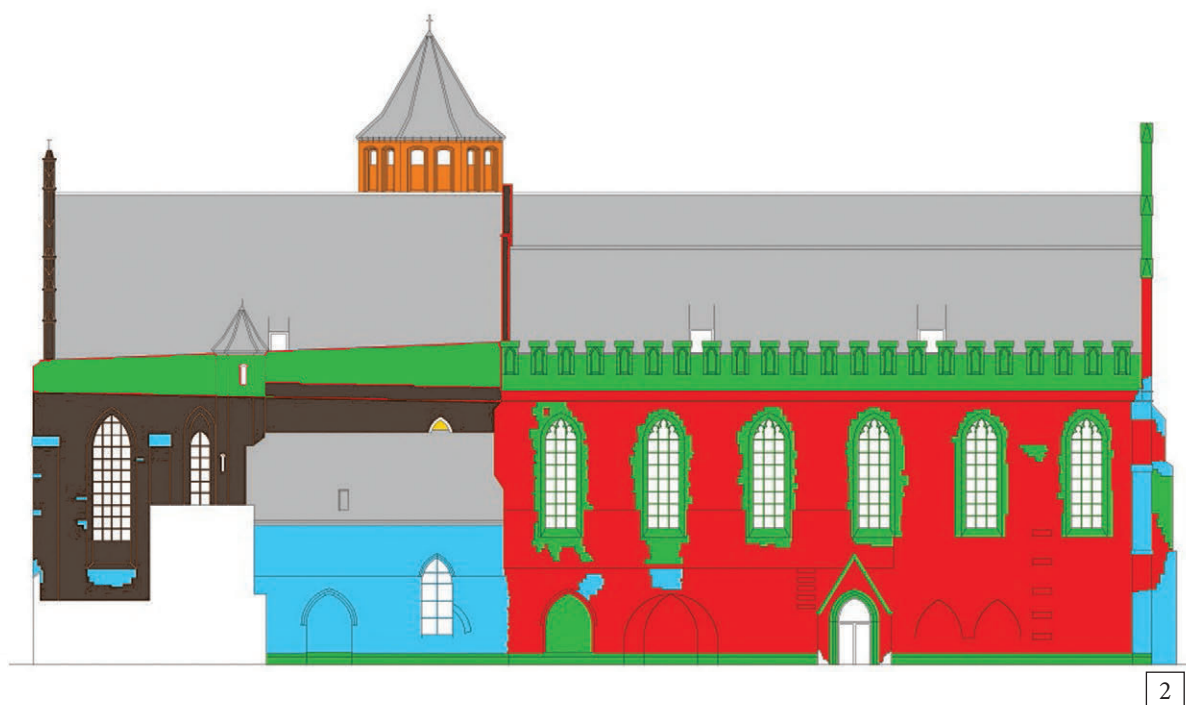
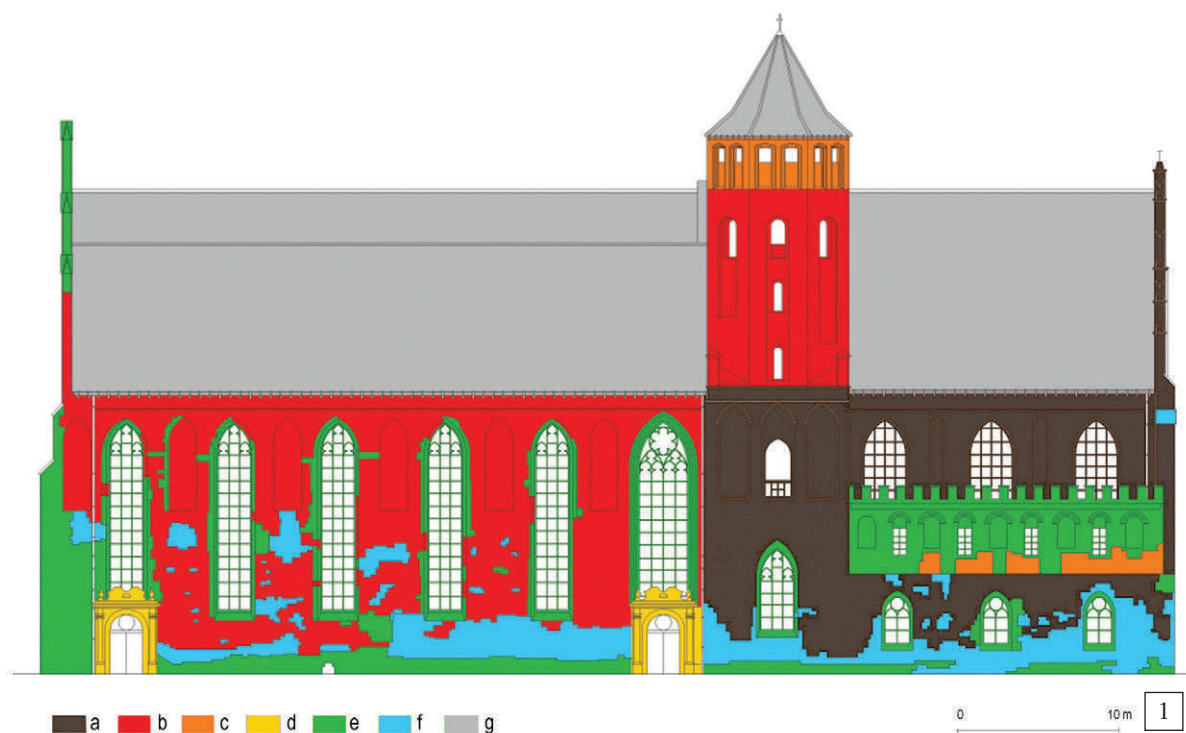
Dzięki możliwości dotarcia na dach nad zakrystią ZWA PWr stwierdził, że przypory przy elewacji południowej urywają się na wysokości około 2,50 m od obecnego styku dachu z elewacją. Prawdopodobnie było to spowodowane istnieniem w tym miejscu wcześniejszego oparcia dachu. W związku z tym dach zakrystii miałby pierwotnie spadek w przeciwnym kierunku niż obecnie. W czasie badań przeanalizowano także styk elewacji prezbiterium z murem wieży i stwierdzono występowanie wiązań cegieł, choć czasami były to wiązania nieprecyzyjne. Przebadano także budowę lasek w oknach południowych prezbiterium. Okazało się, że wykonano je z betonu i wzmocniono zbrojeniem, które było widoczne w ubytkach profili. Okna w tej elewacji były oszklone. Płyty szklane zostały wstawione między laskami dzięki metalowym prętom o przekroju prostokątnym. Pręty te zapewniały stabilność konstrukcji laskowania, ponieważ przechodziły przez laskowanie i były zakotwione w gładkach okiennych. Jednocześnie pręty służyły do mocowania płyt szklanych. Płyty opierano na metalowych niewielkich elementach o przekroju w formie litery T. Elementy te montowano w pręcie za pomocą bolca umieszczonego po drugiej stronie oszklenia.

Kompozycja opisanej części prezbiterialnej elewacji południowej kościoła różniła się od budowy części nawowej. Nie wzniesiono tutaj skarp – w ich miejscu znalazły się blendy. Przy wieży wykonano największe okno, którego ościeża zostały utworzone z profilowanych kształtek ceramicznych. Okno wypełniał okazały trójdzielny maswerk z sześciolistną rozetą w środku i dwoma dwudzielnymi częściami, opartymi na laskach. Między laskami zamontowane zostały metalowe pręty wspierające tafle szklane. Poniżej parapetu okna znajdował się portal wysunięty przed lico ściany. Dekorowany był naczółkiem wspartym na dwóch pilastrach. Podobną formę miał portal zachodni elewacji.

Analizy stratygraficzne elewacji południowej były podstawą wydzielenia kilku warstw budulca. Lico przypory zachodniej, sąsiadująca z nią klatka schodowa domu ojców dominikanów i dolna część elewacji powstały z ciemnych cegieł o układzie blokowym. Wyższe fragmenty elewacji południowej w części nawowej wykonane zostały z cegieł o układzie gotyckim. Część z tych cegieł była ciemna i miała pofałdowaną fakturę. Budulec jasny i pofałdowany występował w attyce zakrystii, natomiast cegły jasne oraz gładkie znajdowały się głównie w przyziemiu i związane były z remontami. Na licach niektórych cegieł zachowały się napisy związane z nazwami cegielni KOLIEBKEN lub GDANSK-2. Do rzadkości należały ciemne kształtki ceramiczne w ościeżach okien. Większość z nich była wykonana maszynowo i miała jasny kolor.

Kompozycja elewacji północnej kościoła, jak stwierdzono, była odzwierciedleniem poszczególnych jego części funkcjonalnych. Na zachodzie znajdowała się pozbawiona przypór część nawowa elewacji, zwieńczona okazałą attyką. Poniżej attyki i fryzu ze śladami polichromii zachowały się duże ostrołuczne okna z profilowaniem wychodzącym przed lico ściany. Między czterema oknami od wschodu zachowało się oparcie dachu i destrukcyjne kondygnacji strychowej. Poniżej okien przetrwały ostrołuczne relikty sklepień i portal domkowy. Lico ściany było wielokrotnie przebudowywane, czego śladem są różnice budulca. Dolna część muru i portal powstały z ciemnych cegieł w układzie blokowym. Wyższe fragmenty wykonano z cegieł o układzie gotyckim. Część z tych cegieł była ciemna i miała pofałdowaną fakturę. Budulec jasny i gładki występował w attyce oraz w ościeżach okien.

Badania stratygraficzne prowadzono także w części wschodniej elewacji północnej, która została przedzielona wystającą ponad dach wieżyczką o rzucie ośmiobocznym. Na wschód od niej zachowały się skarpy prezbiterium i między nimi ostrołuczne okna o różnej szerokości. Po stronie zachodniej przetrwała ściana kaplicy św. Jacka z oknem zwieńczonym półkolem i śladami po zamurowanych otworach i sklepieniach. Nad dachem kaplicy wznosiła się część muru prezbiterium z jednym fragmentem okna. Badania budulca doprowadziły do wniosku, że ściana



9. Badania stratygraficzne kościoła, próba datowania. Elewacje: 1 – południowa, 2 – północna;
 a – I faza (1344/1348–ok. 1369), b – II faza (ok. 1369–koniec XIV w.),
 c – IV faza (2. połowa XVI–1. połowa XVII w.), d – V faza (lata 80. XVII–połowa XVIII w.),
 e – VI faza (2. i 3. tercja XIX w.), f – VII faza (XX w.–lata 20. XXI w.), g – dachy wielokrotnie remontowane
 (oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWr)

prezbiterium na wschód od wieżyczki zbudowana była z ciemnych cegieł o układzie gotyckim, w ościeżach okien wiele kształtek zostało wymienionych. Zachodnia część muru miała odmienną strukturę. Cegły o różnych barwach ułożono w wątku gotyckim. Warstwy były czasami zaburzone, a cegły powiązane z oknami zakończonymi półkoleście lub ostrołucznie. Podobną techniką została wzniesiona ściana nad gzymsem prezbiterium i górna część wieżyczki.

Analiza murów z poziomu strychów kościoła pozwoliła na stwierdzenie, że ściana wieżyczki schodowej została powiązana z elewacją północną prezbiterium. Inaczej przedstawiała się budo-
wa styku wspomnianej elewacji z murem wschodnim północnej nawy bocznej. Zaobserwowano,
że w tym miejscu część cegieł nawy jest dostawiona do muru prezbiterium i tylko niektóre
wchodzą w głąb wykutych otworów. W ten sposób utworzono wiązanie wtórne między ściana-
mi prezbiterium i nawy.

Istotną częścią omawianych badań wnętrza kościoła były analizy krypt, do których prowadzą 10.1
obecnie dwubiegowe schody w nawie południowej. W czasie badań krypty pod kaplicą św. Jacka 104
stwierdzono, że wcześniejsze wejście do niej umieszczone było w ścianie południowej i obec-
nie jest zamurowane. W ścianie północnej zachował się ceglany łęk posadowiony na warstwie 106, 108
otoczków i zbudowany z cegieł maszynowych. Przy obu wspomnianych ścianach jeszcze praw-
dopodobnie w latach pięćdziesiątych XX wieku istniały dwa urwane mury o szerokości około
1,45 m [ACD, 3]. Obecnie reliktury te nie istnieją.

Pomieszczenie krypty od wschodu było zamknięte absydą zbudowaną z cegieł rozbiórkowych
i nowożytnych o układzie blokowym. Absyda miała inną formę niż ta narysowana na wspo-
mnianej inwentaryzacji z lat pięćdziesiątych XX wieku. Wówczas lico ściany od wnętrza miało
formę kolistą, natomiast od zewnątrz było proste. W środku absydy umieszczone było niewielkie
okienko o półkolistym zamknięciu.

W miejscu tego okienka, na osi absydy zachowało się obecnie przejście prowadzące na
wschód do niewielkiego pomieszczenia sklepionego kolebką zbudowaną z cegieł nowożytnych.
Analiza budowy jego murów przyniosła kilka ważnych spostrzeżeń. Przede wszystkim stwier- 111
dzono, że mury na wschód od absydy były ze sobą powiązane i posadowione na warstwie
otoczków o znacznej wielkości. Nad kamieniami znajdowały się cegły o układzie gotyckim,
czasami wendyjskim lub zaburzonym. Mur nad kamieniami tworzył dwie odsadzki. Na dolnej
odsadzce oparte były ceglane łęki. Łęk w ścianie południowej zachował się w całości i został 112
wtórnie zamurowany. Łęk wschodni także przetrwał w pierwotnej postaci i wykorzystano go 109, 110
do umieszczenia przejścia do kolejnej piwnicy. Najgorzej zachowanym łękiem był analogiczny 113
element w ścianie północnej. W tym miejscu połowa muru została wtórnie oblicowana. Zwią-
zane to było z budową absydy lub zamurowaniem wcześniejszego kolejnego wejścia do krypty.

Opisane łęki były częścią budowanych jednocześnie fundamentów: północnej ściany prezbiterium kościoła zlokalizowanej na zachód od wieżyczki północnej, zachodniej ściany kapitularka i północnej ściany obecnej kaplicy św. Jacka. Najmniejsza odsadzka umieszczona nad łęka-
mi wyznaczała prawdopodobnie granicę między fundamentem a częścią nadziemną budowli.
Stwierdzono także, że używany wówczas budulec miał niejednakowe rozmiary. Największe róż-
nice zaobserwowano w długościach cegieł. W murze południowym pomieszczenia, stanowiącym
fragment północnej ściany prezbiterium kościoła, cegły między kamieniami a odsadzką miały
długość 28,7–30,1 cm, a powyżej odsadzki 30,0–31,2 cm. Podobne rozbieżności zaobserwo-
wano w ścianie wschodniej pomieszczenia. Cegły na północ od łęku miały średnią długość
28,5–30,0 cm, a na południe – 30,0–32,0 cm. W tym miejscu zachowały się dwie cegły o dłu-
gości 34,2 cm.

Wspomniane przejście we wschodniej ścianie pomieszczenia prowadziło z krypty pod kaplicą 104.3
św. Jacka do piwnicy pod dawnym kapitularkiem. Obecnie pełni ona funkcję kotłowni. Piwnica
ta była przykryta sklepieniem złożonym z powłok kolebkowych i opartych na centralnie umiesz-
czonym słupie i pilastrach dostawionych do ścian. Sklepienia i słup zostały zbudowane z cegieł
nowożytnych o układzie blokowym. W powłokach sklepiennych przetrwały zamurowane otwo-
ry doświetlająco-wentylacyjne. W czasie badań stwierdzono, że w ścianie zachodniej piwnicy na
dole zachował się łęk fundamentowy, zbudowany analogicznie do opisanych. Powyżej łęku, na 116, 117

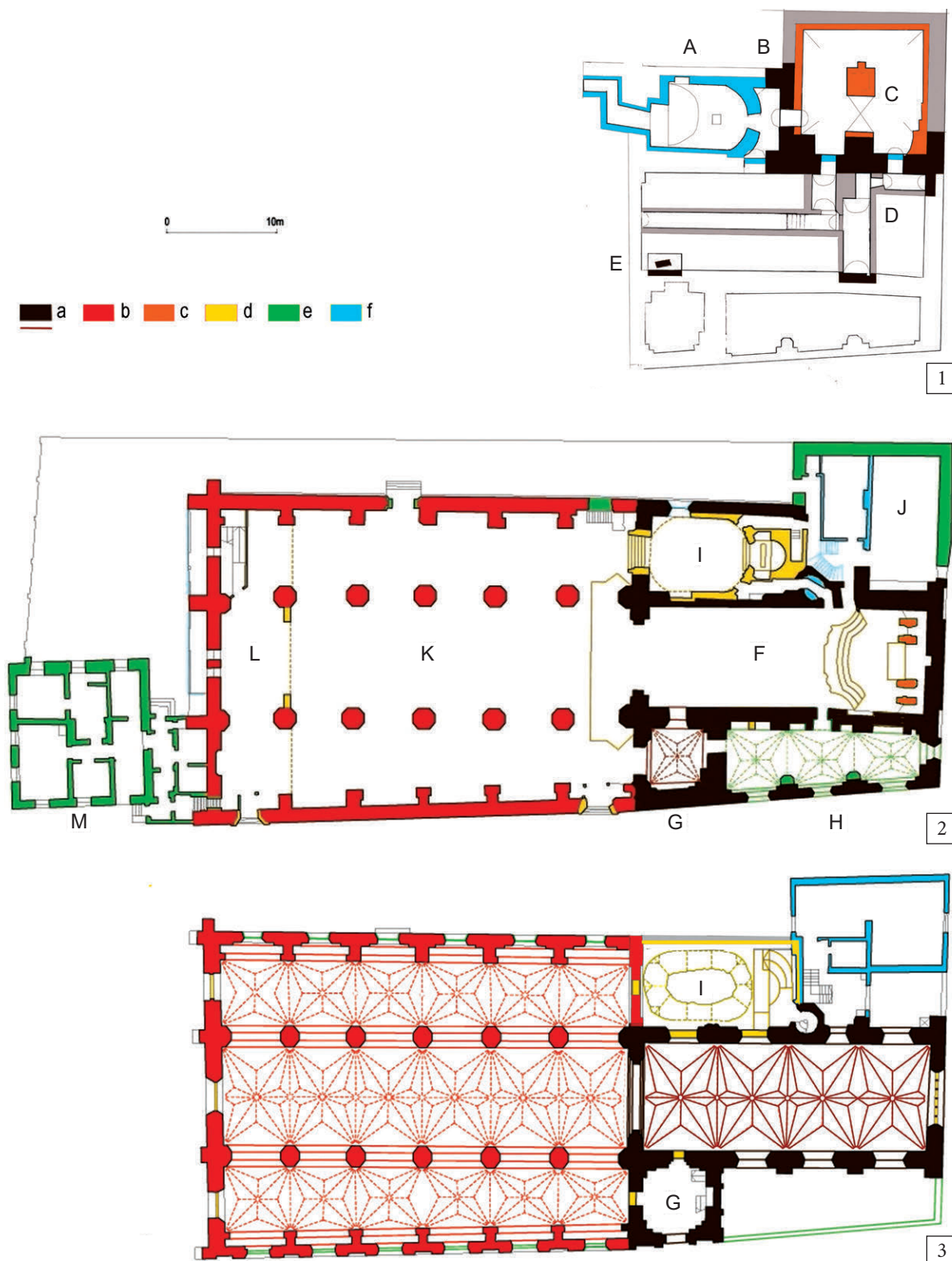
środku powłoki sklepienia przetrwało zamurowane szerokie wejście z ceglanyimi ościeżami. Na podobnej wysokości zaczynały się schody, których policzki zachowały się po przeciwnej stronie, w licu wschodniej ściany piwnicy.

Południowa ściana piwnicy pod dawnym kapitularem przedzielona była pilastrem, który zapewne pierwotnie stanowił fundament przypory północnej ściany prezbiterium. Na wschód od pilastra zachował się łęk fundamentowy. W trakcie prac prowadzonych w roku 2004 poniżej łęku został przebity otwór. Okazało się, że przy tej ścianie od strony prezbiterium znajduje się niski kanał (instalacyjny?), przykryty kolebką z cegieł nowożytnych. W jego wnętrzu przebadano relikw pólnocno-wschodniego narożnika prezbiterium. Widoczny fundament muru wschodniego został zbudowany z dużych kamieni, nad nimi znajdowały się cegły o układzie gotyckim. Fragment ceglany stanowił część nadziemną ściany. Fundament muru północnego miał odmienną konstrukcję. Na kamieniach i ceglach wspierał się łęk odcinkowy. Wzniesiony był z cegieł układanych po dwie – główką i wozówką. Część nad łękiem stanowiła oparcie sklepienia kolebkowego.

Opisany kanał dochodził do krypty pod stopniami ołtarza w prezbiterium. Jej wnętrze przykryte sklepieniem kolebkowym prawie w całości wzniesiono z cegieł nowożytnych. Jedyne mur południowy charakteryzował się inną budową – był to fundament ściany południowej prezbiterium. Na dole zalegały duże kamienie fundamentowe, nad nimi widoczna była ściana ceglana. W jej środkowej części został wyprowadzony pilaster, położony na granicy obecnych przęseł sklepienia prezbiterium. W ścianie zachodniej krypty znajdował się otwór, wtórnie zamurowany. Wiódł on prawdopodobnie do korytarza, którym wychodziło się do prezbiterium.

Badaniami architektonicznymi objęto także pomieszczenie pod posadzką prezbiterium, gdzie zachowały się relikw murów odsłonięte w 1954 roku [Zbierski 1958]. Ściana wschodnia, północna i strop pomieszczenia zostały wybudowane w latach sześćdziesiątych XX wieku. W środku zachował się fragment muru, uznany przez tego badacza za relikw pierwszego kościoła. Był to destrukw łęku fundamentowego osadzonego na kamiennych podwalinach. Zamknięciem pomieszczenia od południa był fundament łękowy ściany południowej prezbiterium. Na podstawie analizy stratygraficznej stwierdzono, że jego budowa była zbliżona do budowy opisanych wcześniej fundamentów ściany północnej prezbiterium kościoła, znajdujących się w pobliżu absydy krypty pod kaplicą św. Jacka. Zachodnia ściana pomieszczenia, jak zauważono, złożona była z dwóch elementów. W południowej części znajdowała się część stopy fundamentowej pilastra tęczowego kościoła, zbudowana z cegieł o układzie najczęściej gotyckim i posadowiona na okazałych kamieniach. Do tego fundamentu od północy dostawiony został mur z cegieł o nieregularnym układzie.

Podczas badań architektonicznych przeanalizowano również wnętrze przyziemia kościoła, złożone z dwóch części – jednoprzestrzennego prezbiterium i trzynawowego korpusu halowego. Czteroprzęsłowe prezbiterium od początku w rzucie było wydłużonym prostokątem. Było ono pokryte tynkiem, co uniemożliwiało analizę budulca. W jego ścianie wschodniej zachowały się do dziś dwie wnęki oraz wyżej okazałe ostrołuczne okno, obecnie zamurowane. Glify okienne były prosto zakończone. Kompozycja ściany północnej we wnętrzu prezbiterium została podzielona na dwie części. W części wschodniej przetrwały dwa wąskie okna ostrołuczne, do połowy wysokości zamurowane. Ościeża okien podkreślono profilami w formie gruszkowej. Poniżej parapetów okiennych ścianę zdobiła polichromia figuralna oraz wąski ostrołuczny portal. Inaczej zostały wykonane okna w zachodniej części ściany północnej. Były one szerokie, w całości zamurowane, ich obecnie niewidoczne parapety zostały zasłonięte stallami. Miały również odmiennie profilowane ościeża. Stwierdzono, że w łukach profile były złożone z prostych uskoków, które niżej przechodziły w podwójne wałki. W jednym z okien zachował się także wysoko położony zamurowany otwór ostrołuczny.



10. Badania stratygraficzne kościoła, próba datowania. Rzut: 1 – podziemie, 2 – przyziemie, 3 – poziom sklepień;
 A – kaplica, B – łącznik, C – kotłownia, D – kanały, E – relikwiarz, F – prezbiterium,
 G – wieża, kaplica św. Józefa, H – zakrystia, I – kaplica św. Jacka, J – tzw. Górka Dominikańska,
 K – korpus nawowy, L – empory organowe z różnych okresów, M – plebania;
 a – I faza (1344/1348–ok. 1369), b – II faza (ok. 1369–koniec XIV w.),
 c – IV faza (2. połowa XVI–1. połowa XVII w.), d – V faza (lata 80. XVII–połowa XVIII w.),
 e – VI faza (2. i 3. tercja XIX w.), f – VII faza (XX w.–lata 20. XXI w.)
 (oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWr)

Ściana południowa wnętrza prezbiterium miała również niejednorodną kompozycję. W części zachodniej ponad stallami przetrwała górna część bogato profilowanej arkady, oddzielającej prezbiterium od wieży. Na podstawie badań ustalono, że usytuowane na wschód od niej okna były szerokie i profilowane podobnie jak okna we wschodniej części ściany północnej. Parapety okien zachowały się ponad stallami. We wschodniej części ściany przetrwało prostokątne przejście do zakrystii i okazała wnęka w formie biforium.

Całe wnętrze prezbiterium zostało przykryte sklepieniami gwiaździstymi o żebrach w formie gruszkowej. Połączenia żeber podkreślono płaskimi zwornikami talerzowymi. Sklepienia wsparto na służkach nadwieszonych, wtopionych w poligonalne pilastry. Przewiązki kapitelowe służek ozdobiono dekoracją roślinną, w części wspornikowej umieszczone zostały baldachimy dekorowane sterczynami. Prezbiterium i nawy zostały przedzielone łukiem tęczowym, wychodzącym ze wsporników schodkowych.

10.K
153–161 Badania architektoniczne prowadzono także w części nawowej przyziemia kościoła stanowiącego trzynawową, sześcioprzęsłową konstrukcję halową. Profilowane łęki w arkadach między nawowych zostały wsparte na poligonalnych słupach o krawędziach podkreślonych wałkiem. Słupy posadowiono na bazach o różnej wysokości. Jak stwierdzono, analogiczną konstrukcję miała ściana północna i południowa wnętrza korpusu nawowego. Ostrołuczne łęki opierały się na przyporach wewnętrznych – za pośrednictwem uskokowych wsporników. Między przyporami umieszczone zostały ostrołuczne okna perspektywiczne. W ścianie południowej parapety okien położone były na takim samym poziomie jak w prezbiterium. Znacznie wyżej zbudowano natomiast parapety okien w ścianie północnej.

Sklepienia we wnętrzu naw zostały zbudowane podobnie jak sklepienia w prezbiterium. Były również gwiaździste z żebrami gruszkowymi. W nawie głównej przechodziły w wiązki służek nadwieszonych o wspólnym kapitelu. Miał on dekorację maswerkową. W nawach bocznych sklepienia wspierały się na profilowanych konsolach, niektóre z nich otrzymały również prostą dekorację maswerkową.

10.G
169–176 W kolejnym etapie prac prowadzonych przez ZWA PWr zanalizowano przyziemie wieży przylegającej od wschodu do południowej nawy bocznej i pełniącej obecnie funkcję kaplicy św. Józefa. Ściany kaplicy zostały otynkowane, na nich wsparto sklepienia gwiaździste, posadowione na konsolach. Na wysokości tych konsoli w ścianie wschodniej kaplicy zachowało się wejście na schody, a pod nim przejście do zakrystii. Pierwszy bieg schodów umieszczony został w grubości muru. Drugi, oparty na nóżce oraz powłoce sklepienia, przylegał do ściany północnej wieży i prowadził na piętro. Wyższe kondygnacje wieży były oddzielone od siebie drewnianymi stropami opartymi na odsadzkach. Odsadzki te powstały w wyniku zmniejszania się grubości murów na każdej kondygnacji. Przyziemie oraz piętro zachowały konstrukcję łękową i identyczne rzuty w formie zniekształconych kwadratów. Ściany przyziemia zostały otynkowane i wygładzone, natomiast mury piętra pokryte cienkim gotyckim tynkiem. Spod tynku widoczna była faktura gotyckiego wątku murów i trójkątnych spoin. Wyższa część wieży o rzucie ośmiobocznym została posadowiona na trompach. Jej pozbawione tynku ściany zbudowano z cegieł o układzie gotyckim. Wątek ten został zaburzony w rejonie okien, wnęk i płycin.

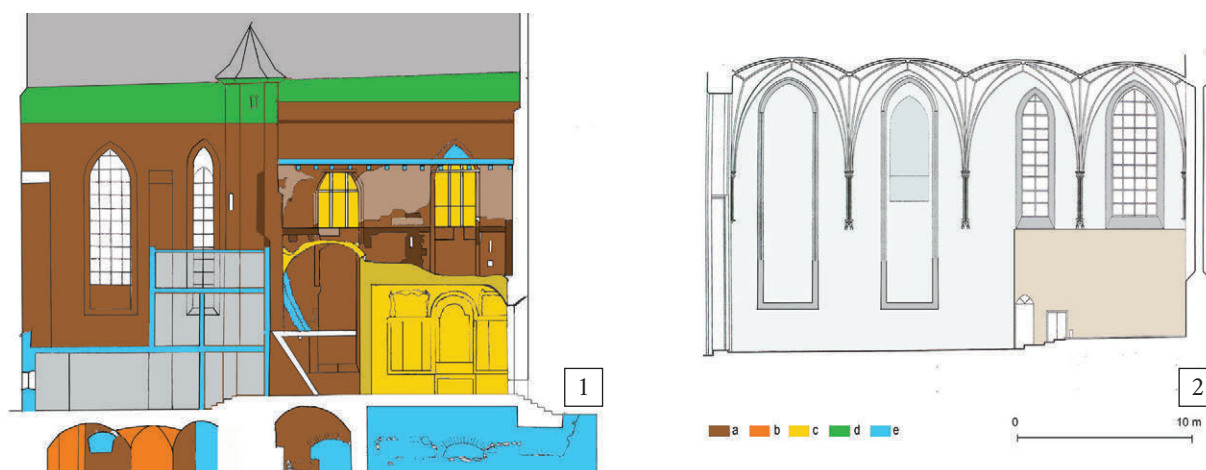
10.H
177–185 Badania architektoniczne prowadzono także we wnętrzu dwukondygnacyjnej zakrystii, przylegającej do wieży od wschodu. Jak stwierdzono, drugą kondygnację stanowił okazały strych, doświetlany przez okna w ścianie południowej, na której ustawiono wysoką attykę. W przyziemiu zachowała się trzyprzęsłowa sala o podłużnym rzucie w formie trapezu. Jej ściana północna, oddzielająca zakrystię od prezbiterium, została wykorzystana do umieszczenia wnęk na półki, które wykonano zapewne w czasie wznoszenia zakrystii. Przeciwna ściana południowa miała

odmienną budowę – została wzmocniona dwoma wydatnymi pilastrami. W murze wschodnim zakrystii umieszczono okno z maswerkkiem, a w murze zachodnim przejście do wieży.

Wnętrze zakrystii przykryto sklepieniami gwiaździstymi, utworzonymi bez nawiązania do filarowej konstrukcji ściany południowej. Nie wykonano bowiem gurtów między przęsłami, tylko pojedyncze żebra wychodzące bezpośrednio z podpór – w tych miejscach powłoki sklepienne są jakby przeprute pilastrami. W pozostałych miejscach żebra o profilach gruszkowych posadowione zostały na wielobocznych częściach konsoli. W dolnej części wsporniki złożone były z pięciu prostych elementów maswerkowych, schodzących się w jednym punkcie. W kluczach żebra zbiegały się bez pośrednictwa zworników.

W czasie badań architektonicznych poddano analizie także wnętrze kaplicy św. Jacka, przylegające od wschodu do północnej nawy bocznej. Prowadziło do niej okazałe wejście dekorowane barokowymi sztukateriami. W kaplicy zachowała się zaokrąglona część wschodnia i mała absyda ołtarzowa. Została ona podkreślona półkolistym łukiem wspartym na dwóch korynckich kolumnach. Dekorowane sztukateriami wnętrze kaplicy przykryto sklepieniem zwierciadlanym. W części wschodniej zachowały się dwa przejścia. Przejście południowe wiodło do korytarza wychodzącego do prezbiterium.

10.I, 11
186–190



11. Północna ściana prezbiterium: 1 – lico północne, próba datowania, 2 – lico południowe;
a – I faza (1344/1348–ok. 1369), b – IV faza (2. połowa XVI w.–1. połowa XVII w.),
c – V faza (lata 80. XVII–połowa XVIII w.), d – VI faza (2. i 3. tercja XIX w.), e – VII faza (XX w.–lata 20. XXI w.)
(oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWr)

Przejście północne prowadziło na strych północny. W jego wnętrzu widoczna była okazała powłoka sklepienia od góry wzmocniona ceglаныmi pasami. Wnętrze ograniczała od południa ściana prezbiterium kościoła, wzniesiona z cegieł o układzie gotyckim. W niej zachowały się glify dwóch okien, wtórnie zamurowane ceglany nowożytnymi wzmocnionymi stalowymi prętami. W oknie wschodnim zachował się również łęk odcinkowy otworu oraz ślad po sklepieniu nowożytnym. Wyżej przetrwał pas wykutych cegieł – pozostałość po oparciu pierwotnej więźby dachowej. Przy omawianej ścianie prezbiterium były widoczne także mury wieżyczki północnej, u góry znacznie zniszczone bruzdami instalacyjnymi i konstrukcyjnymi. Na poziomie wyrowadzenia sklepienia kaplicy św. Jacka w ścianie wieżyczki zostało wykute wtórnie wejście na jej schody. Wyżej widać łęk pierwotnego wejścia.

191–195

Od zachodu strych ograniczała ściana wschodnia nawy północnej, która została dostawiona do muru północnego prezbiterium. Wschodnim zamknięciem strychu był mur wspierający dach

i osadzony na półkolistym łuku, który stanowił pozostałość sklepienia nieistniejącego piętra krążanka. Pozostałość sklepienia wtórnie oblicowano. Poniżej oblicówki zachowały się otwory wentylacyjne obecnej kuchni zlokalizowanej na piętrze północno-wschodniej przybudówki prezbiterium, tzw. Górki Dominikańskiej. W górnej części ściany wschodniej strychu przetrwał także prostokątny otwór doświetlający wnętrze nad kaplicą.

196
197-202

Kontynuując badania architektoniczne, stwierdzono, że nad nawy obecnie można dotrzeć jedynie z trzeciej kondygnacji wieży południowej. Wejściem z wieży można dostać się nad nawę południową. W jego ościeżu odsłonięto linię dostawienia ściany wieży do szczytu wschodniego nawy południowej. W trakcie prac można było przeanalizować powłoki sklepień gwiazdzistych i mury międzyławowe. Przebadano także budowę trzech oddzielonych strychoń, przykrytych dwuspadowymi dachami opartymi na osobnych szczytach. Okazało się, że szczyt wschodni nad nawą główną i południową zbudowano z cegieł o układzie gotyckim. Szczyt wschodni nad nawą północną wzniesiono natomiast z cegieł o układzie wendyjskim i zaburzonym. Na osi szczytu wschodniego nawy środkowej zachował się relikw sygnaturki, obecnie nieistniejącej. Po bokach przetrwały zamurowane okienka oraz przejście prowadzące do strychu nad prezbiterium.

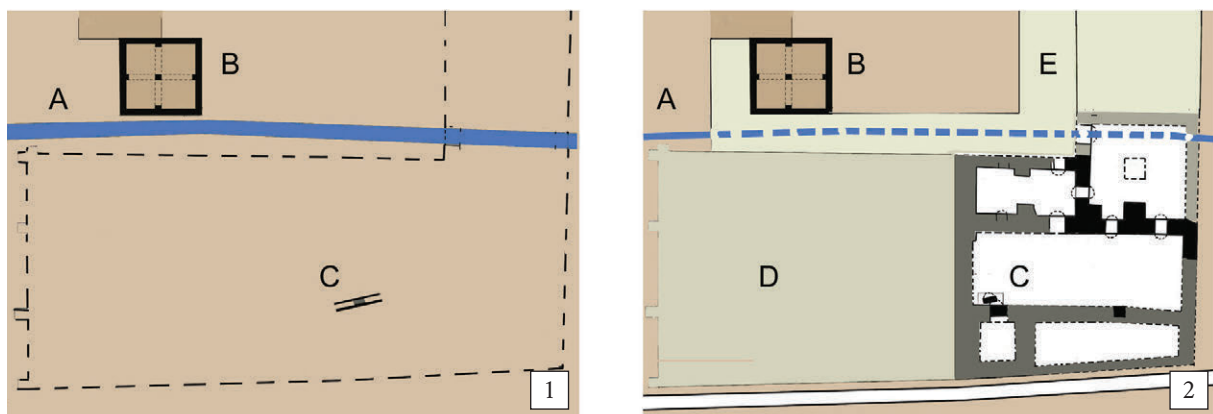
Jednoprzestrzenne wnętrze strychu prezbiterium zostało wypełnione drewnianą więźbą z umocowaną pośrodku pozostałością drewnianego dźwigu budowlanego. W południowej części strychu można było przeanalizować ścianę północną wieży, wzniesioną z cegieł o układzie wozówkowym i czasami gotyckim. W północnej części strychu prezbiterium przetrwało wejście do wcześniej opisanej wieżyczki północnej z okrągłymi schodami zabiegowymi.

2.4. Wyniki przeprowadzonych badań

12.1

Kościół św. Mikołaja powstał zapewne przy Siedlicy, na północ od funkcjonującego klasztoru dominikanów i po rozebraniu wcześniejszej budowli, której relikw został odkryty przez Zbierskiego i obecnie jest eksponowany w małym pomieszczeniu pod posadzką prezbiterium, w jego północno-wschodnim narożniku. Jest to destrukc łuku fundamentowego wykonany z kamieni i luźno wstawionych cegieł palcówek o wymiarach 31,0–32,0 × 12,8–13,6 × 8,9–9,8 cm.

Jego architektura ulegała wielokrotnie przeobrażeniom, choć w znaczącej części została ukształtowana w średniowieczu. W późniejszych czasach ingerencje architektoniczne miały nie-



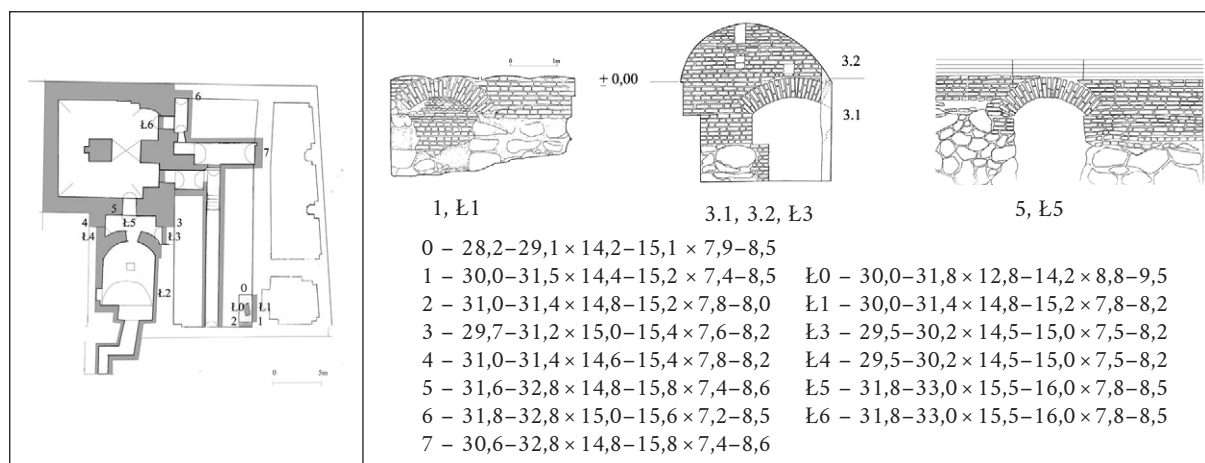
12. Wyznaczenie lokalizacji i początek budowy kościoła: 1 – teren przed rozpoczęciem prac, 2 – fundamenty prezbiterium; A – Siedlica (?), B – część wcześniejszej klauzury, C – relikw budowli, D – teren budowy nawy, E – teren budowy nowej klauzury
(oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWr)

wielki zasięg. Świątynię wznoszono według jednej koncepcji ogólnej, rozpoczynając prace od części wschodniej. Na podstawie ostatnich badań architektonicznych wydzielono siedem głównych faz budowlanych i podjęto próbę ich datowania.

2.4.1. Fazy budowlane

I FAZA (1344/1348–ok. 1369)

Na początku wzniesiono prawdopodobnie część wschodnią kościoła. Powstały ściany prezbiterium, kaplicy na północy i zakrystii z kwadratową w rzucie wieżą na południu. Posadowiono je na kamienno-ceglanych fundamentach łukowych. W fundamentach układ cegieł o wymiarach $29,7-32,8 \times 14,4-15,8 \times 7,2-8,6$ cm był głównie gotycki, miejscami wendyjski lub nieregularny. O równoczesnym powstaniu tych fundamentów świadczą wiązania murów stwierdzone podczas badań architektonicznych ZWA PWr i wiązanie ściany zakrystii z wieżą odsłonięte przez Zbierskiego.



Tablica 1. Architektoniczna jednostka stratygraficzna, poziom fundamentów. Budulec datowany na lata 1344/1348–ok. 1369 (1–7, Ł1–Ł7). Wymiary cegieł: 0–7 – mury, ściany, Ł0–Ł6 – łuki (oprac. E. Łuzyniecka)

Budowa prezbiterium przebiegała w kilku etapach technologicznych, co po części wynikało z nie najlepszych warunków terenowych. Trudności pojawiły się już na etapie stawiania fundamentów – na rzucie prezbiterium w połowie długości ściany południowej i północnej widoczna jest zmiana kierunku fundamentu. W fundamencie południowym zmianę tę rozpoczyna uskok fundamentu przebadany w krypcie pod schodami ołtarza w prezbiterium. Jedną z przyczyn zaburzenia przebiegu fundamentu północnego była być może rozbiórka budynku odkrytego w zachodniej części prezbiterium przez Zbierskiego. Kolejną przyczyną mogła być decyzja o powstaniu północnej wieżyczki schodowej. Ta decyzja zapadła zapewne wtedy, gdy powstał już fundament przypory umieszczonej w połowie ściany północnej prezbiterium. Fundament w tym miejscu ma rzut kwadratu, a część ośmiobocznej części wieżyczki nie ma żadnego fundamentu. Wydaje się więc, że rzut wieżyczki północnej ustalono na etapie budowy części nadziemnej, jeszcze przed wzniesieniem okien we wschodniej części ściany północnej.

Przyczyną kolejnych odmienności technologicznych w strukturze fundamentów było zapewne podłoże i nie do końca wypoziomowane wykopy fundamentowe. Te czynniki wpłynęły na budowę łukowego fundamentu ściany prostopadłej do wieżyczki północnej. W tym miejscu podwalina kamienna fundamentu jest różnej wysokości. Mimo to fundament ten zakładano być może już w czasie zbliżonym do czasu powstania fundamentu wschodniej części północnej ściany

prezbiterium. Równie prawdopodobne jest jednak to, że budowano go w czasie, gdy wznoszono nadziemną część ściany. Dowodem na to jest umieszczenie parapetów okien tak wysoko, aby na północy mógł powstać kapitularz, przewidziano także miejsce na wieżyczkę. Podobnie postąpiono, wznosząc część nadziemną ściany południowej prezbiterium. Budowniczowie planowali powsta-

128

11.1

nie na południu pomieszczenia (obecnej zakrystii) i parapety okien zostały zbudowane wysoko. W części wschodniej kościoła fragmenty nadziemne ścian i skarpy zewnętrzne budowano z cegieł o układzie gotyckim i wymiarach 29,4–31,0 × 14,5–15,0 × 7,6–8,6 cm. Przy ścianie północnej zamiast skarpy wzniesiono wieloboczną w rzucie wieżyczkę ze schodami, na które wchodziło się z wnętrza prezbiterium. W ścianach umieszczano okazałe okna o profilach w formie wałków. Obecnie nawet w miejscach znacznie zmienionych zachowały się pojedyncze pierwotne kształtki profilowane. Okna prawdopodobnie były szklone, a metalowe konstrukcje utrzymujące szyby powiązane z profilowanymi laskami. Na podstawie analizy ikonograficznej można stwierdzić, że pierwotna forma lasek była podobna do obecnej. Autentyczne laski być może przetrwały jedynie w oknie wschodnim, natomiast pozostałe konstrukcje powstały w XIX wieku, odnotowano bowiem występowanie metalowych zbrojeń w betonowych odlewach.

20

63, 64

Nie zawsze jednak zasady konstrukcyjne stosowano w pełni konsekwentnie. Dotyczy to sposobu formowania ścian prezbiterium, przy których planowano budowę pomieszczeń. Wydaje się, że prawie od początku przewidziano istnienie na południu obecnej zakrystii oraz na północy kapitularza.

Przejawem takiego planowania było umieszczenie na znacznej wysokości parapetów okien zakrystii i kapitularza. Inaczej postąpiono, budując otwór okienny w pomieszczeniu za absydą kaplicy św. Jacka. Jego parapet ulokowano nisko i od początku był traktowany jak płycina. Krawędzie ościeża nie były wykonane z kształtek o przekroju w formie wałków, jak w innych oknach elewacji prezbiterium. Miały natomiast uskokową formę i prostokątne profile. Poza tym omawiany otwór od połowy wysokości został zamurowany. Nieprecyzyjnie wykonano także wyższe części okien. Od wnętrza prezbiterium, tylko do 2/3 wysokości okien, ościeża są profilowane, a klucze ostrołucznych zakończeń okien znajdują się na różnych wysokościach. Dowodzi to zmian decyzji dotyczących konstrukcji nad pomieszczeniami w miejscu obecnej kaplicy św. Jacka.

191

192

116

191

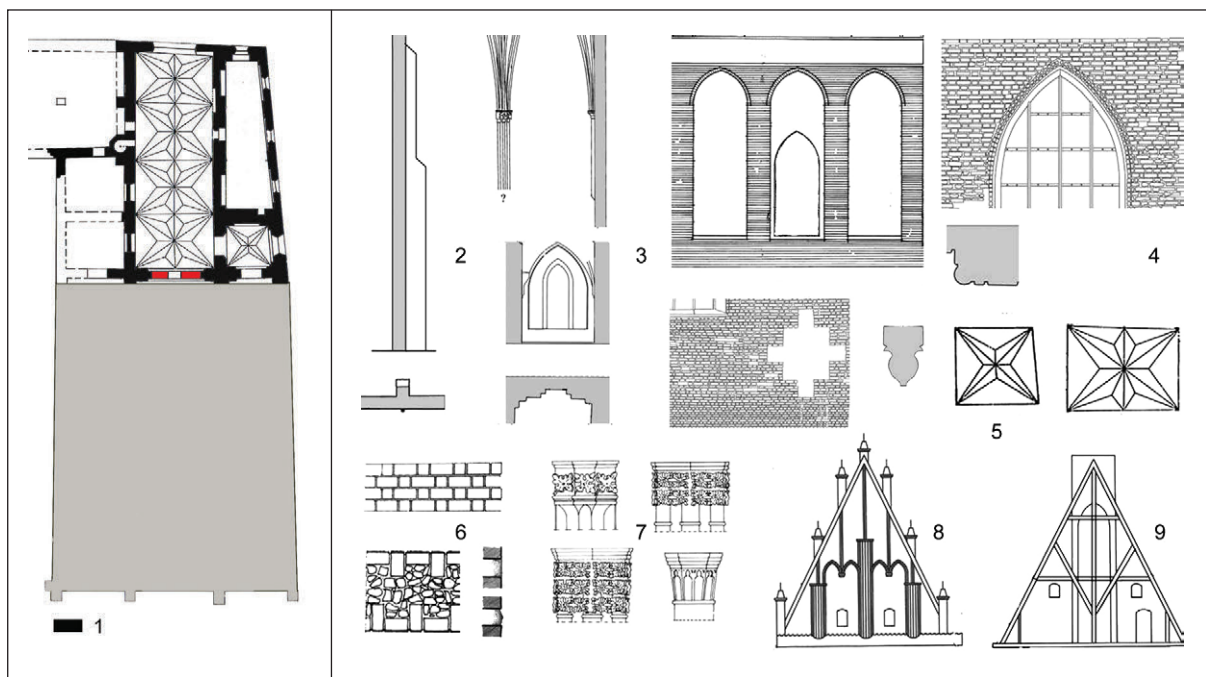
Prezbiterium miało intensywnie oświetlone wnętrze. Największe okno było umieszczone w ścianie wschodniej, mniejsze okna znajdowały się w ścianach bocznych. Układ i wielkość otworów były różne i odzwierciedlały układ przylegających pomieszczeń. Na północy, w miejscu obecnej kaplicy św. Jacka, znajdowały się dwa pomieszczenia o rzutach kwadratowych. Na zachodzie była to zapewne kaplica, na wschodzie być może zakrystia dostępna od prezbiterium i sąsiadująca z kapitularzem. Poziom użytkowy tych pomieszczeń był niższy niż współcześnie i zbliżony do poziomu posadzek w prezbiterium. Opisane pomieszczenia północne przykryte były sklepieniami niższymi od sklepienia dzisiejszej kaplicy św. Jacka.

Należy także przypuszczać, że nad sklepieniami znajdował się strych, na który wchodziło się schodami w wieżyczce. Do dziś istnieje pierwotny portal zachowany w ścianie wieżyczki przy relikwie sklepienia.

Wydaje się, że w najbardziej przemyślany sposób wznoszono elementy przylegające do prezbiterium od południa. Stosowano przy tym konstrukcję łukową bez przypór zewnętrznych. Tak wzniesiono wieżę z organami prawdopodobnie umieszczonymi na drugiej kondygnacji⁹. Potwierdzeniem tego przypuszczenia są wtórne zamurowania otworu między wieżą a prezb-

169

⁹ Wskazówką do określenia tej funkcji są słowa Ranischa, który omawiał wejścia do kościoła w rejonie prezbiterium: *Zwischen diesen beiden Thüren ist oberhalb die grosse Orgel gebaut* [między tymi dwoma wejściami na górnej kondygnacji zostały wybudowane organy] [Ranisch 1695, s. 28].



Tablica 2. Architektoniczna jednostka stratygraficzna, część ponad poziomem terenu:

1 – lata 1344/1348–ok. 1369, 2 – konstrukcje, 3 – płyciny, 4 – okno, 5 – sklepienia, 6 – mury,
7 – kapitele, 8 – szczyt wschodni, 9 – szczyt zachodni (oprac. E. Łużyńska)

terium. Pierwsza kondygnacja wieży prawdopodobnie nie od początku pełniła funkcję kaplicy i zapewne dopiero w baroku została oddzielona ścianą od wnętrza prezbiterium. Pierwotnie w ścianie wschodniej kaplicy nie było przejścia. Powstało ono w 1897 roku, o czym informuje inskrypcja na portalu.

We wnętrzu przyziemia wieży, za ołtarzem znajdowały się schody o formie zbliżonej do formy schodów dzisiejszych. Dochodziły one do wysoko umieszczonego wejścia, prowadzącego na kolejne schody, wybudowane we wnętrzu muru wschodniego. W podobny sposób można było przejść ponad sklepienie piętra wieży. Do dziś zachowało się wyjście na strychy przy oparciu tych sklepień.

Do wieży i prezbiterium od południa przylegała obecna zakrystia. Trudno w tej chwili stwierdzić, jak wyglądał jej dach i strych. Piętnaście lat temu pojawiła się hipoteza dotycząca funkcji tego miejsca [Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006, s. 159]. W jej myśl wieża i zakrystia z krenelacją miały być pozostałością fortyfikacji klasztornych. Te fortyfikacje włączono ponoć w mury kościoła w 1348 roku, co autorzy tezy wiązali z dokumentami dotyczącymi regulacji Siedlicy. Ostatnie badania architektoniczne pozwalają na zdecydowane zakwestionowanie tej hipotezy. Mury oraz fundamenty prezbiterium i części południowej są ze sobą przewiązane. Fragmenty elewacji południowej, które można uznać za pierwotne, zachowały się na granicy kondygnacji i zostały wzniesione z cegieł o układzie blokowym, czyli nowożytnym. Natomiast większa część ściany z oknami, płycinami i attyką powstała zapewne w XIX wieku i zbudowano ją z cegieł maszynowych i rozbiórkowych.

Na podstawie przeprowadzonych badań można także stwierdzić, że po postawieniu ścian obwodowych części wschodniej kościoła wzniesiono dekoracyjny szczyt wschodni prezbiterium oraz na zachodzie łuk tęczy i na nim ścianę, od początku pomyślaną jako mur wewnętrzny strychów. Umieszczono w nim bowiem przejście między strychami i małe okienka nieregularnie usytuowane. Kolejnym etapem budowy prezbiterium była przypuszczalnie korekta wysokości

1

170

172

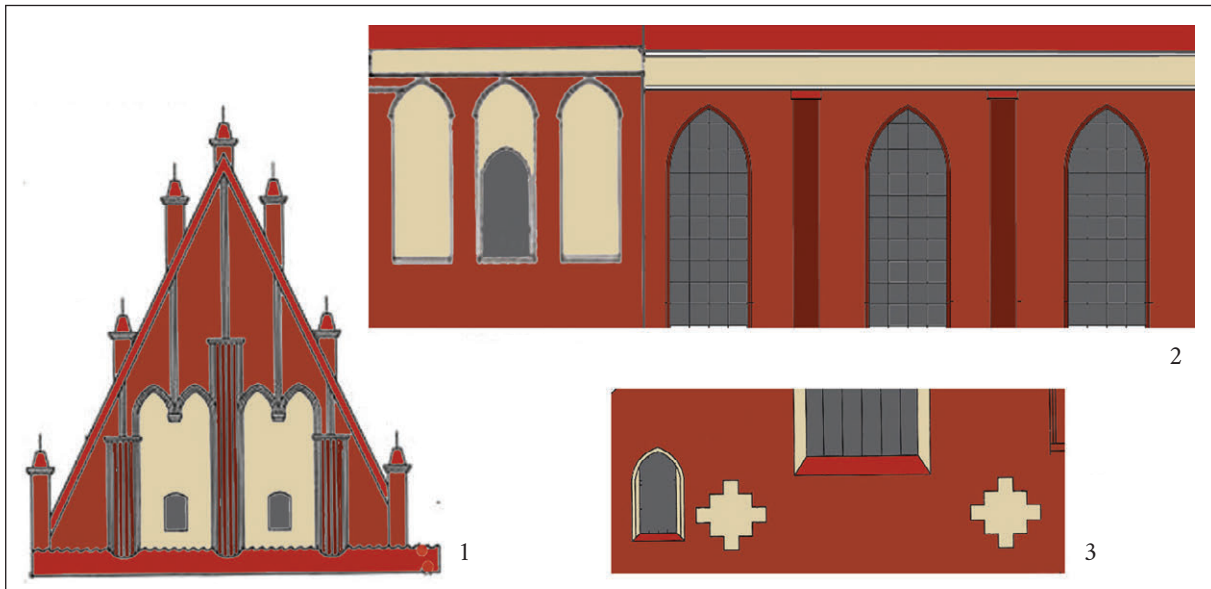
67

68

41, 44

196, 198

ściany północnej i południowej. Miało to zapewne związek z precyzowaniem wysokości skle-
 199 pień. Między szczytami zbudowano więźbę dachową, która została wydatowana na rok 1369.
 Datę tę można uznać także za orientacyjny czas konstruowania sklepień w prezbiterium. Były to
 136 sklepienia gwiaździste, wsparte na żebrach o profilach gruszkowych. Podstawę żeber stanowiły
 139 wsporniki zapewne o prostych formach. Widoczne obecnie wyszukane przewiązki i konsole
 baldachimowe są prawdopodobnie neogotyckie.



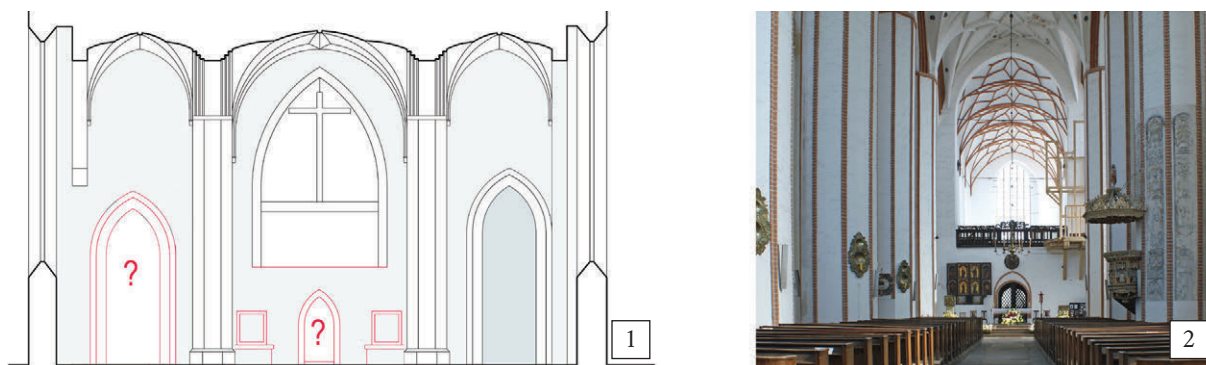
Tablica 3. Architektoniczna jednostka stratygraficzna datowana na lata 1344/1348–ok. 1369.
 Kolorystyka elewacji: 1 – szczyt wschodni, 2 – ściana południowa, 3 – płyciny wschodnie
 (oprac. E. Łużyniecka)

Badania dendrochronologiczne pozwoliły na dość precyzyjne określenie końca wznoszenia
 prezbiterium. Wyznaczenie początku prac natomiast nie jest łatwe, nie zachowały się bowiem
 żadne przekazy pisane mówiące o działaniach budowlanych w tym czasie. Prawdopodobnie po-
 czątek inwestycji należy wiązać z rokiem 1344. Wówczas zakonnicy utracili dawną łąkę oraz
 ogród i wytyczona została nowa działka dominikanów. Kolejna regulacja nastąpiła w 1348 roku
 i wówczas mówiono o murach klasztornych, trwało także wytyczanie ulic. Z tą datą można łączyć
 powstanie ulicy, której przebieg później wpłynął na formę trapezowego rzutu korpusu nawowego.

43, 46 Uzupełnieniem wiedzy na temat architektury prezbiterium z omawianej fazy jest poznanie
 kolorystyki elewacji opartej na różnicach materiałów budowlanych. Czerwień cegieł kontra-
 stowała z jasnoszarym lub kremowym kolorem lasek w oknach, tynków w płycinach, pasach
 gzymsowych i glicach okiennych.

II FAZA (ok. 1369–koniec XIV wieku)

13 Po wzniesieniu części zakonnej kościoła zbudowano okazałą część laicką – trzynawową halę
 korpusu. Być może wydzielono ją przegrodą w formie lektorium, podobnie jak w gdańskim
 kościele franciszkańskim. Cegły o wymiarach 29,7–32,6 × 14,6–15,8 × 7,5–8,5 cm w murach
 155, 156 obwodowych układano w wątku gotyckim. Podczas budowy hali nie powtórzono natomiast
 systemu konstrukcyjnego prezbiterium. Nie wzmocniono ścian skarpami zewnętrznymi, lecz
 zastosowano skarpy wewnętrzne – między nimi mogły więc funkcjonować kaplice. We wnętrzu



13. Przegroda w formie lektorium:

- 1 – hipotetyczna rekonstrukcja w kościele gdańskim (oprac. E. Łużyniecka, rys. ZWA PWr),
2 – relikw w gdańskim kościele franciszkańskim (fot. A. Piwek)

ustawiono filary o sześciobocznych rzutach i na nich łęki. Wejścia dla wiernych znajdowały się w południowej ścianie, a przejścia do klasztoru w północnej. W ścianie południowej umieszczono duże okna i na zewnątrz płyciny. W ścianie północnej wprowadzono okna dostosowane do wysokości krużganka klasztorowego.

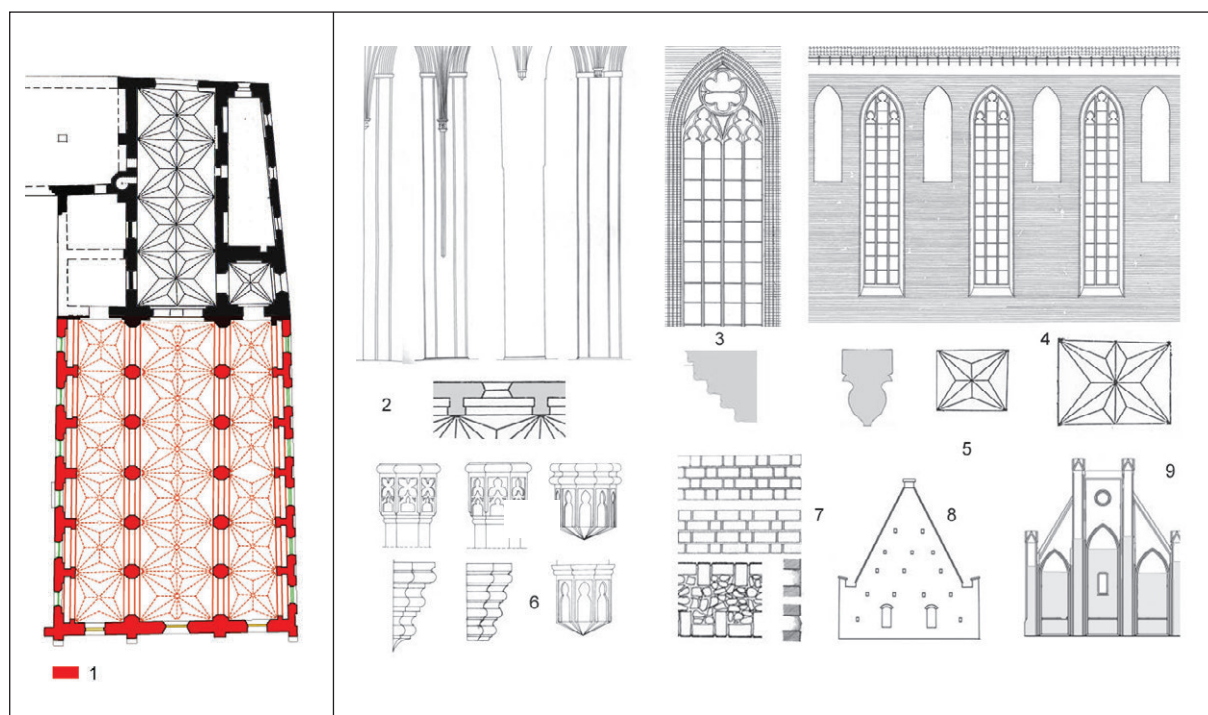
56

84

Największe okno powstało w ścianie południowej nawy, w przeszle sąsiadującym z prezbiterium. Nie można wykluczyć, że było to związane z oświetleniem lektorium. Z lektorium można także łączyć ścianę, która jest widoczna w podziemiu pod prezbiterium i przylega do fundamentu wieży. Pozostałością po lektorium były prawdopodobnie ołtarze we wschodnim przeszle

75, 76

125.6



Tablica 4. Architektoniczna jednostka stratygraficzna:

- 1 – ok. 1369–koniec XIV w., 2 – konstrukcje, 3 – okno, 4 – ściana południowa, 5 – sklepienia,
6 – kapitele i wsporniki, 7 – mury, 8 – szczyt północno-wschodni, 9 – szczyt północno-zachodni, rekonstrukcja
(oprac. E. Łużyniecka)

nawy środkowej, zadokumentowane przez Ranischa. Nie były one dostawione do pilastrów, lecz znajdowały się bliżej środka przęsła, tak jak to miało miejsce w lektorium kościoła gdańskich franciszkanów. Po zlikwidowaniu lektorium funkcję przegrody pełniła niska krata.

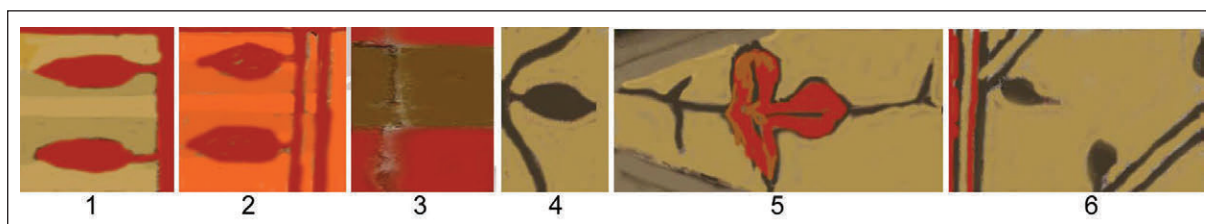
W omawianej fazie zbudowano także zapewne trzy oddzielne dwuspadowe dachy naw, umocowane na drewnianej strukturze z 1392 roku, jak wykazały ostatnie badania dendrochronologiczne. Od wschodu środkową konstrukcją dachu ograniczał wcześniej opisany szczyt działowy prezbiterium. Więźba południowa była połączona ze ścianą wieży, a więźba północna ze szczytem wschodnim nawy północnej. Został on wzniesiony z cegieł o układzie częściowo wendyjskim. Zachodnie zakończenie dachu uzyskało formę trzech szczytów, zapewne częściowo przebudowanych po pożarze w 1423 roku.

Powstanie dachu korpusu nawowego umożliwiło zapewne budowę sklepień, które podobnie jak w prezbiterium umieszczono na żebrach o profilach gruszkowych. Podstawą żeber były wsporniki w nawach bocznych i słuźki w nawie głównej. Formy dekoracyjne tych elementów były bardzo proste. Sklepienia wznoszono być może mniej więcej do roku 1398. Jest to bowiem data powstania dębowej konstrukcji ośmiobocznej części wieży kościoła [Ważny 1990, s. 213]. Po powstaniu wysokich dachów naw wieża była zbyt niska i dlatego nad częścią o rzucie kwadratu wzniesiono część o rzucie ośmiokąta. Zbudowano ją z niższych cegieł o układzie zaburzonym. Równocześnie z korpusem nawowym kościoła wznoszono zapewne przylegający do niego krużganek. Od początku przewidziano oparcie dachu krużganek, przez co okna północne nawy są krótsze od południowych. Poniżej okien przetrwały ostrołuczne relikty sklepień i portal domkowy. Ościeża portalu i okien z profilowaniem wychodzącym przed lico ściany powstały w XIX wieku.

III FAZA (po 1423–1487)

W roku 1423 wybuchł pożar o przypuszczalnie znacznym zasięgu. Ogień dotarł do prezbiterium, czego dowodem jest warstwa spalenizny z tego czasu odkryta w czasie wykopalisk [Zbierski 1958, s. 9]. Inne ślady ognia zachowały się do dziś w części zachodniej kościoła – wiele cegieł elewacji ma spalone powierzchnie. Być może zniszczeniu uległy wówczas także niektóre przęsła sklepienia kościoła. W takiej sytuacji wzmianka z *Roczników oliwskich* o powstaniu sklepień w 1487 roku może wiązać się z ich odbudową oraz remontem szczytów zachodnich [Annales, s. 372]. Szczyty te miały pierwotnie mniej bogatą formę niż obecnie. W neogotyku powstały sterczyny i szczytiki ozdobione żabkami. Granice dodania tych części są współcześnie czytelne.

Dominującym działaniem budowlanym w omawianym okresie było tworzenie wielobarwnych dekoracji wnętrz. Najbardziej znanym średniowiecznym elementem wystroju malarskiego jest wielokrotnie konserwowany fresk na północnej ścianie prezbiterium. Powstał około 1430 roku i przedstawia scenę Ukrzyżowania i męki Pana Jezusa. Postacie zostały obwiedzione czarnymi kreskami, a pola między nimi wypełnia czerń, czerwień, beż.



Tablica 5. Architektoniczna jednostka stratygraficzna datowana na lata 1423–1487.

Fragmety średniowiecznych polichromii (według [Sikorska, Wilga-Steyer 2007]): 1, 2, 3 – żebra, 4 – profil okna, 5 – zbieg żeber przy zworniku, 6 – podniebienie łuku tęczowego (oprac. E. Łużyńska)

Ornamenty o podobnych kolorach zostały znalezione podczas ostatnich badań polichromii [Sikorska, Wilga-Steyer 2007]. Należy przypuszczać, że najwcześniejsza kolorystyka wnętrza podkreślała elementy architektoniczne. Ornamenty – najczęściej o motywach roślinnych – umieszczano na żebrach, przy otworach okiennych, w podniebieniach łęków.

W prezbiterium żebra w początkowym okresie były przeważnie ciemnobezowe z malowanym na czerwono ornamentem roślinnym złożonym z dwóch poprzecznych linii i stylizowanych liści. W jednym z miejsc tło ornamentów było pomarańczowe. Zworniki pokryte były czerwienią żelazową. Powłoki sklepień przy zwornikach dekorowano czarnymi ornamentami roślinnymi wypełnionymi czerwienią lub ugre. Łuk tęczyowy pokrywał ornament geometryczny i roślinny o liniach czarnych i czerwonych. Na uskoku od strony prezbiterium zachowała się czarno-czerwona wić roślinna z resztkami zieleni. W łuku zamurowanego okna odkryto wić roślinną malowaną czernią, a w profilu okna znaleziono naprzemienne paski czerwone i ugrowe oraz resztki zieleni.

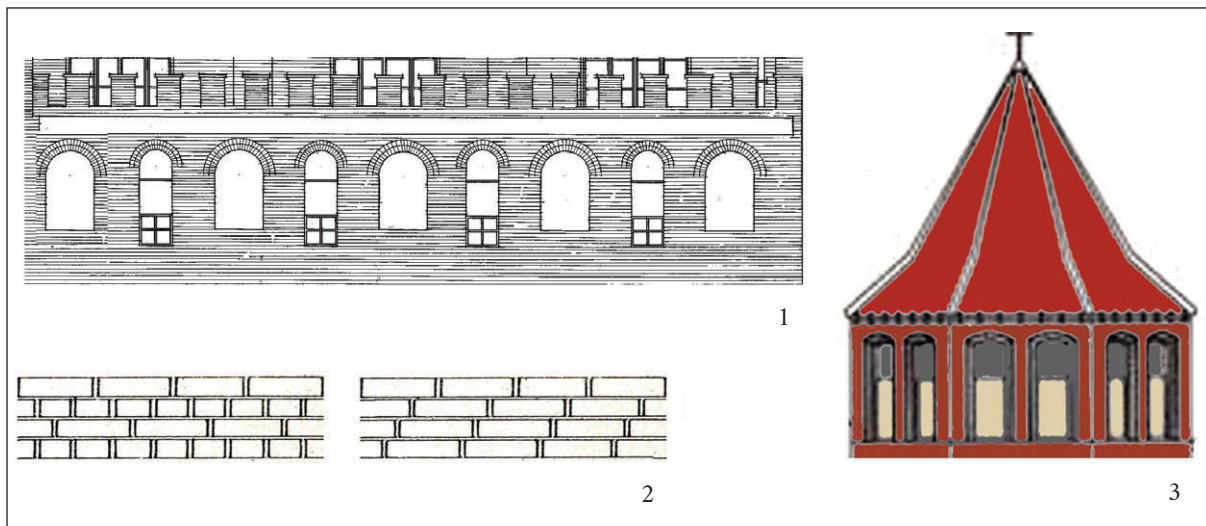
Prezbiterium jeszcze w średniowieczu zostało pomalowane po raz drugi. Z tego śladowo zachowanego opracowania przetrwał kolor ciemnoszary o odcieniu niebieskim, którym pomalowano profile okien i żebra oraz równoległe do nich pasy na powłokach. Przy spływach sklepień zachowały się resztki jaskrawej zieleni. Na łuku tęczyowym na czerwonym tle umieszczone były jaskrawozielone listki. Być może z tą kolorystyką można wiązać fresk z mniej więcej 1526 roku, znany obecnie jedynie z opisu [Madura 2003, s. 81]. Znajdował się on na ścianie nawy nad łukiem tęczyowym i przedstawiał scenę Zwiastowania. Postaci klęczącej Panny Marii towarzyszył wizerunek Archanioła Gabriela, który trzymał szarfę z napisem *Ave Maria*. Z drugiej strony namalowano Boga Ojca oraz Dziecię Jezus dźwigające na swych ramionach krzyż. Poniżej znajdowały się wizerunki klęczących dominikanów.

IV FAZA (2. połowa XVI–1. połowa XVII wieku)

W omawianym okresie miały miejsce głównie prace modernizacyjne o niewielkim zasięgu. Wykorzystywano rozbiórkowe cegły palcówki oraz maszynowe o wymiarach 26,8–27,2 × 13,0–13,3 × 6,5–7,2 cm i układzie blokowym oraz wozówkowym. W taki sposób dokonano modernizacji strychu nad obecną zakrystią. Do dziś z tego czasu przetrwały tylko niewielkie fragmenty nadbudowy ściany południowej o nowożytnym układzie cegieł. Na przywoływanym już planie sztokholmskim z 1600 roku część ta przedstawiona jest jako zwieńczone attyką piętro z trzema oknami. Na rysunku Curiciego z 1687 roku natomiast nadbudowa zakrystii to pozbawiona okien ściana wydzielona pasami gzymsowymi i dekorowana dziesięcioma płycinami. W płycinie położonej najbliżej wieży została przedstawiona rzeźba figuralna. 68 19 20

Przebudowie obecnej zakrystii towarzyszyło prawdopodobnie powstanie ostatniej kondygnacji wieży. Wzniesiono ją w konstrukcji ryglowej, wypełniając ceglami przestrzenie między belkami. W tej części wieży umieszczono dzwony. W tym czasie także zapewne zmieniono podziemia kapitułarza. Jak wykazały ostatnie badania antropologów, do połowy XV wieku była tu niska krypta. Poniżej posadzki obecnej piwnicy odkryto zbiorową mogiłę mnichów z XV/XVI wieku. Zapewne w pierwszej ćwierci XVII wieku kryptę pogłębiono i zbudowano nowe wentylowane pomieszczenie. 176 114–121

Nie jest wykluczone, że te działania budowlane i równoczesne zmiany wystroju można wiązać z rozszerzeniem funkcji kościoła zakonnego. Od lat osiemdziesiątych XVI wieku pełnił on dodatkowo funkcję katolickiej świątyni parafialnej. Być może w tym czasie rozebrano lektorium, nie zmieniając lokalizacji ołtarzy. W XVI wieku powstały także dębowe stalle w prezbiterium, zachowane do dzisiaj [Betlejewska 2001, s. 42]. Obecny ołtarz główny wykonano około 1643 roku – taka data widnieje na centralnym obrazie ołtarza z przedstawieniem apoteozy 147 144–145



Tablica 6. Architektoniczna jednostka stratygraficzna datowana na okres: 2. połowa XVI – 1. połowa XVII w.:
1 – attyka zakrystii, 2 – mury, 3 – górna kondygnacja wieży
(oprac. E. Łużyniecka)

św. Mikołaja. Wstawienie nowego ołtarza było zapewne powodem zamurowania okna wschodniego prezbiterium. Być może wówczas powstała krypta, obecnie pod stopniami ołtarza.

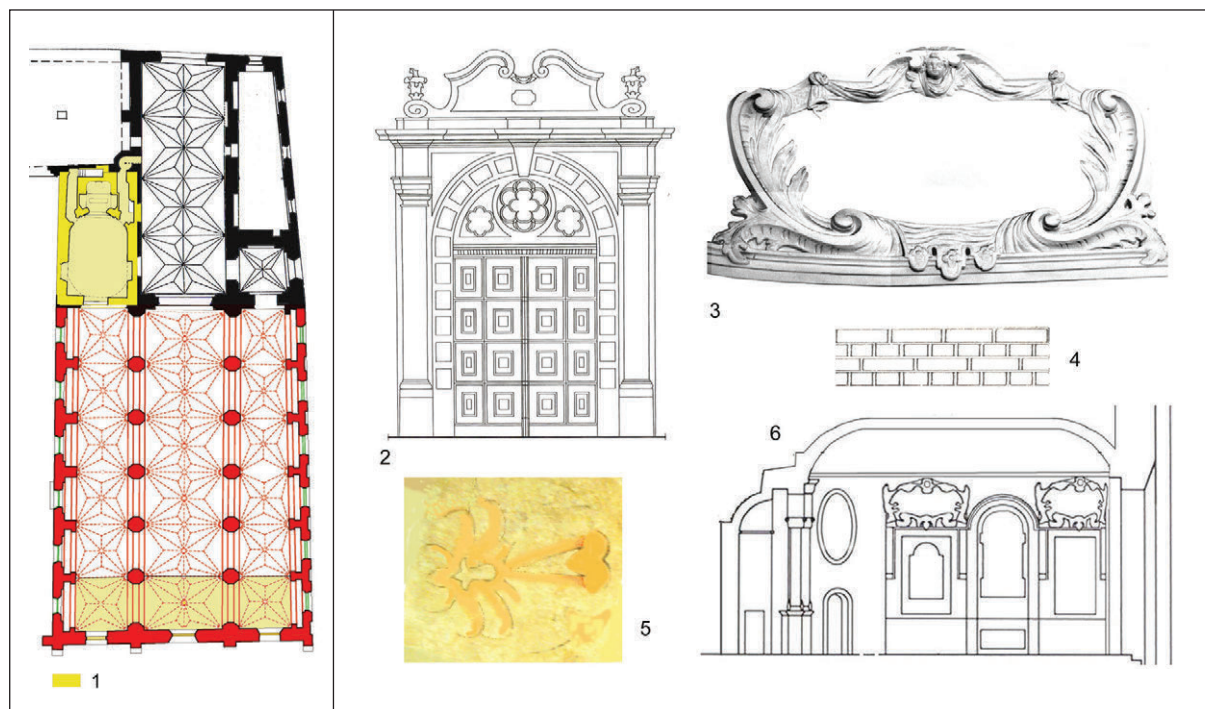
V FAZA (lata 80. XVII–połowa XVIII wieku)

Czasy baroku przyniosły wiele zmian w części wschodniej kościoła. Nowe mury wznoszono z cegieł maszynowych o wymiarach 27,0–27,2 × 12,8–13,1 × 6,8–7,2 cm i układzie głównie blokowym. Do tej pory w miejscu obecnej kaplicy św. Jacka znajdowała się kaplica i zakrystia oraz na piętrze okazała empora chórowa. Taki stan przedstawia plan Ranischa z 1695 roku. Podstawowym założeniem przebudowy było utworzenie okazałej nowej kaplicy, powiększonej o absydę ołtarzową. W tym celu zdemontowano dotychczasowe sklepienia i rozebrano do fundamentów ścianę działową, a materiał rozbiórkowy wykorzystano m.in. do postawienia fundamentów absydy. Następnie między tymi fundamentami a starszymi łękami umieszczono kryptę i sklepieno ją kolebą. Nad kolebą zbudowano nową podłogę, która była położona wyżej od posadzek prezbiterium i naw. Ta zmiana dotychczasowego poziomu użytkowego kaplicy sprawiła, że klatka schodowa w wieżyczce nie mogła już funkcjonować. Wybudowano więc dodatkowe schody za absydą kaplicy.

Nowej kaplicy nadano wezwanie św. Jacka. Jej wnętrze było pozbawione okien aż do XIX wieku, o czym świadczy rycina Manna z 1855 roku. Przy absydzie umieszczono dwa przejścia. Jedno prowadziło wąskim korytarzykiem do prezbiterium. Podczas budowy korytarzyka zniszczono dolny bieg schodów w wieżyczce. Drugie przejście wiodło do nowych schodów na piętro – w tej chwili wejście na nie jest zamurowane. Kaplica została przykryta sklepieniem zwierciedlanym.

Jak się wydaje, w omawianym okresie wzniesiono także empore zachodnią. Jej powstanie można wiązać z wykonaniem nowych organów w 1755 roku. Umieszczono je w nawie głównej.

W czasach baroku zmieniano wyposażenie kościoła. W latach 1662–1757 ustawiono dwa naście ołtarzy bocznych w części laickiej kościoła i w przyziemiu wieży. Wykonano chrzcielnicę i jej ogrodzenie w 1732 roku oraz ufundowano ambonę w 1775 roku. Rozbudowano także



Tablica 7. Architektoniczna jednostka stratygraficzna:

1 – lata 80. XVII–połowa XVIII w., 2 – portal południowy, 3 – sztukateria, 4 – mur,
5 – polichromia przy zworniku pośrednim (według [Sikorska, Wilga-Steier 2007]), 6 – kaplica św. Jacka
(oprac. E. Łużyniecka)

stalle w prezbiterium. Wykonano nowe wysokie zaplecki. Zmieniono funkcję pomieszczenia 128.2
na południu. Utworzono w tym miejscu prawdopodobnie zakrystię, ponieważ dotychczasowa 134.2
została zlikwidowana podczas budowy kaplicy św. Jacka. 146

U schyłku baroku wstawiono nowe ławy dla wiernych w nawie głównej oraz wykonano kilka 166
konfesjonałów, obecnie stojących w nawie północnej. Zachował się do dziś jeden kartusz kon-
fesjonału z datą 1779.

W elewacjach dokonano także kilku barokowych modernizacji. W miejscu prostych wejść 78–80
południowych umieszczono dekoracyjne portale z pilastrami i tympanonami. Być może powięk- 92
szono także okna w północnej ścianie nawy bocznej. Na rycinie Manna z 1855 roku zostały one 30
przedstawione w formie wydłużonej z odcinkowymi zwieńczeniami.

Barokowe opracowanie kolorystyczne prezbiterium było związane z budową ołtarza głów-
nego od 1643 roku do połowy XVIII wieku. W prezbiterium powłoki sklepienia powtórnie
otynkowano i pomalowano kolorem jasnokremowym. Żebra były prawdopodobnie czerwone,
a wzdłuż nich, w pewnym oddaleniu umieszczono zielone paski. Przy zworniku pośrednim zna-
lezione ornament w kolorach ugru, pomarańczy i czerwieni; czarne linie zostały dodane później.
Na intensywny kolor złotougrowy były pomalowane ściany i okna, przy których umieszczono
dodatkowo czerwone lub zielone dekoracje.

VI FAZA (2.–3. tercja XIX wieku)

Decydujący dla dziejów świątyni był wielki pożar w 1813 roku. Jego skutki zostały ukazane
na planie wykonanym rok później przez Gersdorffa. Autor zaznaczył cały budynek klauzury jako
zniszczony. W 1835 roku doszło do kasaty zakonu i kościół klasztorny stał się własnością nowo
utworzonej parafii. Być może od tego czasu zaczęto go remontować.

Dziewiętnastowieczny remont przebiegał prawdopodobnie w dwóch etapach, które można wyodrębnić na podstawie różnic technologicznych. Pierwszy etap należy wiązać z budową budynku plebanii. Wzniesiono ją po roku 1840¹⁰, a przed 1869¹¹. Jej elewacje wykonano z glazurowanych cegieł o wymiarach 24,1–25,0 × 11,4–11,9 × 6,4–6,8 cm i wążku blokowym, układanych w dwubarwne pasy. Zrobione wówczas detale architektoniczne nawiązywały do form gotyckich. Portalom nadano ostrołuczne formy, między piętrami umieszczono fryzy schodkowe, fryz podokapowy wsparto na konsolkach. Osie elewacji zostały podkreślone lukarnami, które posadowiono na ostrołucznych łękach. W narożnikach zbudowano sterczyny w formie małych wieżyczek. W sposób najbardziej dekoracyjny opracowano ściany przedsionka łączącego plebanię z kościołem.

Mniej więcej w tym samym czasie remontowano zapewne elewacje kościoła, o czym świadczy zastosowanie ciemnych cegieł o wążku blokowym. Być może kolor budulca dopasowano do barwy cegieł, zwłaszcza w elewacji zachodniej kościoła, najbardziej zniszczonej podczas pożaru. Świadectwem działania ognia są do dziś zachowane znacznie popękane i przyciemnione lica wielu cegieł. Remont elewacji został poprzedzony prawdopodobnie projektem renowacji, opracowanym w 1857 roku przez J. Getza. Projekt ten jednak został zrealizowany tylko częściowo. Oblicowano na całej wysokości przypory i zamurowano górną część okna środkowego. Nie wykonano portalu i placu przed wejściem do kościoła, na którym miało się znaleźć miejskie ujęcie wodne – w tym miejscu powstał wspomniany budynek plebanii.

Przebudowa fasady zachodniej była tylko częścią neogotyckiej modernizacji. W cokołach elewacji kościoła wymieniono cegły i wstawiono nowe o układzie blokowym. Wykonano je w firmie KOLIEBKEN, o czym świadczą liczne napisy. W tym czasie został przebudowany także dom zwany obecnie Górką Dominikańską. Na rycinie z 1855 roku budynek ten miał wysoki barokowy szczyt i ryglową konstrukcję piętra, tzw. pruski mur. Do dziś zachowana ściana parteru jest wzniesiona z cegieł o układzie blokowym, natomiast piętro jest współczesną rekonstrukcją.

Drugi etap dziewiętnastowiecznego remontu kościoła można zapewne wiązać z powstaniem hali targowej, budowanej prawdopodobnie w ostatniej ćwierci tamtego stulecia¹². Mury hali wzniesiono z cegieł i profilowanych kształtek o jasnej barwie cynobrowej i ciemnozielonej. Analogiczny materiał o jasnej barwie został wykorzystany podczas wymiany glifów i maswerków w oknach części laickiej kościoła. Podobnie wykonano attykę na elewacji północnej kościoła. Wcześniej w tym miejscu istniał mur kurtynowy z licznymi otworami do usuwania deszczówki z rynien¹³. Tak samo wzniesiono nowe sterczyny i trójkątne zwieńczenia z czołgankami w szczytach elewacji zachodniej. Do dzisiaj jest czytelna granica tej korekty. Podobne formy nadano słupkom ogrodzenia terenu kościelnego od strony północnej, które stały na linii dawnych arkad krużganka klasztornego.

Pod koniec XIX wieku prawdopodobnie przebudowano także zakrystię, na co wskazuje data 1897 znajdująca się na portalu prowadzącym do kaplicy św. Józefa. Wzniesiono nowe sklepienia i przypory wewnętrzne przy ścianie południowej, zmieniono dach i wykonano wyższą attykę, wykorzystując materiał rozbiórkowy i powtarzając ogólnie jej historyczną formę.

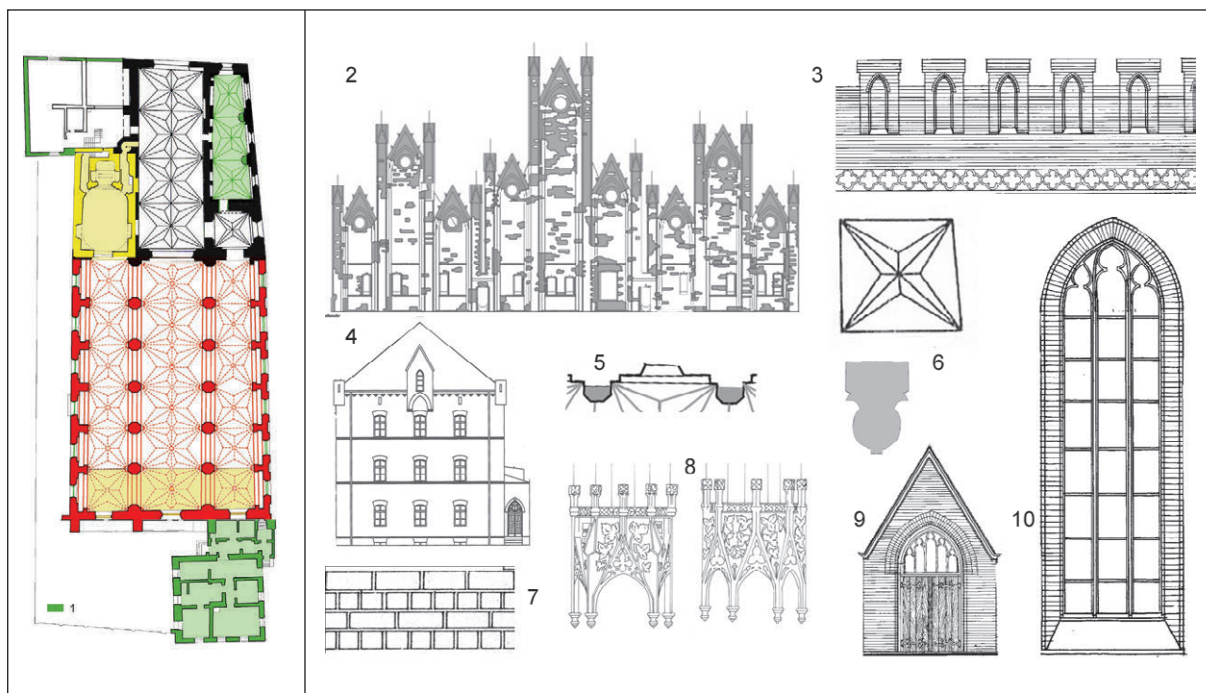
Być może w zbliżonym czasie remontowano także wewnątrz prezbiterium i powstały obecnie istniejące przewiązki oraz baldachimowe wsporniki służek sklepiennych. Wskazuje na to ich

¹⁰ Na planie z 1840 roku zwymiarowano teren odpowiadający rzutowi plebanii [APG, 300MP/17].

¹¹ Buhse, rysując plan okolic kościoła w 1869 roku, uwzględnił obrys plebanii [APG, 1126/376, s. 2].

¹² Projektowaną halę zaznaczył Buhse na planie z lat 1866–1869; w 1872 roku powstał plan reliktyw klasztoru i na nim nie ma hali [APG, 300MP/14]; istniejąca Markt-Halle zaznaczona jest na planie Bertlinga z 1897 roku [APG, 1126/376, s. 1, cz. 1].

¹³ Takie formy zostały przedstawione na rysunku Manna z 1855 roku [W cieniu, 2003, s. 59].



Tablica 8. Architektoniczna jednostka stratygraficzna:

- 1 – 2.-3. tercja XIX w., 2 – sterczyny szczytu zachodniego, 3 – attyka nawy północnej,
 4 – plebania, 5 – konstrukcja, 6 – sklepienia, 7 – mur, 8 – baldachimy słuźek prezbiterium,
 9 – portal północny, 10 – okna północne
 (oprac. E. Łuźyniecka)

forma nawiązująca do zwieńczenia portalu w projekcie Getza i do neogotyckich wykończeń szczytów zachodnich. Średniowieczne wsporniki i przewiązki słuźek w kościele są całkowicie różne. Kolejną przesłanką do uznania tych detali za neogotyckie są ostatnie badania polichromii. Na ich podstawie stwierdzono, że na analizowanych elementach kościoła zachowało się kilka warstw malatur, natomiast wspomniane detale są tych nawarstwień pozbawione [Sikorska, Wilga-Steyer 2007]. Z XIX wiekiem należy także wiązać dużą biforyjną płyćnę w ścianie południowej, sąsiadującą z wejściem do zakrystii. U schyłku tego stulecia, w roku 1899 wykonano nową posadzkę – taka data znajdowała się na kartce włożonej do butelki, którą odkryto w czasie wykopalisk [Zbierski 1958, s. 8].

W połowie XIX wieku część prezbiterialna została pomalowana prawdopodobnie po raz czwarty. Można z tym łączyć projekt przebudowy Getza z 1857 roku. Wówczas powłoki sklepień i ściany były jasnoszare, na powłokach sklepiennych umieszczono gwiazdki, a żebra otrzymały kolor ciemnoczerwony. Duże zworniki zostały pokryte niebieską farbą i obwiedzione czarną linią. Niebieski kolor pojawił się także na żebrach przy zwornikach i przedzielany był złotymi pasami oraz zielonymi lancetowatymi liśćmi, obwiedzionymi jasnożółtą linią. Między kolorami umieszczono cienkie czarne linie. Baldachimy wsporników sklepiennych były pomalowane intensywnym kolorem jasnoczerwonym w odcieniu lekko pomarańczowym. Listki przy sterczynach baldachimów były zielone, między nimi pojawiał się czasami kolor niebieski. Żyłki, brzegi liści i krawędzie sterczyn były złocone. Profile okien zostały pokryte ciemnoczerwoną farbą i wizualnie poszerzone przez dodanie po obu stronach pasów.

Pięte opracowanie kolorystyczne prezbiterium związane jest prawdopodobnie z wymianą posadzki w roku 1899. Jak już wspomniano, taka data znajdowała się na kartce odkrytej w czasie wykopalisk [Zbierski 1958, s. 8]. Dwa lata wcześniej przebudowano i zapewne pomalowano



Tablica 9. Architektoniczna jednostka stratygraficzna datowana na 2.–3. tercję XIX w.
Fragmety nowożytnych polichromii: 1 – fryz podokapowy, 2 – zwornik, 3 – wspornik, 4 – żebro
(według [Sikorska, Wilga-Steyer 2007])

zakrystię, na co wskazuje napis „1897” na portalu prowadzącym do kaplicy św. Krzyża. Formy powstałej polichromii uwiecznione zostały na czarno-białych fotografiach z początku XX wieku. Dominowały ornamenty w formie wici roślinnych, które umieszczano przy żebrach i na podniebieniach łęków. Łuk tęczy został dodatkowo udekorowany ornamentem geometrycznym i napisem. Na fotografii z 1919 roku widać od strony nawy słowa: *Adoramus te Christe et benedicimus Tibi quia per crucem Tuam redemisti mundum*, a od strony prezbiterium napis: *Hoc signum Crucis erit in coelo cum Dominus ad iudicandum venerit* [Madura 2003, s. 79].

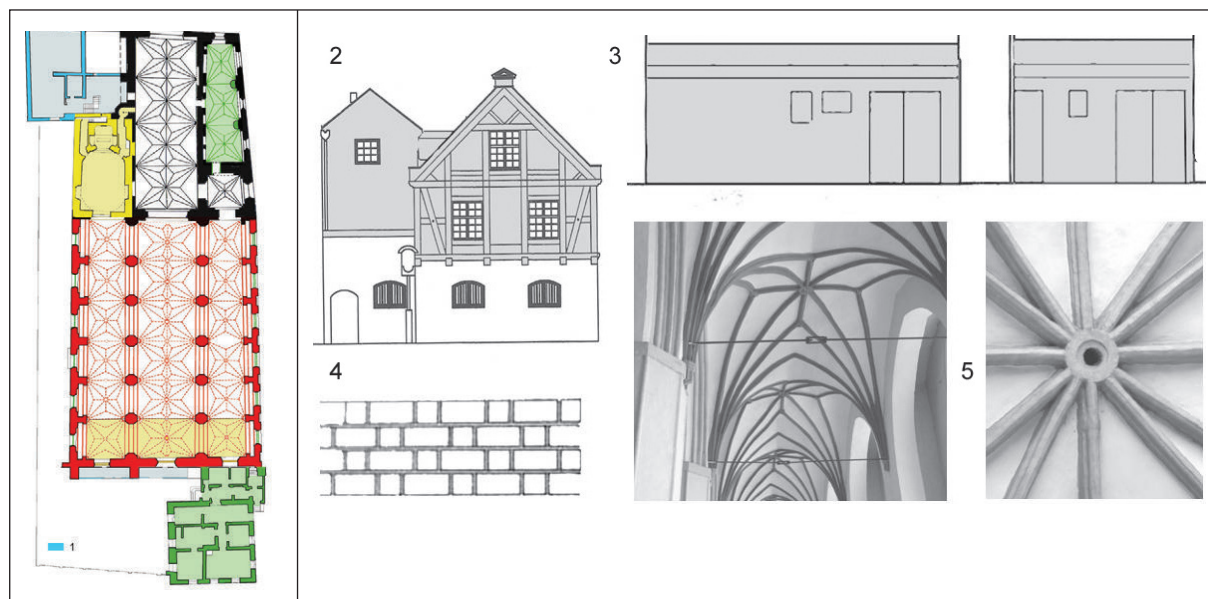
Ściany prezbiterium były w tym czasie intensywnie różowe, a żebra oraz wypukłe profile okna – ciemnoczerwone z białymi fugami. Wklęski profili pomalowane były na niebiesko w odcieniu ultramaryny. Zlikwidowano poszerzenie profili. Pomalowano powtórnie wsporniki i bogato pozłocono.

Wiedza o neogotyckiej kolorystyce części nawowej kościoła jest jak na razie skromna. Przypuszcza się, że w początkowym okresie ściany i powłoki sklepienne były beżowe. Na styku ściany z powłoką malowano trzy paski – dwa czarne i jeden czerwony. Były one odsunięte od siebie tak, że prześwitywało beżowe tło. W polichromii żeber podkreślone zostało profilowanie. Profil gruszkowy pomalowano na czerwono, wklęsłą na czarno, profil przy powłoce na kolor zielony przechodzący w niebieski. Na filarach zachował się odcisnięty rysunek ciosów, nie wiadomo, czy polichromowany. Ten układ ciosów był również motywem dekoracyjnym w neogotyku, co zostało uwiecznione na fotografiach z początku XX wieku. W części nawowej na jasnych powierzchniach filarów były namalowane ciemne linie naśladujące układ ciosów, natomiast polichromia narożników filarów miała przypominać układ kształtek ceramicznych.

VII FAZA (XX wiek–lata 20. XXI wieku)

35 Lata 1939–1945 świątyni udało się przetrwać bez większych uszczerbków. W czasie działań wojennych uszkodzone zostały niewielkie fragmenty dachów i sklepień korpusu nawowego, pociski podziurawiły niektóre fragmenty elewacji, zniszczeniu uległo wyposażenie zakrystii, w całości spłonęło drewniano-ceglane piętro przybudówki północnej. Wyposażenie kościoła nie zostało ewakuowane. Wojska hitlerowskie zarekwirowały cztery dzwony kościelne z XVII i XVIII wieku.

Wraz z odradzaniem się gdańskiego konwentu dominikanów w 1945 roku przystąpiono do remontu kościoła. Wykorzystywano cegły rozbiórkowe oraz nowo wyprodukowane cegły maszynowe o wymiarach 25,1–25,6 × 11,0–11,4 × 6,0–6,4 cm i układzie blokowym oraz gotyckim. Pierwsze naprawy dachów i sklepień przeprowadzono w 1946 i 1950 roku, w 1948 roku wymieniono instalację elektryczną. Znaczące prace budowlane rozpoczęto w roku 1954. Posadzka w prezbiterium zapadała się i postanowiono ją wymienić; wówczas również przeprowadzono



Tablica 10. Architektoniczna jednostka stratygraficzna:
 1 – XX w.–lata 20. XXI w., 2 – tzw. Górka Dominikańska,
 3 – garaże, 4 – mur, 5 – kolorystyka wnętrza
 (oprac. E. Łużyniecka)

największe badania archeologiczne [Zbierski 1958, s. 8]. Do roku 1957 wykonano zapewne 36
 w prezbiterium nowe posadzki i kanał instalacyjny biegnący w jego osi¹⁴. Wtedy także najpew-
 niej usunięto rzeźby ustawione pod baldachimami służek sklepiennych.

Wnętrze kościoła wyremontowano w latach 1957–1960; wówczas usunięto neogotyckie pol- 189
 lichromie i wnętrze kościoła pomalowano w odcieniach szarości. Odnowiono także polichro-
 mie na północnej ścianie prezbiterium. W latach 1965–1968 konserwowano ołtarze, w roku
 1967 przeprowadzono remont rokokowej ambony i ołtarza św. Dominika. Po drugim soborze 161
 watykańskim w zachodniej części prezbiterium wymurowano podest i ustawiono na nim stół 126
 ołtarzowy [Szczepański 2009, s. 79].

Kaplicę św. Jacka remontowano w roku 1971 [ACD, 5]; prowadzono także inne prace 187
 restauratorskie. Projekt uporządkowania zakrystii powstał w 1974 roku, przewidywał on również 185
 wzmocnienie sklepień od góry żelbetowymi płaszczami [ACD, 6]. W 1975 roku prowadzono
 prace konserwatorskie w kaplicy św. Krzyża (obecnie św. Józefa), kontynuowano je w 1981
 roku, zabezpieczając gotyckie malowidła [ACD, 10].

W latach 1974–1975 powstały projekty tzw. Górki Dominikańskiej, autorstwa Zygmunta 40
 Wysockiego [ACD, 7–9]. Projekty te nie zostały zrealizowane, natomiast obecną formę budy-
 nek uzyskał po zaakceptowaniu w 1976 roku projektu architektonicznego Stanisława Michela
 [ACD, 14] i po zatwierdzeniu w 1977 roku przebiegu instalacji [ACD, 14–18]. W 1976 roku
 wykonano menzę ołtarzową w kaplicy św. Jacka [ACD, 11–13].

Kolejny remont prospektu organowego przeprowadzono w 1977 roku [ACD, 20], w 1978 prze-
 budowano północne wejście boczne [ACD, 21, 22]. Ponowna konserwacja polichromii w prez-
 biterium odbyła się w latach 1978 i 1982. Barokowe i gotyckie płótna w obrazach ołtarzowych
 odnawiano w 1977 roku oraz w latach 1981–1983 [Szczepański 2009, s. 81].

¹⁴ Na inwentaryzacji z 1957 roku kanał ten istnieje [ACD, 4], a fotografie z badań Zbierskiego go nie pokazują [Zbierski 1958, ryc. 2].

W latach 1977 i 1979 w krypcie pod dawnym kapitularem umieszczono instalacje centralnego ogrzewania [ACD, 19, 23]. Rok później przeprowadzono kolejny remont instalacji elektrycznej [ACD, 24] i rozpoczęto remont zakrystii [ACD, 25, 26]. W roku 1984 przebudowano schody z kaplicy św. Jacka na wieżę [WUOZ, 1]. Równocześnie zabezpieczano barokowe ławy typu skrzyniowego w nawach. Prace renowacyjne trwały do 1986; w tym czasie zaginęły skrzynie z naw bocznych [Szczepański 2009, s. 82].

W roku 1986 uzupełniono ubytki w posadzce. Równocześnie wykonano nowe wejście do krypty pod kaplicą św. Jacka i zbudowano nowe schody [ACD, 27, 28]. W roku 2001 zmodernizowano węzeł ciepłowniczy w krypcie i przeprowadzono badania antropologiczne odkrytych szczątków ludzkich. W 2006 roku wykonano konserwację barokowych portali w elewacji południowej.

Prace remontowe trwały także w kolejnych latach. Wymiana murowanego ogrodzenia północnego nastąpiła w 2010 roku, a remont dziedzińca na zachód od kościoła przeprowadzono w 2018 roku. Kilka miesięcy później rozpoczęły się pierwsze prace związane z ujawnioną groźbą katastrofy budowlanej¹⁵. Na początku uzupełniono ubytki we wschodniej elewacji prezbiterium kościoła, następnie zdemontowano wybrane posadzki w nawie południowej i przebadano posadowienie filarów. Ustalono, że do katastrofy budowlanej doprowadziła budowa podpór, których posadowienie było od XVIII wieku parokrotnie obniżane¹⁶. W 2020 roku pod chórem muzycznym zabiegom konserwatorskim poddane zostało podniebie. Badania ujawniły 19 różnych warstw polichromii. Rozpoczęto także remont i skuto tynki. Kościół został udostępniony wiernym w sierpniu 2020 roku¹⁷, a miesiąc później odbył się uroczysty pochówek szczątków mieszczan gdańskich, które zostały odkryte podczas badań archeologicznych¹⁸. Prace konserwatorskie będą kontynuowane.

¹⁵ W 2018 roku na posadzce i sklepieniu pojawiły się niepokojące pęknięcia i dlatego kościół został wyłączony z użytkowania. 30 września 2019 Sejmik Województwa Pomorskiego zatwierdził realizację zadania pn. „Ratunkowe prace zabezpieczające przed katastrofą budowlaną w nawie południowej Bazyliki pw. św. Mikołaja w Gdańsku” [<https://www.gdansk.pl/wiadomosci/kosciol-sw...>; <https://gdansk.naszermiasto.pl/dominikanie...>; <https://polskatimes.pl/kosciol...>].

¹⁶ Zadanie było dotowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Środki finansowe pozyskiwano także z różnych źródeł; powstał też ruch społeczny pod hasłem „Na ratunek Św. Mikołajowi” [<https://gdansk.naszermiasto.pl/tajemnice...>; <https://polskatimes.pl/kosciol...>; <https://www.trojmiasto.pl/wiadomosci/swiatelko-...>; <https://www.se.pl/trojmiasto/jest-dofinansowanie...>].

¹⁷ [<https://m.radiogdansk.pl/wiadomosci/item/113961->].

¹⁸ Pochodzenie szczątków ustalono na podstawie badań antropologicznych [<https://gdansk.dominikanie.pl/kategoria/aktualnosci/ponowny...>; <https://dziennikbaltycki.pl/bazylika...>; <https://m.radiogdansk.pl/wiadomosci/kosciol...>].

3. Istniejący kościół jako etap przeobrażeń klasztoru

Hipotetyczną historię przeobrażeń planu klasztoru dominikanów opracowano na podstawie wspomnianych wcześniej wykopalisk prowadzonych przez archeologów gdańskich i w oparciu o badania architektoniczne zespołu wrocławskiego. Początkowym etapem w przygotowywaniu rekonstrukcji było zestawienie murów, znanych z wymienionych wyżej źródeł ikonograficznych, z fragmentami zabudowy, które zamieszczono na zbiorczym rysunku odkryć archeologicznych [Szyszka 2009, il. 1]. Okazało się, że tylko niewielka część reliktyw nie została uwzględniona na planach archiwalnych. Jedną z podstawowych wytycznych było zdefiniowanie rodzaju pozostałości budowli odkrytych w czasie wykopalisk. Można przypuszczać, że znacząca część murowanych śladów to ławy fundamentowe, stopy fundamentów łukowych oraz oblicówki ścian piwnic. Tego typu konstrukcje znaleziono pod posadzką hali targowej. Na zewnątrz hali odsłonięto w kilku miejscach całe łęki fundamentowe i czasami nad nimi także fragmenty ścian. Taką konstrukcję fundamentów znaleziono także w czasie badań architektonicznych istniejącego kościoła św. Mikołaja.

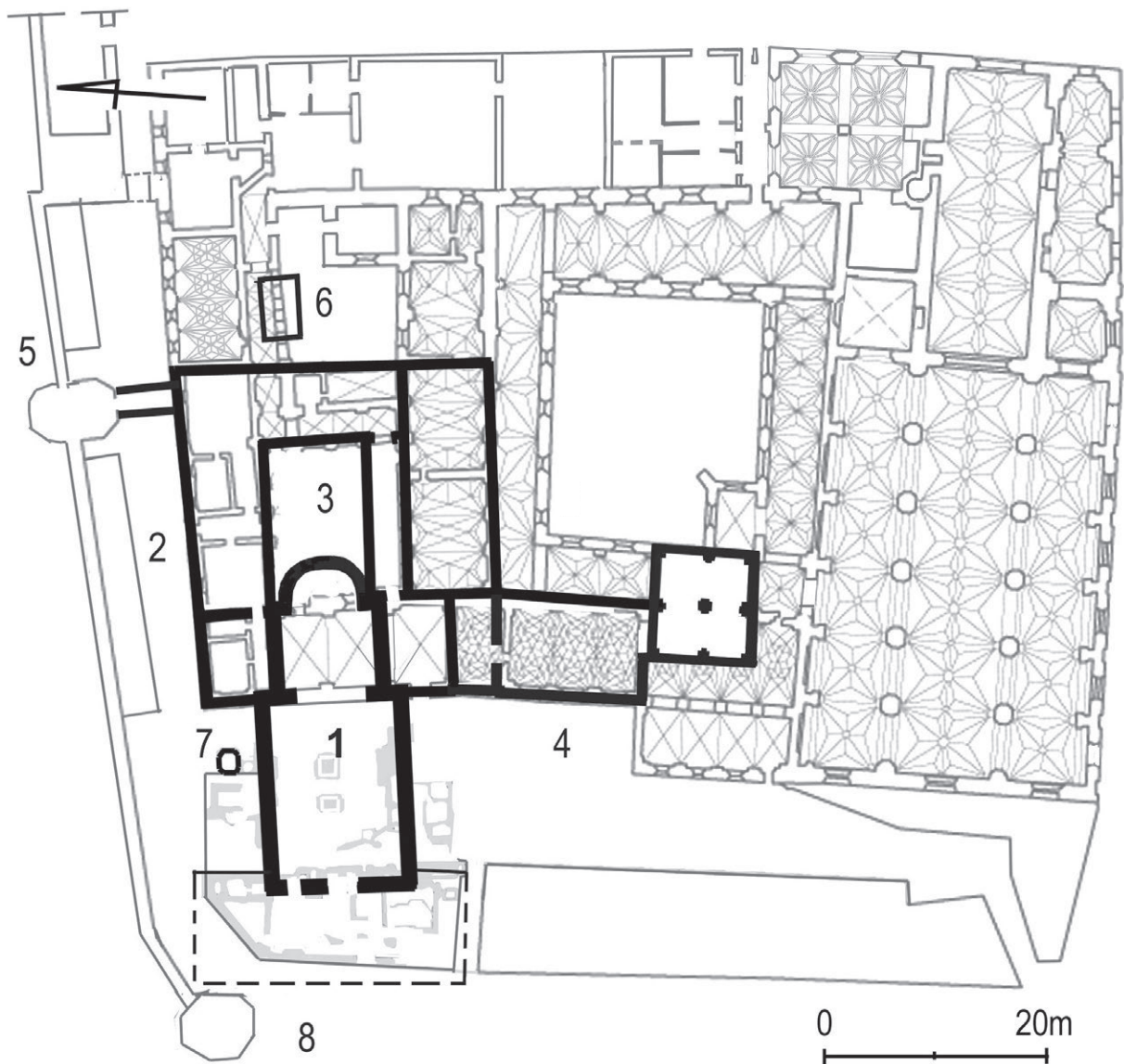
Analiza źródeł pisanych i ikonograficznych oraz wyznaczenie zasięgów podobnych konstrukcji fundamentów pozwoliły na wydzielenie dwóch podstawowych okresów przekształceń architektonicznych klasztoru dominikańskiego. Początkowy okres związany był z użytkowaniem pierwszego kościoła św. Mikołaja, przejętego w 1227 roku przez dominikanów. Z drugim okresem można łączyć zabudowę klasztoru znaną głównie z planu Ranischa, której dominantą był drugi kościół – o tym samym wezwaniu i zachowany do dzisiaj.

Klasztor z pierwszym kościołem powstawał w czasie, gdy nie istniały jeszcze mury miejskie Gdańska. Zakładano go w pobliżu filialnego kościoła św. Mikołaja, który funkcjonował na obrzeżu osady kupieckiej i został przekazany dominikanom.

Jak wynika ze źródeł pisanych, początkowo – oprócz kościoła – dominikanie otrzymali także plac, ogród oraz łąkę położoną na wschód od kościoła, między dwoma rowami młyńskimi lub błotami. Być może właśnie na tej łące zaczęli wznosić swoją siedzibę. Przypuszczenie to potwierdzają ostatnie odkrycia – pozostałości najstarszego budynku klauzury znajdowały się na wschód od pierwszego kościoła. Pozostałości te miały takie same cechy technologiczne – z kościoła i klauzury przetrwały ławy fundamentowe z otoczków. W innych miejscach zachowały się relikty łuków fundamentowych.

Pierwszy kościół św. Mikołaja, przejęty przez dominikanów, był orientowany i złożony z absydy, prezbiterium oraz nawy. Według dotychczasowej teorii w zachodniej ścianie nawy znajdowały się trzy arkady prowadzące do zespołu wieżowego [Szyszka 2009, s. 614]. Podstawą do określenia rzutu arkad była analiza reliktyw murowanych, odsłoniętych przy zachodniej ścianie hali targowej [Szyszka 2006, s. 108–110]. Z reliktyw tych zachowały się przeważnie części licowe murów, pozostałe fragmenty zostały zniszczone przez wkop fundamentowy hali i przez wyżej zbudowane obiekty. Najniżej były położone fragmenty lic profilowanych cokołów, złożone z siedmiu warstw cegieł palcówek i wzniesione na fundamencie z otoczków. Nieco wyżej od cokołów posadowiony był relikw kolejnego muru. Powstał z cegieł palcówek, nie był profilowany i posadowiono go nie tylko na otoczakach, ale też na dwóch warstwach ciosów. Te relikty zostały zinterpretowane jako pozostałość po wspomnianych trzech arkadach.

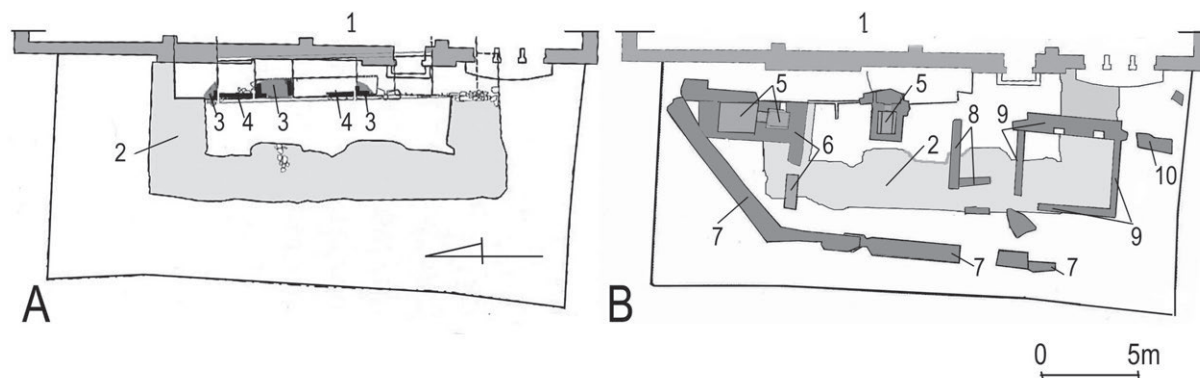
Taka interpretacja jest tylko jedną z wielu możliwych rekonstrukcji. Wspomniane fragmenty mogły być pozostałością fasady zachodniej kościoła z dwoma portalami lub portalem dom-



14. Gdańsk, próba rekonstrukcji rzutu najstarszego klasztoru z XIV w.:
 1 – pierwszy kościół, 2 – budynek klauzury, 3 – wirydarz, 4 – dom spowiedni (?),
 5 – baszta zakonna z latryną (?), 6 – wapiennik, 7 – studnia, 8 – wykop zachodni
 (oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWR)

kowym i przyporami po bokach. Mogły też być reliktem fasady zachodniej z portalem głównym i blendami po bokach lub fasady zachodniej z dwoma wejściami i przedsionkiem. Mnogość możliwości interpretacyjnych nie pozwala na jednoznaczne określenie budowy tej części kościoła.

Dyskusyjne jest także dotychczasowe datowanie zamurowania między relikdami wyżej opisywanych cokołów. Czas ich powstania został wyznaczony na XIII wiek, a podstawą datowania był układ wendyjski cegieł. Przede wszystkim, jak wykazano podczas badań architektonicznych, w taki sposób budowano mury gdańskiego klasztoru również później. Wątek wendyjski występował bowiem w fundamentach istniejącego kościoła św. Mikołaja, datowanych na mniej więcej 1344 rok, oraz w jego szczycie, który powstał około 1392 roku (patrz s. 42). Ograniczenie datowania wątku wendyjskiego do XIII wieku było tłumaczone analogiami do terenów południowej Polski. Tymczasem na północy naszego kraju wątek ten towarzyszył układowi gotyckiemu



15. Gdańsk, dawny klasztor dominikański, wykop zachodni według Szyszki [2009, ryc. 1]:
 A – horyzont 4, 5, B – horyzont 6; 1 – hala targowa, 2 – domniemany negatyw wieży,
 3 – relikwiarz pierwszego kościoła, 4 – zamurowanie, 5 – piec, 6 – ściana działowa,
 7 – ściana obwodowa, 8–10 – obiekty (oprac. E. Łużyniecka, rys. ZWA PWr)

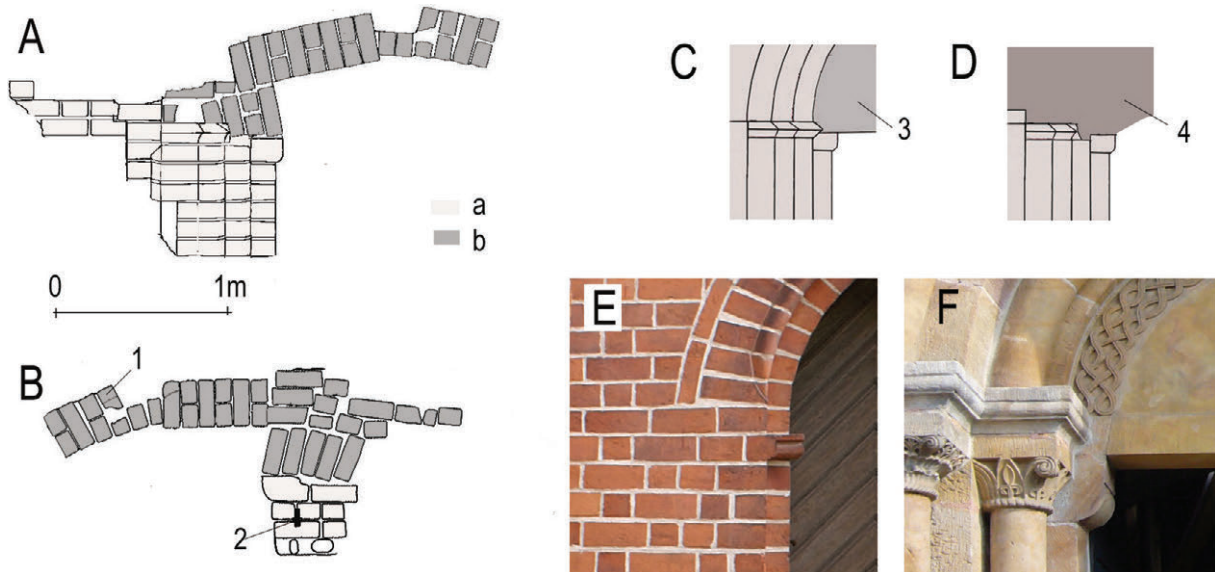
do połowy XVI wieku²⁰. W taki sposób zbudowano przykładowo w XIV wieku prezbiterium i część nawy katedry fromborskiej oraz prezbiterium kościoła dominikańskiego w Chełmnie. Bywało, że obie techniki układania budulca stosowano w tym samym czasie, np. w warmińskim kościele parafialnym w Dobrzykach²¹.

Najwięcej wątpliwości budzi dotychczasowa rekonstrukcja zespołu wieżowego na zachodzie, której jedyną pozostałością miał być negatyw po wkopie, odkryty poniżej relikwiarzy murowanych [Szyszka 2006, s. 112–114]. Zaprezentowana w publikacjach dokumentacja tego odkrycia jest mało przekonująca – przedstawiono tylko jeden przekrój, pozostałe rysunki to rekonstrukcje. Nie odniesiono się także do stratygrafii tego stanowiska archeologicznego, w którym znaleziono przecież wiele różnych obiektów. Były to m.in. jamy gospodarcze, stanowiące zaplecze osady i datowane na X lub przełom X/XI wieku, oraz pochówki związane z cmentarzyskiem z XI wieku [Borcowski 2006, s. 92–95]. Część domniemanego negatywu wież należy jednak najprawdopodobniej wiązać ze ścianami budowli o innych funkcjach m.in. pomieszczenia z piecem ogrzewczym [Krzywdziński 2006a, s. 216]. Dodatkowym argumentem przemawiającym przeciw istnieniu zespołu wieżowego jest nieracjonalność kolejnej teorii, mówiącej o tym, że zaraz po przejęciu świątyni mnisi zburzyli tę część kościoła. Trudno uwierzyć przede wszystkim w to, że książę przekazał dominikanom – praktykującemu ubóstwo zakonowi żebraczemu – kościół z westwerkiem. Taka świątynia na początku XIII wieku musiała być jedną z najokazalszych w mieście. Stoi to w sprzeczności z regułą dominikanów, których budowle miały być skromne. Jeśliby jednak kościół miał wieże, to zapewne przetrwałyby one później. W zarządzeniach dominikańskich bowiem nie sformułowano zakazu budowy wież i stawiano je najczęściej przy prezbiterium, a powstała w 1294 roku gotycką wieżę kościoła dominikańskiego w Tuluzie uważa się do dziś za najpiękniejszą budowlę miasta z tamtej epoki. Oprócz tego burzenie tak okazałego dzieła, jakim jest westwerk, to pracochłonne i kosztochłonne przedsięwzięcie. Wymaga wielkich rusztowań, dźwigów budowlanych i pracy wielu rąk. Pytanie więc o zasadność tego typu działań jest w pełni uzasadnione.

Podsumowując te rozważania, można stwierdzić, że kościół przejęty przez dominikanów w 1227 roku prawdopodobnie był złożony z absydy o promieniu 3,25 m, prezbiterium o wymia-

²⁰ Przekonuje o tym lektura opisów budowli z terenów dawnych Prus [Herrmann 2007].

²¹ W tym kościele wschodnie lico szczytu dzielącego strychy nawy od prezbiterium zostało zbudowane z cegieł o układzie gotyckim, a lico zachodnie – z cegieł o układzie wendyjskim [Łużyniecka 2011].



16. Gdańsk, dawny klasztor dominikański, wyprowadzenie archiwoltu portalu według Szyszki [2010, ryc. 1]:
 A – lico zewnętrzne, B – lico wewnętrzne, C – rekonstrukcja 1. fazy,
 D – rekonstrukcja 2. fazy, E – Lehnin, F – Sulejów;
 1 – cegła z fazą, 2 – hak, 3 – tympanon, 4 – łęk odcinkowy, a – mury z 1. fazy, b – mury z 2. fazy
 (oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWr)

rach $7,90 \times 9,00$ m i z nawy o wymiarach $10,40 \times 15,60$ m. Część zachodnią świątyni trudno jest obecnie zrekonstruować. Ściany kościoła były prawdopodobnie wzniesione z otoczków w części fundamentowej oraz z cegieł w części nadziemnej. Nie można także wykluczyć, że odkryty relikw portalu [Szyszka 2009, s. 623] mógł być związany z pierwszym kościołem. Według odkrywców relikw ten był jednoetapowym dziełem budowlanym, złożonym z fragmentu uskokowego ościeża i relikw łuku nadproża. Trudno zgodzić się z taką interpretacją. Analiza architektoniczna relikw wykazała bowiem, że fragment łuku ościeża opierał się częściowo na zniszczonych kształtkach impostów i został zbudowany z cegieł ułożonych prawie pod kątem prostym do nich. Gdyby wspomniany fragment ościeża był częścią archiwoltu, to kształtki impostów nie byłyby zniszczone, a pierwsze cegły leżałyby prawie poziomo, dopiero następne tworzyłyby wachlarz archiwolty – jak w trzynastowiecznym portalu zachodnim brandenburskiego kościoła cysterskiego w Lehnin. Wspomniana górna część gdańskiego ościeża z łukiem powstała więc w drugim etapie, po częściowym zniszczeniu portalu. Jest to szczególnie dobrze widoczne w licu wewnętrznym relikw, w którym zachował się hak na osadzenie drzwi. W tym licu pozostała tylko jedna formowana cegła, co może wskazywać na wtórne użycie materiału rozbiórkowego do budowy łuku. Przedstawione cechy technologiczne pozwalają na próbę rekonstrukcji dwóch etapów wznoszenia portalu. W pierwszym prawdopodobnie powstał fragment uskokowego ościeża z impostami oraz wspornikiem podtrzymującym zapewne tympanon, jak to miało miejsce np. w trzynastowiecznym portalu zachodnim małopolskiego kościoła cysterskiego w Sulejowie. W drugim etapie przypuszczalnie wstawiono łęk odcinkowy i nastąpiła zmiana wielkości otworu wejściowego, być może związana ze zmianami poziomów użytkowych klasztoru gdańskiego.

Pierwszy kościół św. Mikołaja, według dotychczasowych hipotez, został przeobrażony przez dominikanów [Szyszka 2009, s. 626]. Okazały zespół wieżowy i półkolista absyda miały być rozebrane, a prezbiterium całkowicie zmienione. Zagadnienia dotyczące wież zostały już omówione, dlatego warto skoncentrować się na innych częściach kościoła. Jednym z ważniejszych etapów przebudowy miało być wzniesienie nowego, prostokątnego prezbiterium. Podstawą ta-

kiej interpretacji było odkrycie ław fundamentowych, podobnych do relikwów pierwszego kościoła. Trzeba jednak zauważyć, że tego typu fundamenty zostały odkryte także w miejscach sąsiednich. Trudno więc odgadnąć, dlaczego tylko niektóre z nich zostały uznane za części kościoła, a inne za części klauzury. Należy tym samym zadać pytanie, czy w istocie fundamenty znalezione przy absydzie kościoła były związane z budową nowego prezbiterium. Odpowiedzi na nie może dostarczyć analiza całego terenu przy kościele. Gdyby przyjąć hipotezę o wydłużonym prezbiterium, to skrzydła klauzury przylegałyby bezpośrednio do prezbiterium i klasztor byłby pozbawiony wirydarza. Takie rozplanowanie jest niespotykane w klasztorach, nie tylko dominikańskich. Wirydarz pełnił bowiem wiele ważnych funkcji w życiu zgromadzenia. Wokół niego budowane były krużganki, otwarte arkadami w jego stronę, dzięki czemu ich wnętrza były doświetlane i wentylowane. Krużganki nie tylko umożliwiały komunikację wewnątrz klauzury, ale także bywały miejscem modlitw albo pracy np. kopistów. Gdyby w gdańskim klasztorze krużganki przylegały do prezbiterium, to byłyby ciemnymi korytarzami i ich użytkowanie byłoby niemożliwe. Wspomniane przesłanki planistyczne i podobna technika budowy fundamentów przemawia za uznaniem murów na wschód od absydy za wirydarz.

Wątpliwości budzi także dotychczasowa interpretacja przeznaczenia murów sąsiadujących ze starym prezbiterium i uznanie ich za nowy transept kościoła. Bardziej prawdopodobne wydaje się uznanie tych fragmentów za części wschodnie skrzydła południowego i północnego klauzury. Za taką hipotezą przemawia fakt, że obie części są względem siebie przesunięte, co utrudniałoby budowę transeptu. Oprócz tego transept łatwiej byłoby dobudować do nawy, tak jak we wrocławskim kościele dominikańskim.

Można także przypuszczać, że pierwszy budynek klauzury dominikańskiej był trzyskrzydłowy i w takiej formie istniał do połowy XIV wieku. Na wschód od niego prawdopodobnie funkcjonował plac budowy, o czym świadczy odkryty przez archeologów okazały piec wapienniczy [Borcowski 2006, s. 100, 101], datowany na połowę XIV wieku. Okres ten był przełomowym momentem w przeobrażeniach klasztoru – w 1344 roku zakonnicy otrzymali nowy teren, ponieważ na części ich własności trwała budowa fortyfikacji miejskich. Tym nowym terenem był zapewne obszar na południe od pierwszego kościoła i budynku klauzury. Trudno jednak w tej chwili jednoznacznie określić jego wielkość. Bez wątplenia na nim postawiono drugi kościół klasztorny, ale dyskusyjna jest sytuacja własnościowa obszaru między drugim kościołem a pierwszym. Nie można więc także stwierdzić, czy usytuowana na południe od pierwszej klauzury kwadratowa w rzucie budowla była od początku własnością dominikanów. Do dziś przetrwało jej sklepienie przyziemie, wzniesione z cegieł o układzie wendyjskim. Własnością zakonną natomiast był zapewne budynek postawiony między kwadratową budowlą a narożnikiem pierwszej klauzury. Obecnie pozostał z niego łukowy fundament wzniesiony z cegieł palcówek o układzie wendyjskim. Budynek ten, jak się wydaje, powstał nieco później od pierwszej klauzury i mógł pełnić funkcję domu spowiedniego, analogicznie do podobnie usytuowanych obiektów w pomorskich klasztorach dominikańskich w Lubece i Elblągu.

Mury obwodowe pierwszego budynku klauzury gdańskiej w czasach późniejszych nie uległy poważnym zmianom – odsłonięte przez archeologów relikty odpowiadają lokalizacji ścian na rysunku Ranischa. Podział wewnętrzny skrzydeł klauzury jest jednak w tej chwili trudny do odtworzenia. Jedyne elementy, które można wyróżnić, to krużganek w skrzydle południowym. Jego ścianę północną prawdopodobnie rozebrano i nie została uwzględniona na planie Ranischa, natomiast ścianę południową wykorzystano zapewne podczas budowy piwnic, narysowanych na rzucie z 1872 roku. Można więc przypuszczać, że komunikacja wewnętrzna w klauzurze odbywała się tylko po jednej stronie wirydarza. Tę zasadę powtórzono także później – przy dwóch mniejszych dziedzińcach zbudowano krużganki tylko po stronie południowej.

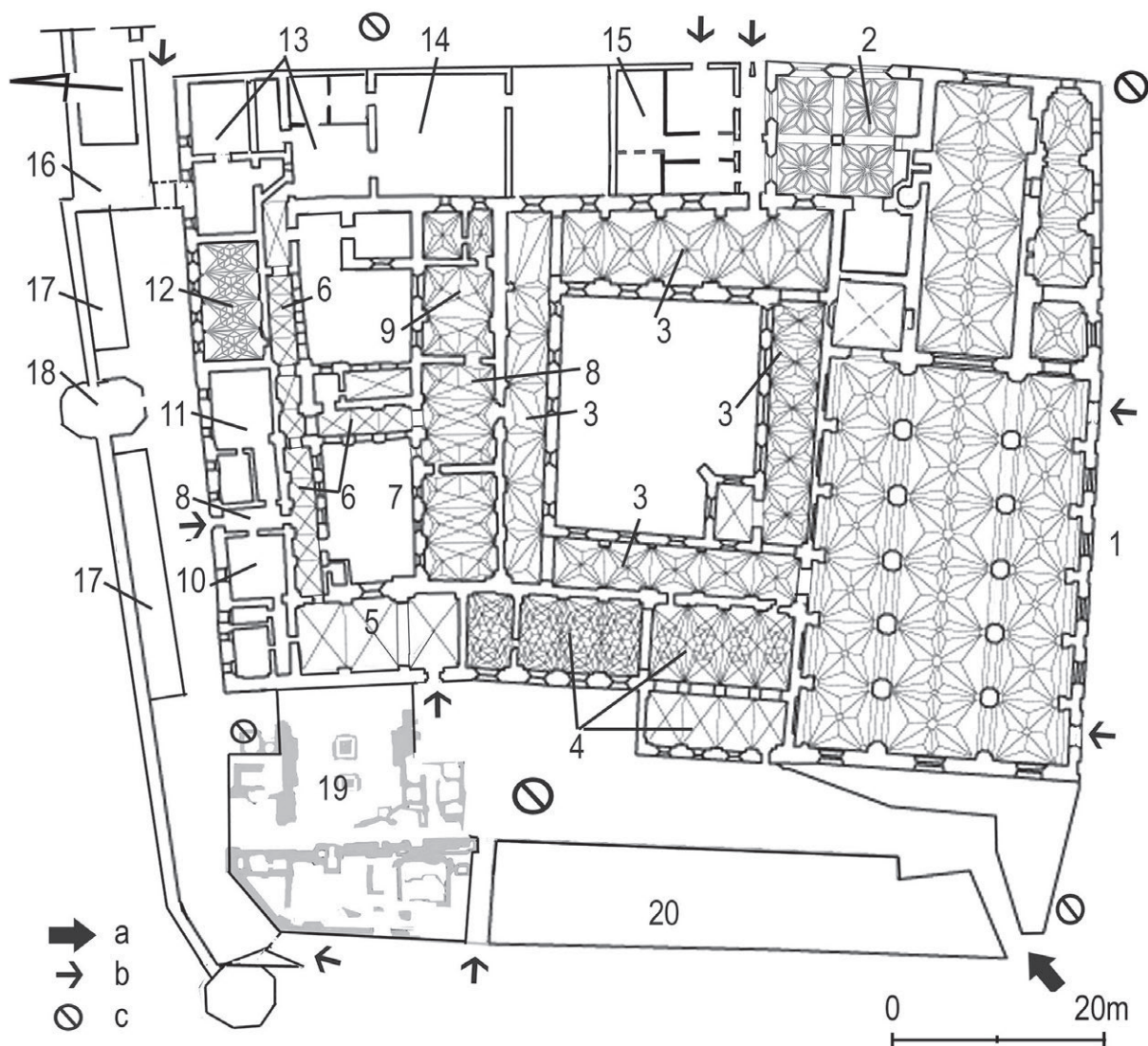
Z najstarszym klasztorem gdańskich dominikanów była też zapewne związana baszta zlokalizowana na linii skrzydła wschodniego budynku klauzury. Być może to o niej jest mowa w dokumencie z 1389 roku, zalecającym budowę w baszcie latryny dla zakonników. Baszta ta nie przetrwała do dzisiaj, ale została uwieczniona i podpisana *München-Thurm* na rycinie nowożytnej z widokiem fortyfikacji miejskich [APG, 300MP, 920]. Jej obrys został także przedstawiony na kilku dziewiętnastowiecznych planach [APG, 300MP/15–17]. Interesujące, że baszta od strony zewnętrznej miała formę półkolistą, a od strony klasztoru wieloboczną. Ta różnica kształtów może wskazywać na dwuetapowość jej budowy. Być może wieloboczna część przy klasztorze powstała właśnie około 1389 roku.

Wspomniane plany przedstawiają **klasztor z drugim kościołem** znajdującym się na południowy wschód od poprzedniego. Wiedza na jego temat jest większa dzięki stanowi zachowania budowli i źródłom ikonograficznym. Mimo że źródła te powstały w czasach nowożytnych, w dużym stopniu odzwierciedlają średniowieczną substancję budowli. Najważniejsze budynki klasztoru wzniesiono bowiem w średniowieczu, a w czasach nowożytnych dokonywano jedynie modernizacji elementów architektonicznych, uzupełniano wyposażenie wewnątrz i rozbudowywano część gospodarczą.

Teren klasztorny w czasie funkcjonowania drugiego kościoła ustalił się po wytyczeniu działek i murów miejskich. Od strony północnej obszar był ograniczany murem miejskim. Przy nim znajdował się trakt, który zaczynał się przy obecnej baszcie św. Jacka, przechodził obok kolejnej baszty ze starą latryną (?) i dochodził do budynku z wieżą *Kloster-Thurm*, jak głosi napis na nowożytnej rycinie [APG, 300MP, 920]. Wieżę z klauzurą łączyło przejście umieszczone na piętrze łącznika, wzniesionego nad przejazdem. Zgodnie ze wspomnianą ryciną w murze miejskim nie było żadnych bram – przejścia zostały wykonane dopiero po pożarze z 1814 roku. Przy murze natomiast usytuowane były budynki, być może rzemieślników, o konstrukcji drewnianej i szachulcowej. W ich pobliżu do XVI wieku funkcjonowała studnia, odkryta przez archeologów [Krzywdziński 2006b, s. 260]. Klasztor na zachodzie sięgał orientacyjnie do osi obecnej ulicy Pańskiej i dlatego relikty zabudowy zachowały się pod jej nawierzchnią. Główny wjazd prowadził od strony południowej i był usytuowany przy zbiegu obecnej ulicy św. Mikołaja i Pańskiej. Wiódł on na tzw. duże podwórze o wydłużonym rzucie i z okazałą studnią. Podwórze to było ograniczone od strony zachodniej obiektami gospodarczymi, a od południa budynkiem mieszczącym m.in. bibliotekę [APG, 300MP/14] oraz być może dom mieszkalny, z odkrytymi przez archeologów piecami ogrzewczymi. Wschodnim ograniczeniem podwórza były domy przylegające do kościoła i klauzura.

Rozplanowanie klauzury, funkcje pomieszczeń oraz cechy konstrukcyjne sklepień znane są dzięki opracowaniu Ranischa [Ranisch 1695]. U schyłku XVII wieku budynek ten był rozplanowany wokół trzech dziedzińców. Największy z nich – wirydarz – otoczony był krużgankami, tzw. wielkimi, przykrytymi różnymi sklepieniami żebrowymi. W krużganku południowym, przylegającym do kościoła, umieszczone były sklepienia gwiazdziste pięcioramienne, w krużganku wschodnim i zachodnim sklepienia gwiazdziste czteroramienne i w krużganku północnym – sklepienia o polach trójkątnych z trójpromieniem. Z przęsła narożnego, położonego na styku krużganka południowego i wschodniego, można było przejść do kapitularka. Była to czteroprzęsłowa sala z filarem pośrodku, przykryta sklepieniami krzyżowymi z motywem gwiazdy ośmioramiennej. W XVII wieku wykonano pod nią kryptę, do której prowadziły schody przy ścianie wschodniej kapitularka.

Przy krużganku zachodnim znajdowała się początkowo kaplica św. Urszuli, później przekształcona w mały kościół dla ludności niemieckiej. Złożona była z trzech części. Część północna z ołtarzem była trzyprzęsłowa i sąsiadowała z pomieszczeniem o rzucie jednego przęsła.



17. Gdańsk, próba rekonstrukcji rzutu przyziemia klasztoru pod koniec XVII w. według Ranischa [1695]:

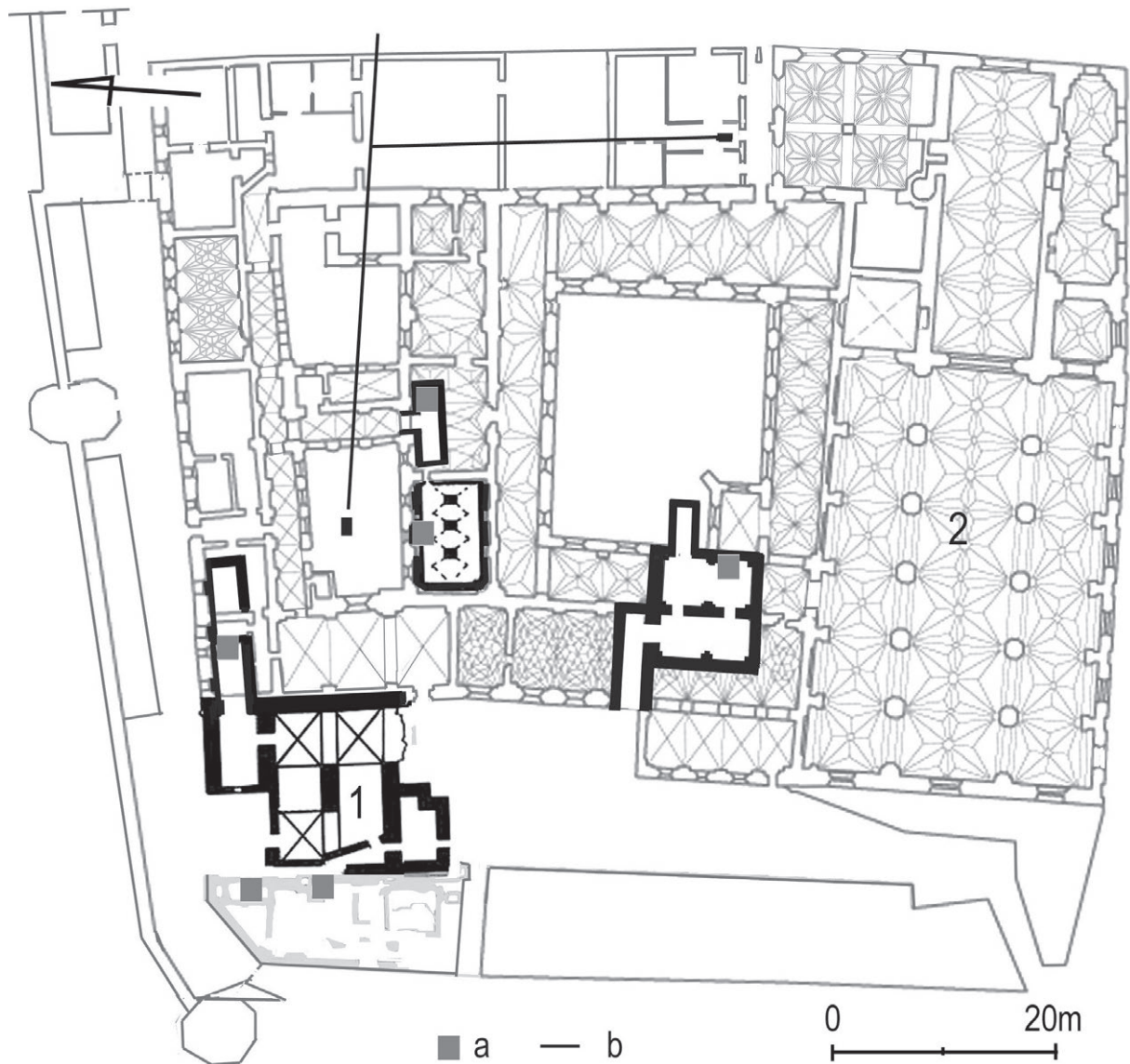
- 1 – kościół, 2 – kapitułarz, 3 – wielki krużganek, 4 – kaplica św. Urszuli, później mały kościół dla ludności niemieckiej, 5 – furta, 6 – mały krużganek, 7 – mały refektarz, 8 – sień, 9 – stary przeorat, 10 – spiżarnia, 11 – kuchnia, 12 – duży refektarz, 13 – browar i słodownia, 14 – młyn z napędem końskim, 15 – piekarnia, 16 – wieża klasztorna, 17 – domy rzemieślników, 18 – baszta zakonna, 19 – biblioteka (?), 20 – budynki gospodarcze; a – wjazd główny, b – wejście, c – studnie (oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWr)

Przykrywały je sklepienia kryształowe z motywem gwiazdy sześcioramiennej, oddzielone łukiem od części południowej kaplicy. U podstawy łuku znajdowała się ambona. Część południowa kaplicy przykryta była sklepieniami sieciowymi również z motywem gwiazdy sześcioramiennej. Oddzielona była arkadami od prostokątnej w rzucie sali, zlokalizowanej na zachodzie, mającej własny ołtarz i przykrytej sklepieniami o nieznanym kształcie.

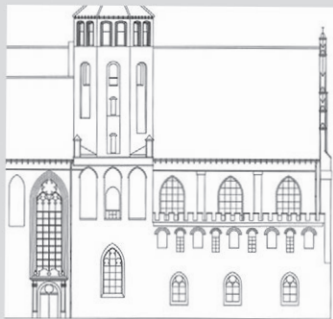
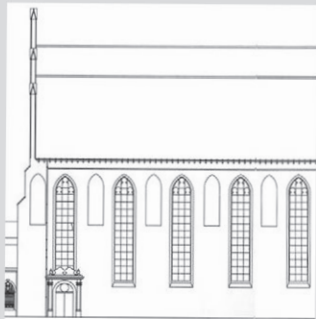
Przy południowym ramieniu krużganek wielki zaplanowano pomieszczenia oddzielające część klauzury z wirydarzem od części z dwoma dziedzińcami. Przy środkowej części krużganek była zlokalizowana prawdopodobnie sień przykryta trzyprześłowymi sklepieniami sieciowymi. W prześle środkowym znajdowała się powłoka z motywem gwiazdy czteroramiennej z rombem pośrodku. Prześła skrajne przykrywały powłoki z motywem pięciokrotnych trójkątów oraz dwóch pól trójkątnych z trójpromieniem, tworzącym półgwiazdy w każdym narożu. Z sieni można było dostać się do złożonego z trzech pokoi dawnego mieszkania przeora. Dwa małe wnętrza wschod-

nie przykryte były sklepieniami gwiaździstymi czteroramiennymi. W pomieszczeniu większym, dwuprzęsłowym znajdowały się sklepienia analogiczne do powłok w skrajnych przęsłach sieni. Można było także przejść do tzw. małego refektarza na zachodzie, sklepionego tak samo jak sień.

Mały refektarz stykał się z pokojami furty klasztornej, umieszczonej na przedłużeniu skrzydła zachodniego. Furta była trzyprzędłowa, a jej wnętrza przykrywały sklepienia niezachowane w czasach Ranischa. W jej ścianie zachodniej zlokalizowane było wejście główne do klauzury, a w ścianie wschodniej znajdowało się wielkie okno wychodzące na dziedziniec zachodni. Obok okna istniało przejście prowadzące do tzw. małego krużganka, który zamykał od północy oba dziedzińce klasztorne oraz łączył skrzydło zachodnie ze wschodnim i z sienią przy wielkim krużganku południowym. Z małego krużganka można było przejść do niewielkiej sieni północnej, która oddzielała kuchnię od spiżarni i prowadziła do ulicy przy murze miejskim. Idąc krużgankiem dalej na wschód, dochodziło się do tzw. dużego refektarza, sąsiadującego z kuchnią.



18. Gdańsk, próba rekonstrukcji rzutu piwnic klasztoru pod koniec XVII w.:
 1 – przebudowany pierwszy kościół, 2 – drugi kościół; a – piec ogrzewczy, b – wodociąg
 (na podstawie: [Ranisich 1695, s. 28; APG, 300MP/14],
 oprac. E. Łuzyniecka, rys. ZWA PWR)



4. Podsumowanie

Klasztor dominikański w Gdańsku zlokalizowano podobnie jak inne siedziby Braci Kaznodziejów w Polsce. Powstawały one przy intensywnie rozwijających się osadach przedlokacyjnych, w sąsiedztwie szlaków handlowych, targów lub portów oraz najczęściej z dala od centrów administracyjnych (grodów), tracących już wówczas na znaczeniu. W Krakowie dominikanów osadzono przy najważniejszym szlaku handlowym z Pragi do Wilna, na południe od osady zwanej Gródek. We Wrocławiu siedzibę zakonu zbudowano koło Nowego Targu – w miejscu najdawniej zaludnionego rejonu lewobrzeżnego miasta, a w Gdańsku przy osadzie targowej. W każdym z tych przypadków klasztory dominikańskie dopiero później znalazły się w obrębie miast lokacyjnych, przy fortyfikacjach [Buko 2003].

Początki funkcjonowania klasztoru gdańskiego, związane z otrzymaniem w 1227 roku istniejącego wcześniej kościoła, przypominają historię powstania wielu klasztorów dominikańskich.

Dominikanie gdańscy po przejściu kościoła prawdopodobnie nie dokonywali w nim zasadniczych zmian, lecz skoncentrowali się na budowie własnej siedziby. Najstarszy budynek klauzury przypominał domostwo wrocławskich dominikanów. W obu przypadkach klauzura przylegała do wschodniej części kościoła i była rozplanowana wokół niewielkiego wirydarza. Klasztor gdański z pierwszym kościołem zajmował północno-zachodnią część późniejszego terenu klasztornego. Najstarszy kościół z nawą, prezbiterium i absydą pełnił funkcję świątyni zakonnej zapewne do czasu wzniesienia drugiego kościoła, czyli być może nawet do końca XIV wieku. Przez pewien czas stary kościół mógł nadal pełnić funkcję sakralną np. kaplicy. Z tym faktem mógł być związany dokument chełmiński z roku 1451 [APG, 300, 27/5, k. 229v–230], w którym wymieniono stary kościół w gdańskim klasztorze dominikańskim. Kościół uległ desakralizacji zapewne dopiero później i został przekształcony w piwnicę, której rzut przedstawiono na planie z 1872 roku. Z desakralizacją budowli związane było także prawdopodobnie wyburzenie absydy i ściany północnej skrzydła południowego. Wyburzenia te spowodowały powiększenie najstarszego wirydarza i w takiej postaci został on narysowany na planie Ranischa.

Nowy etap w funkcjonowaniu klasztoru gdańskiego rozpoczął się w chwili ukończenia drugiego kościoła zakonnego. Nowy kościół wzniesiono w oddaleniu od pierwszej świątyni i najstarszego budynku klauzury. Część wschodnia nowego kościoła powstała prawdopodobnie w latach od 1344 do około 1369 roku, a część zachodnia w czasie od około 1369 roku do schyłku XIV wieku; więźbę dachową naw wykonano w 1392 roku. Wraz z nawą północną budowano krużganek i kaplicę św. Urszuli, co pozwala na datowanie tych elementów klasztoru na lata od 1369 roku do końca XIV wieku. Prace budowlane trwały zapewne w następnych stuleciach, ale prawdopodobnie miały większy zasięg. Część z nich znalazła swoje odzwierciedlenie w źródłach pisanych. Z roku 1472 pochodzi przekaz o opłaceniu mistrza murarskiego Henryka, z 1487 roku informacja o zakończeniu budowy sklepienia w kościele, a z 1490 roku przekaz zapewne o rozbudowie kaplicy św. Urszuli [Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006, s. 189].

W początkowym okresie funkcjonowania – jak zaznaczono – gdańska klauzura przypominała siedzibę dominikańską we Wrocławiu, później powstały nowe dziedzińce i jej rozplanowanie stało się bliższe klauzurze krakowskiej. W obu przypadkach powstały także wolnostojące krużganki – w Gdańsku na północy, w Krakowie na południu. Podczas rozbudowy budynku klauzury cenobium gdańskiego nie zmieniono prawdopodobnie lokalizacji wielu pomieszczeń. Kuchnia i refektarze pozostały w dotychczasowych miejscach. Natomiast kapitułarz i zakrystia zostały

umieszczone przy nowym kościele. Rozbudowa budynku polegała na przedłużeniu na wschód dotychczasowego skrzydła południowego i północnego oraz na dodaniu kolejnego dziedzińca na wschodzie. Między nowym kościołem a klauzurą wytyczono okazały wirydarz z krużgankami, które umożliwiały komunikację wewnętrzną. Budynek gospodarczy i przemysłowy budowano w różnych miejscach działki dominikańskiej – przy ulicach i murach miejskich.

Rozplanowanie klasztoru gdańskiego, analogicznie do rozplanowania siedzib dominikańskich w innych miastach, było uwarunkowane wielkością i kształtem działki oraz położeniem fortyfikacji miejskich. Te zależności najbardziej czytelne są w przypadku siedziby dominikanów w Paryżu i we Wrocławiu. Cechą wyróżniającą cenobium gdańskie jest bez wątpienia fakt translokacji pierwszego kościoła i jego późniejsza desakralizacja. Jest to działanie wyjątkowe nie tylko w skali polskiej, spowodowane zapewne niemożnością powiększenia pierwszej świątyni ze względu na brak miejsca – w chwili podjęcia decyzji o rozbudowie pierwszy kościół ze wszystkich stron był otoczony klauzurą.

Pierwszy gdański kościół zakonny funkcjonujący od 1227 roku różnił się znacznie od drugiej, czternastowiecznej świątyni, mimo podobnych ogólnych zasad rozplanowania. Obie budowle składały się bowiem z dwóch zasadniczych części: nawy przeznaczonej dla wiernych i oratorium wykorzystywanego do codziennych modlitw chórowych, mieszczącego ołtarz oraz stalle zakonników. Rozplanowanie pierwszej świątyni złożonej z nawy, prezbiterium i absydy należy wiązać z początkami budownictwa sakralnego w Gdańsku, natomiast drugi kościół powstał w czasie rozkwitu gdańskiej architektury gotyckiej.

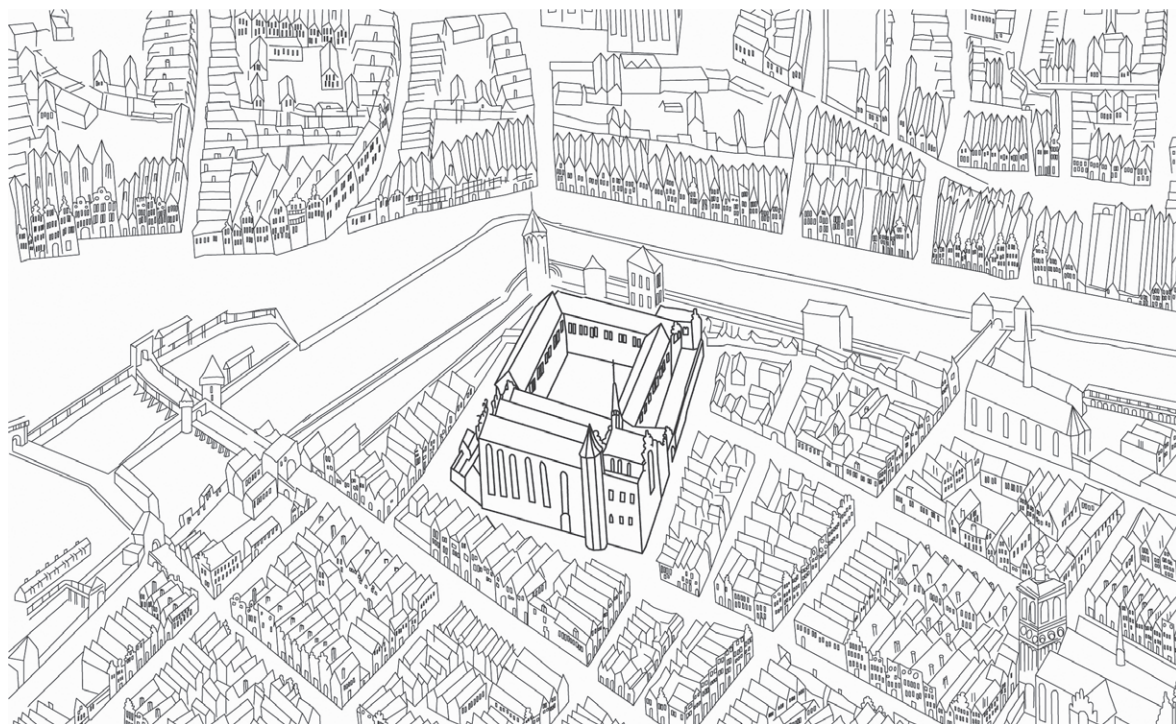
Wydłużone prezbiterium drugiego kościoła być może było oddzielone od korpusu nawowego przegrodą w formie lektorium – podobnego do lektorium zachowanego w gdańskim kościele franciszkanów. Na południu części wschodniej znajdowała się wieża z kaplicą w przyziemiu, a w miejscu obecnej zakrystii pomieszczenie o nieznanym celu i dwuprzęsłowa kaplica, połączona przeźroczami z wnętrzem prezbiterium. Na północ od prezbiterium umieszczona była prawdopodobnie kaplica św. Krzyża (?), dalej na wschód znajdowała zakrystia dostępna od prezbiterium i sąsiadująca z kapitułarzem. W tych czasach funkcjonowała także prawdopodobnie empora południowa na piętrze wieży, otwarta w stronę prezbiterium i nawy południowej. W jej wnętrzu do czasu wybudowania okazałego chóru muzycznego na zachodzie być może ustawiane były organy.

Przedstawiona hipoteza przeobrażeń architektonicznych obecnego kościoła św. Mikołaja w Gdańsku jest kolejną próbą odtworzenia przekształceń tej budowli. Formułowanie tej hipotezy zostało poprzedzone analizą znanych źródeł pisanych i powstało na podstawie badań dostępnych murów, zwłaszcza tych niepokrytych tynkiem. Podziemne i zasłonięte zaprawami fragmenty budowli nie mogły być przebadane i nadal ich budowa jest częściowo zagadką. Dotyczy to zwłaszcza fundamentowania i przekształceń ścian pomieszczenia z obecną kaplicą św. Jacka oraz zakrystią.

Osobnym problemem badawczym jest architektura klasztoru dominikanów. Wprawdzie w XIX wieku prawie wszystkie nadziemne pomieszczenia budynku klauzury zostały rozebrane, ale pozostały relikty fundamentów i piwnic klasztoru ukryte pod terenem obecnego placu. Nadal czekają na rozpoznanie. Należy mieć więc nadzieję, że w przyszłości zaistnieje możliwość przeprowadzenia interdyscyplinarnych badań dawnego terenu dominikańskiego i wiele zagadnień związanych z budową tego interesującego zabytku architektury zostanie wyjaśnionych.

DOKUMENTACJA

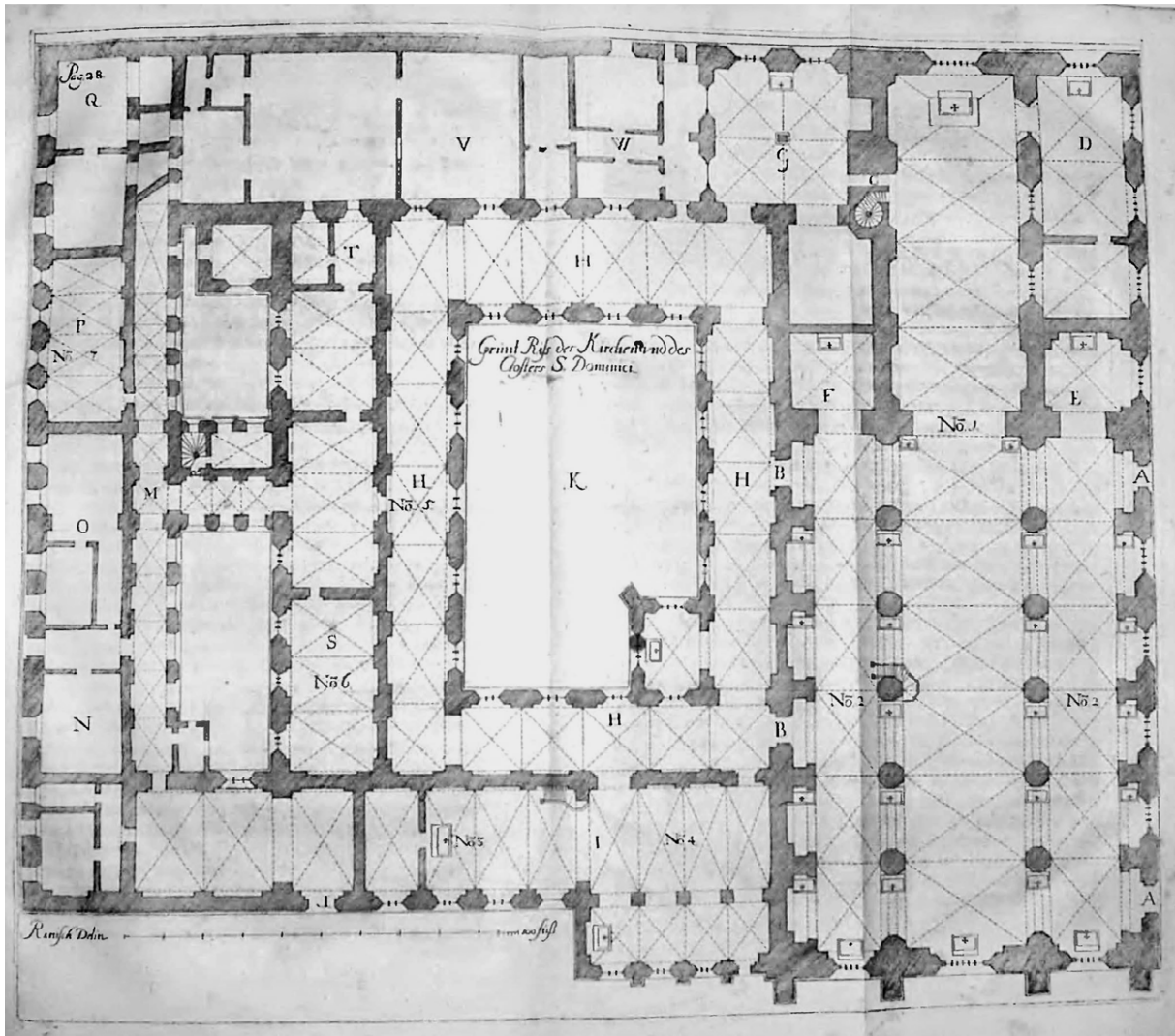
Rysunki i fotografie



19. Wizerunek klasztoru dominikanów z około 1600 r. umieszczony na tzw. planie sztokholmskim
[KAS, 0406/25/044/013] (przerys ZWA PWr)



20. Widok elewacji południowej kościoła wykonany przez Geорга Curickego w 1687 r.
[Keyser 1972, s. 81] (przerys ZWA PWr)



21. Rzut przyziemia klasztoru według pomiaru Ranischa z 1695 r.:
 2, 3 – rodzaje sklepień, 4 – elewacja południowa i zachodnia kościoła;
 A – wejście od strony ulicy, B – przejście na krużganek,
 C – wejście do kapitułarza, D – pomieszczenie (kaplica) młockarzy (?),
 E – sklepienie pomieszczenie pod wieżą,
 F – sklepienie pomieszczenie z Grobem Pańskim,
 G – dom kapituły, H – wielki krużganek,
 I – mały kościół dla ludności niemieckiej, K – ogród klasztorny,
 L – furta lub wejście z dużego podwórza, M – mały krużganek,
 N – spiżarnia, O – kuchnia, P – duży refektarz, Q – browar i słodownia,
 R – duże wejście do klasztoru, S – mały refektarz, T – stary przeorat,
 V – młyn z napędem końskim, W – piekarnia; Nr 1 – sklepienie
 [Ranisch 1695, s. 28]

Wollen indessen die grossen Thüren mit AA bezeichnen/und BB die bende Thüren in die Kreuz-Gänge.

Zwischen diesem bendem Thüren ist oberhalb die grosse Orgel gebauet.

C ist der Eingang in das Capitul-Haus und neben den die Treppe auf das Kloster oder Schlaf-Haus.

D ist die Drez-Kammer. E ist das Gewölbe unter die grossen gemauerten Turm.

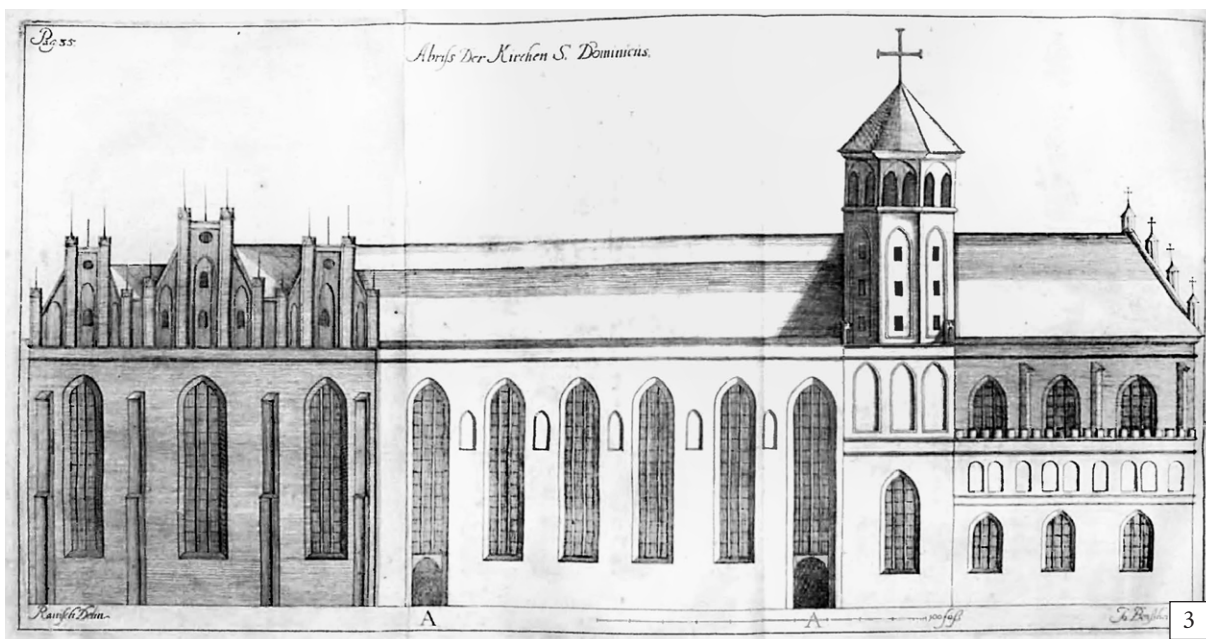
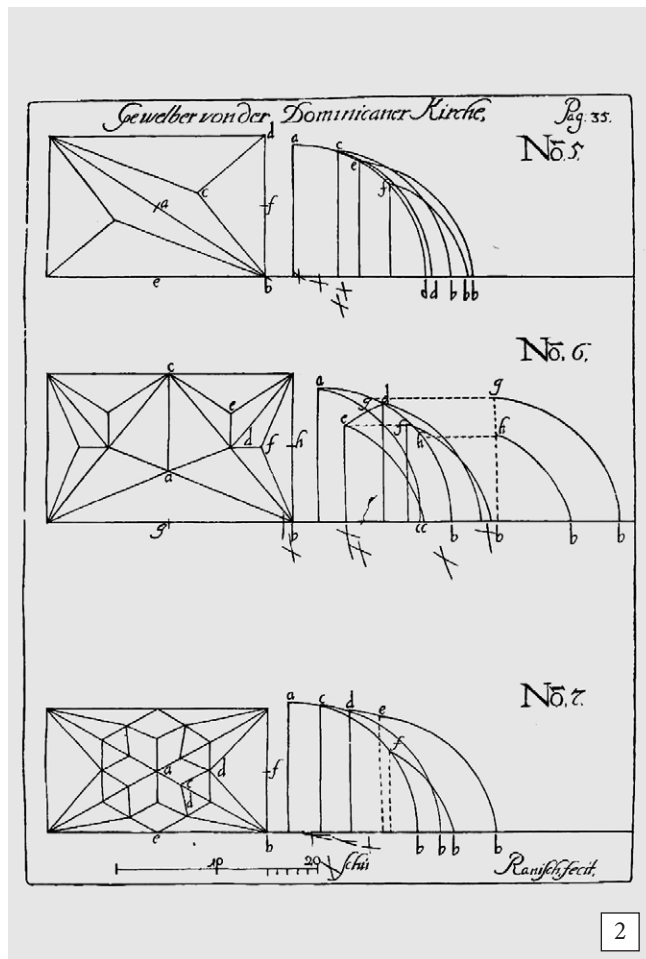
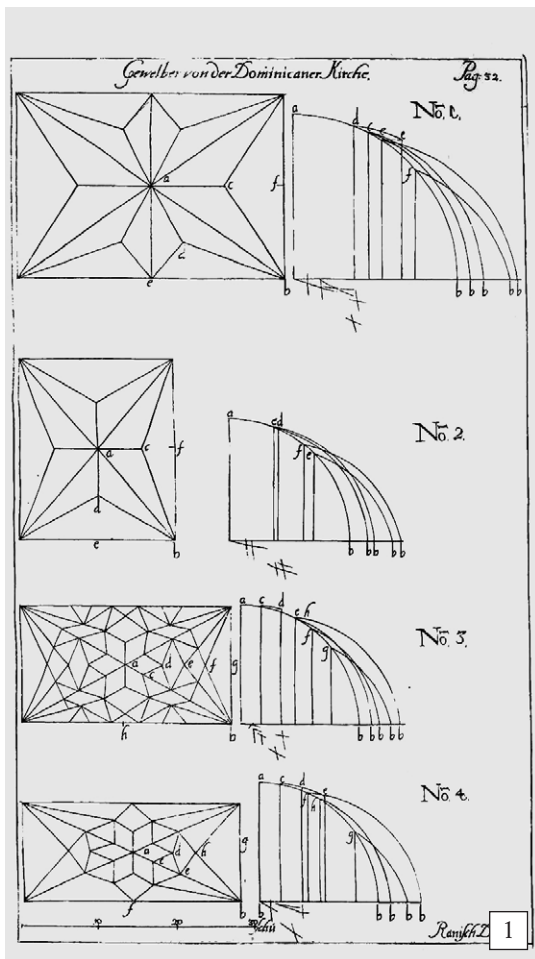
F – eine Gewölbe wo das Heilige Grab gehalten wird.

G ist das Capitul-Haus.

H der grosse Kreuz-Gang.

I die kleine Kirche worinnen Deutsch geprediget wird/ und ist nach der Zeit ein neu Stück nach dem Hoffe angebauet und vergrössert worden [...]

[Ranisch 1695, s. 35]

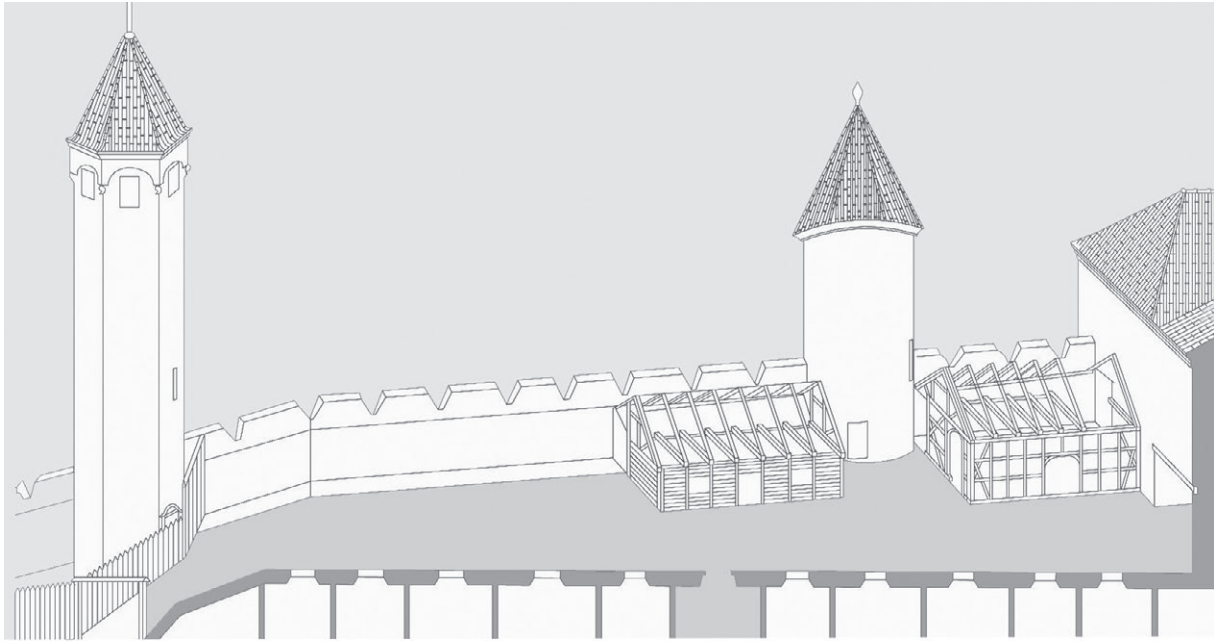


22. Kościół dominikański według pomiaru Ranischa z 1695 r.:

1, 2 – rodzaje sklepień,

3 – elewacja południowa i zachodnia kościoła

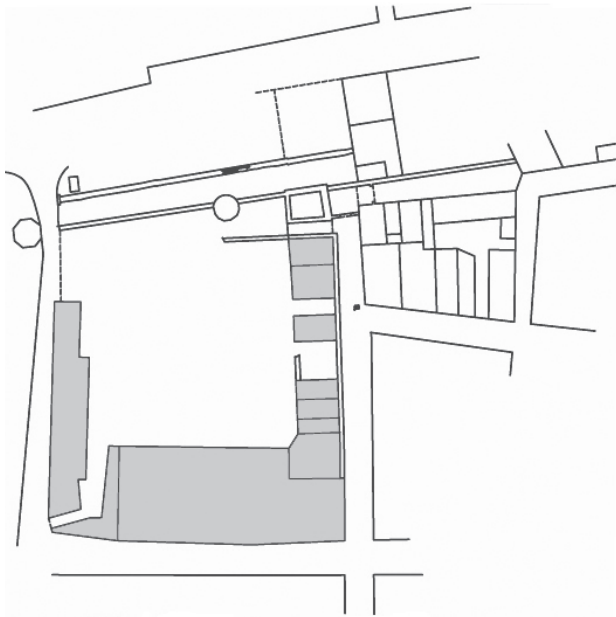
[Ranisch 1695, s. 34, 35]



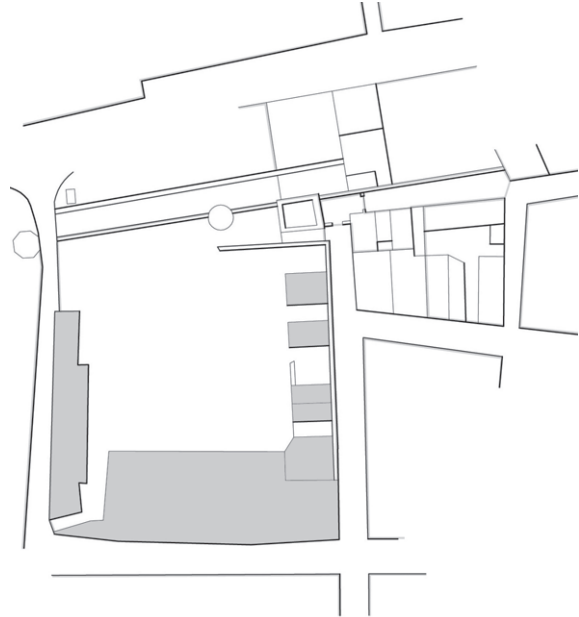
23. Północna część klasztoru dominikańskiego około 1750 r.
[APG, 300MP, 920]
(przerys ZWA PWr)



24. Fragment planu Gdańska A. Gersdorffa z 1814 r.
ze zniszczeniami klasztoru po pożarze
[APG 9, 2/680]
(przerys ZWA PWr)



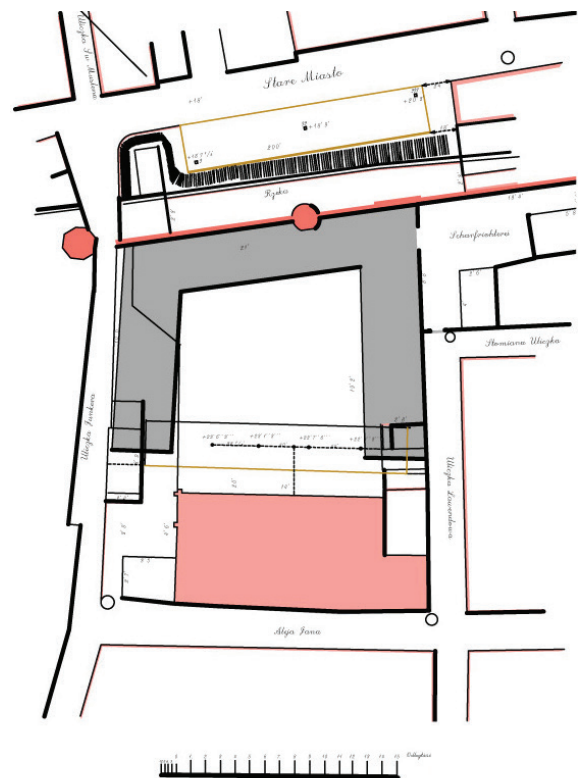
25. Teren klasztoru dominikanów
z otaczającą zabudową według planu z 1828 r.
[APG, 300MP/16]
(przerys ZWA PWr)



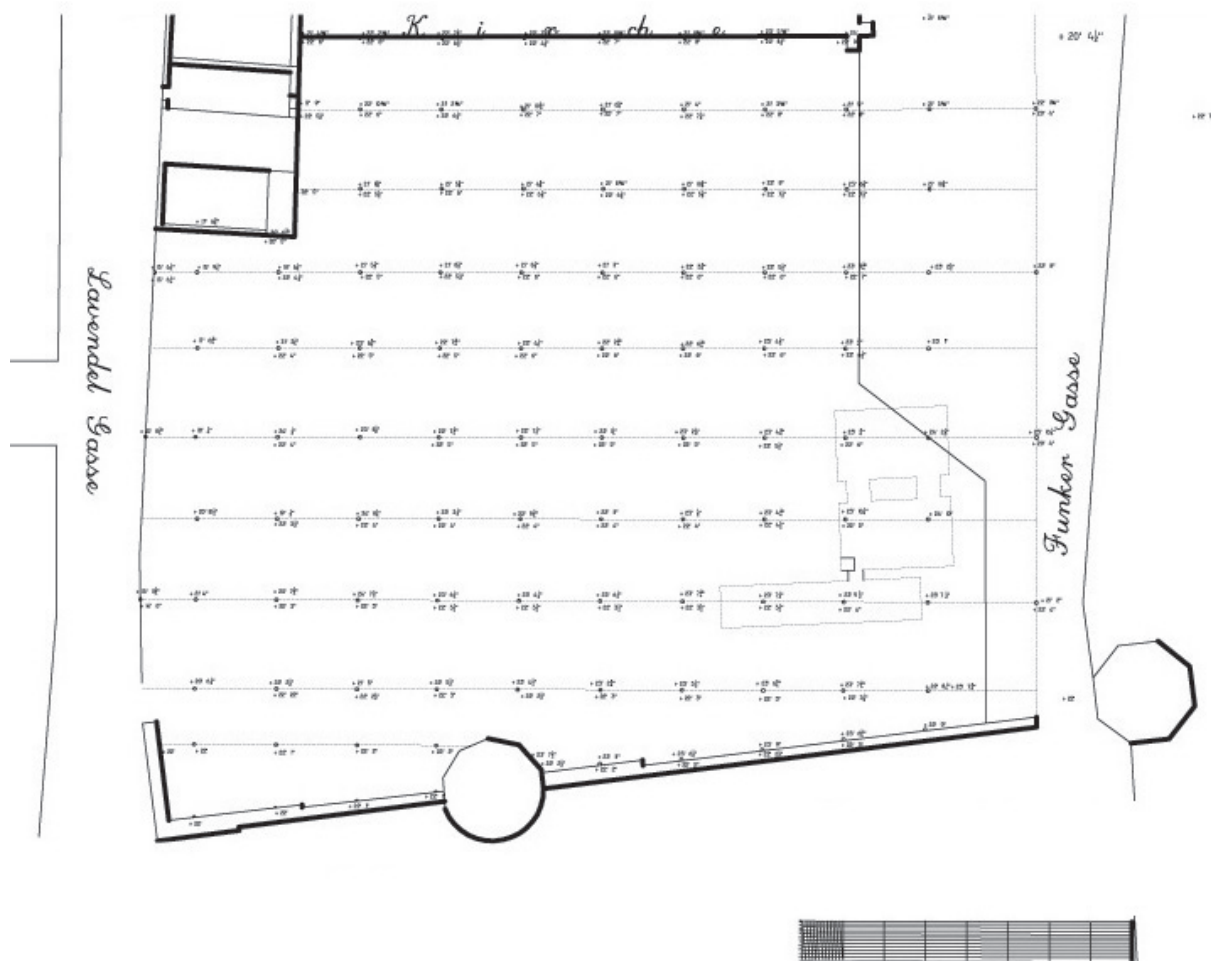
26. Zabudowa na terenie klasztoru
według planu z 1830 r.
[APG, 300MP/27]
(przerys ZWA PWr)



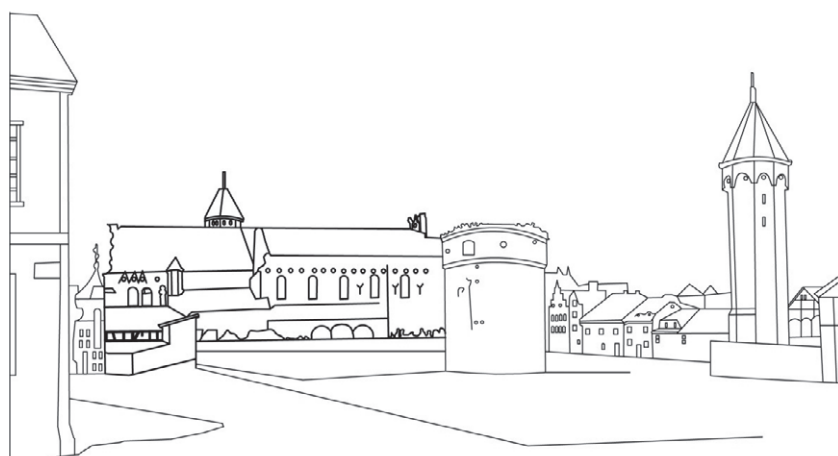
27. Teren klasztoru dominikanów
z otaczającą zabudową
według planu z 1832 r.
[APG, 300MP/15]
(przerys ZWA PWr)



28. Plan sytuacyjny terenu klasztornego
z drugim pomiarem gruntowym
przed parcelacją z 1840 r.
[APG, 300MP/17]
(przerys ZWA PWr)



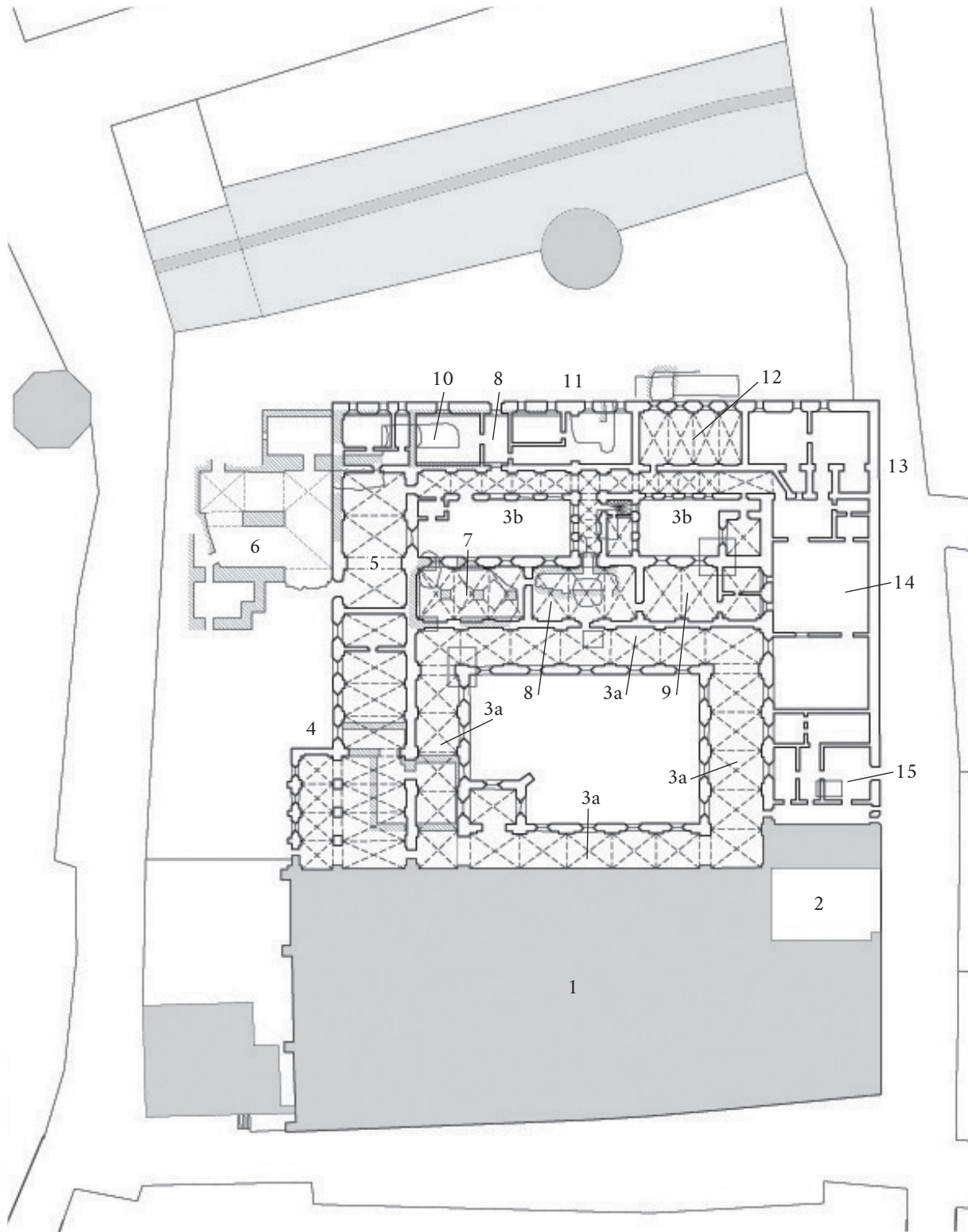
29. Plan regulacji placu klasztoru dominikanów z 1846 r.
według [APG, 300MP/20]
(przerys ZWA PWr)



30. Widok okolic kościoła od strony północnej,
wykonany przez C.A. Manna w 1855 r.
[W cieniu 2003, s. 59]
(przerys ZWA PWr)



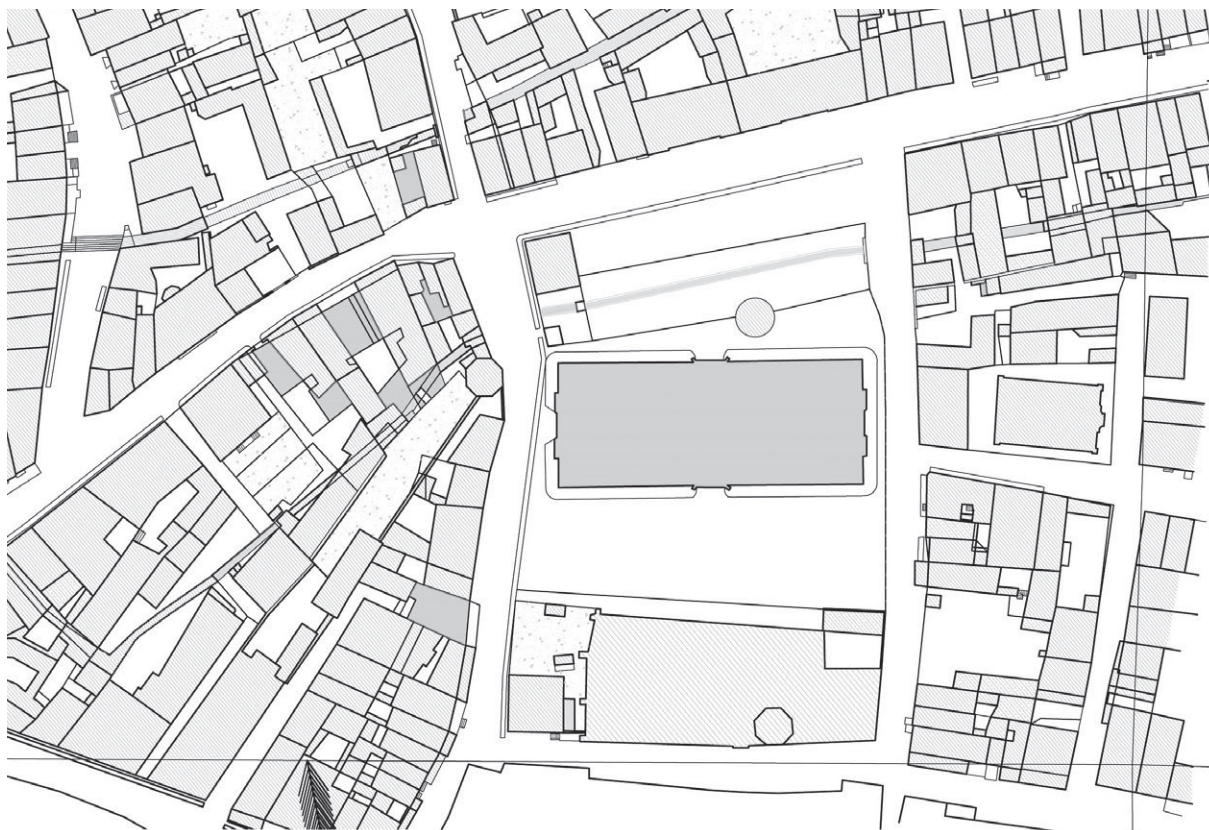
31. Propozycja przebudowy
elewacji zachodniej kościoła
w stylu neogotyku
według rysunku J. Getza z 1857 r.
[W cieniu 2003, s. 52]
(przerys ZWA PWr)



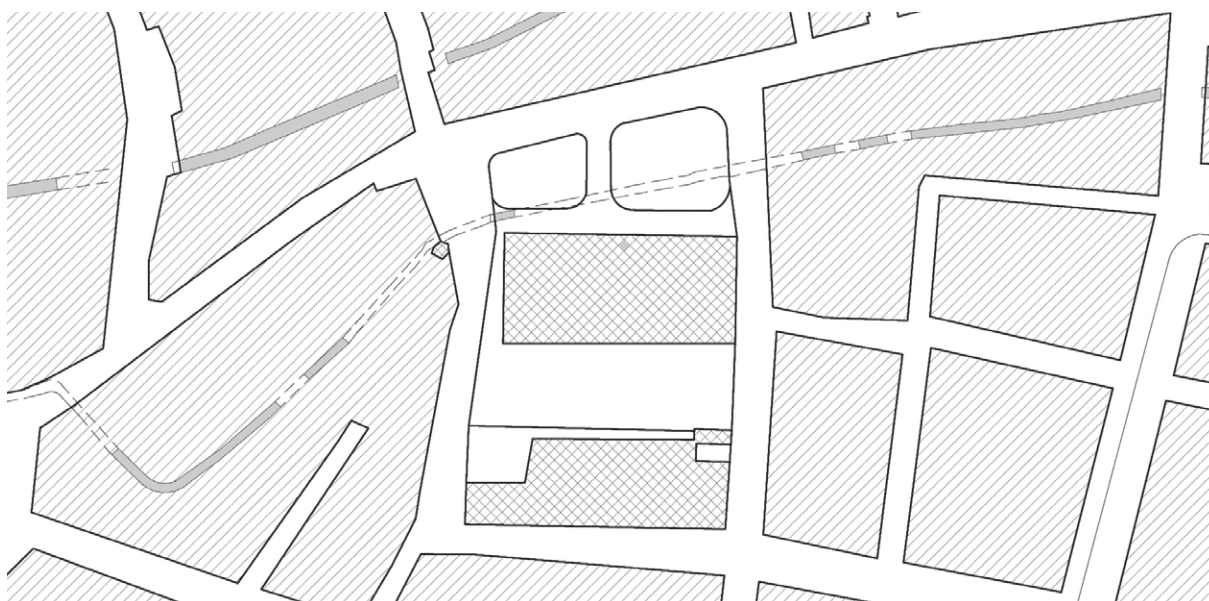
32. Teren klasztoru dominikanów

z zaznaczonym zniszczonym przyziemem i piwnicami
według planu z 1872 r. [APG, 300MP/14].

Funkcje parteru: 1 – kościół, 2 – plebania, 3a, 3b – wielki krużganek,
4 – kaplica św. Urszuli, później mały kościół dla ludności niemieckiej,
5 – furta, 6 – mały krużganek, 7 – mały refektarz, 8 – sień,
9 – stary przeorat, 10 – spiżarnia, 11 – kuchnia, 12 – duży refektarz,
13 – browar i słodownia, 14 – młyn z napędem końskim, 15 – piekarnia
(oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWr)



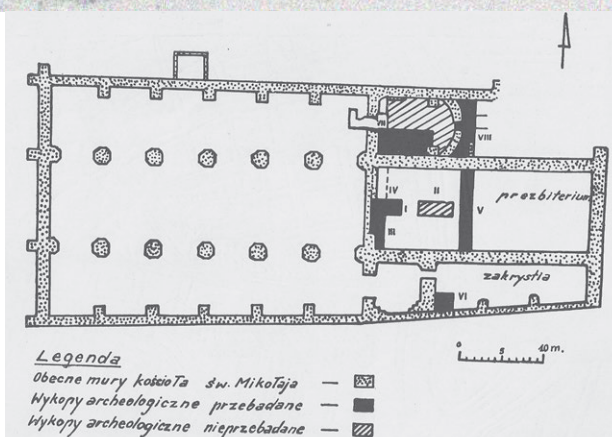
33. Okolice kościoła dominikanów z projektowaną halą targową
według planu Buhsego z lat 1866–1869
[APG, 1126/376, s. 2]
(przerys ZWA PWr)



34. Fragment planu Theodora Bertlinga z 1897 r.
[APG, 1126/376, s. 1, cz. 1]
(przerys ZWA PWr)



35. Kościół od południa i sąsiednie kamienice po drugiej wojnie światowej, widokówka z 1948 r. [ACD, 1]



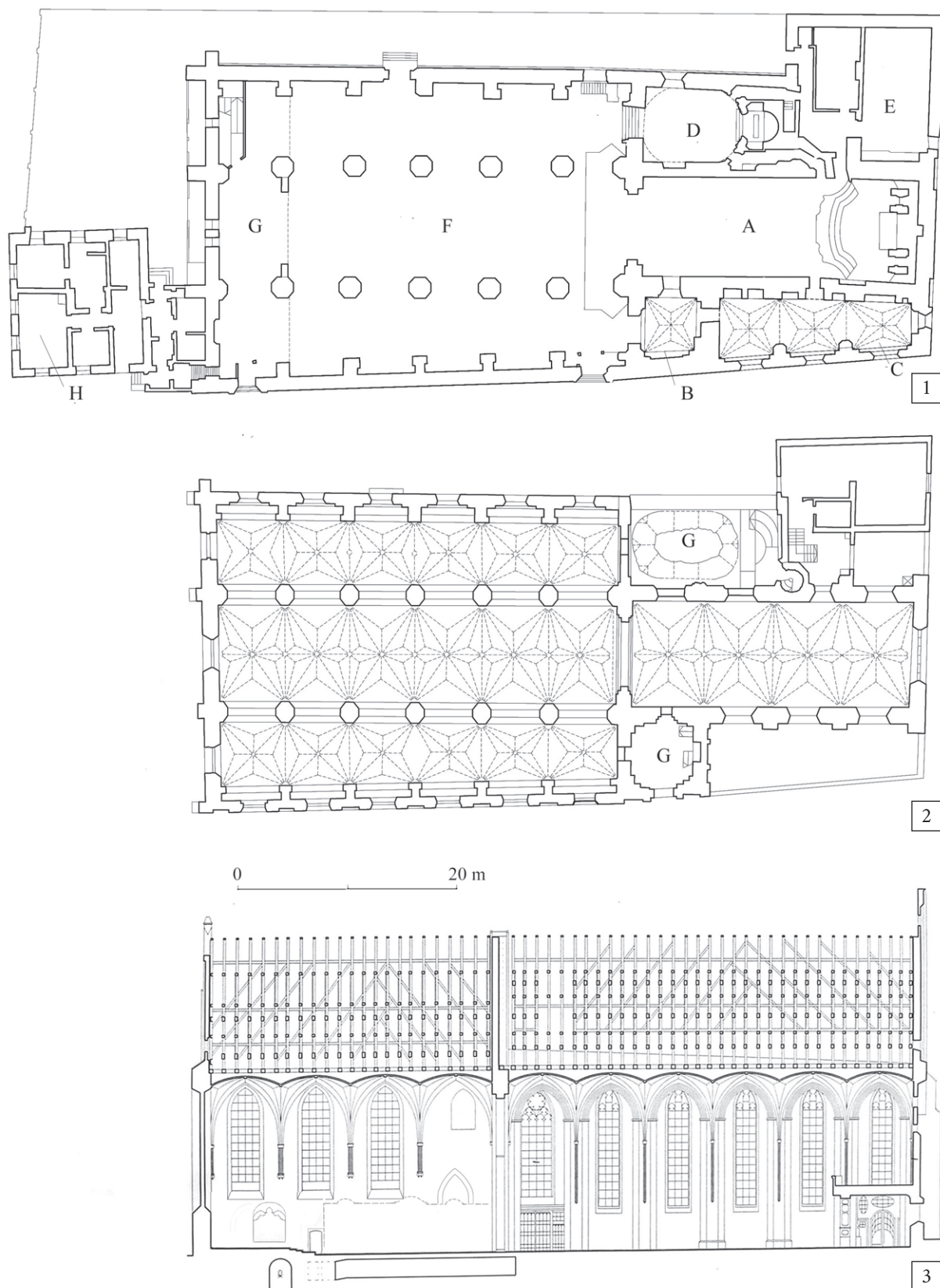
36. Badania archeologiczne
 prowadzone w latach 1954–1958
 [Zbierski 1958, ryc. 2, 3]



37. Kościół św. Mikołaja i jego otoczenie od strony południowej, widok z wieży kościoła Mariackiego, stan z 2004 r. (fot. E. Łużyniecka)



38. Widok od północy na basztę Jacka, halę targową i fragment kościoła św. Mikołaja, stan z 2003 r. (fot. E. Łużyniecka)



39. Kościół z przyległymi budynkami. Inwentaryzacje opracowane w 2004 r. według [ACD, 1, 29]:

1 – rzut przyziemia, 2 – rzut na poziomie sklepień, 3 – przekrój podłużny;

A – prezbiterium, B – wieża, kaplica św. Józefa, C – zakrystia, D – kaplica św. Jacka,

E – tzw. Górka Dominikańska, F – korpus nawowy,

G – empory organowe z różnych okresów, H – plebania

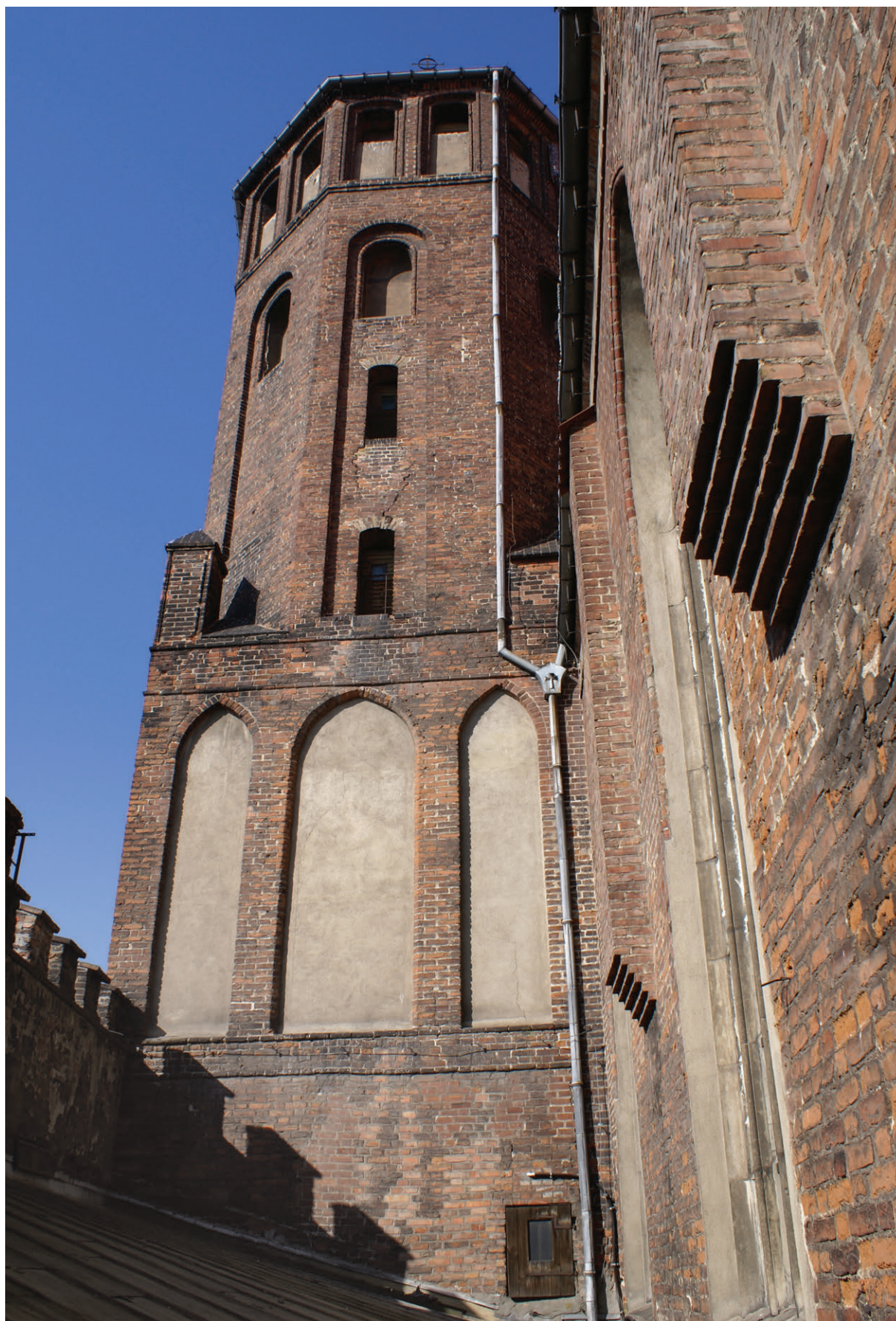
(oprac. E. Łużyńska, rys. ZWA PWr)



40. Wschodnia elewacja kościoła z tzw. Górką Dominikańską, stan z 2004 r.:
 1 – aktualizacja inwentaryzacji według [ACD, 1, 7] (oprac. ZWA PWr), 2 – widok od północnego wschodu,
 3 – ujęcie od południowego wschodu (fot. E. Łużyńska)



41. Południowo-wschodni narożnik kościoła,
stan z 2008 r.
(fot. E. Łużyńska)



42. Elewacja wschodnia wieży widoczna z dachu zakrystii, stan z 2008 r.
(fot. E. Łużyńska)



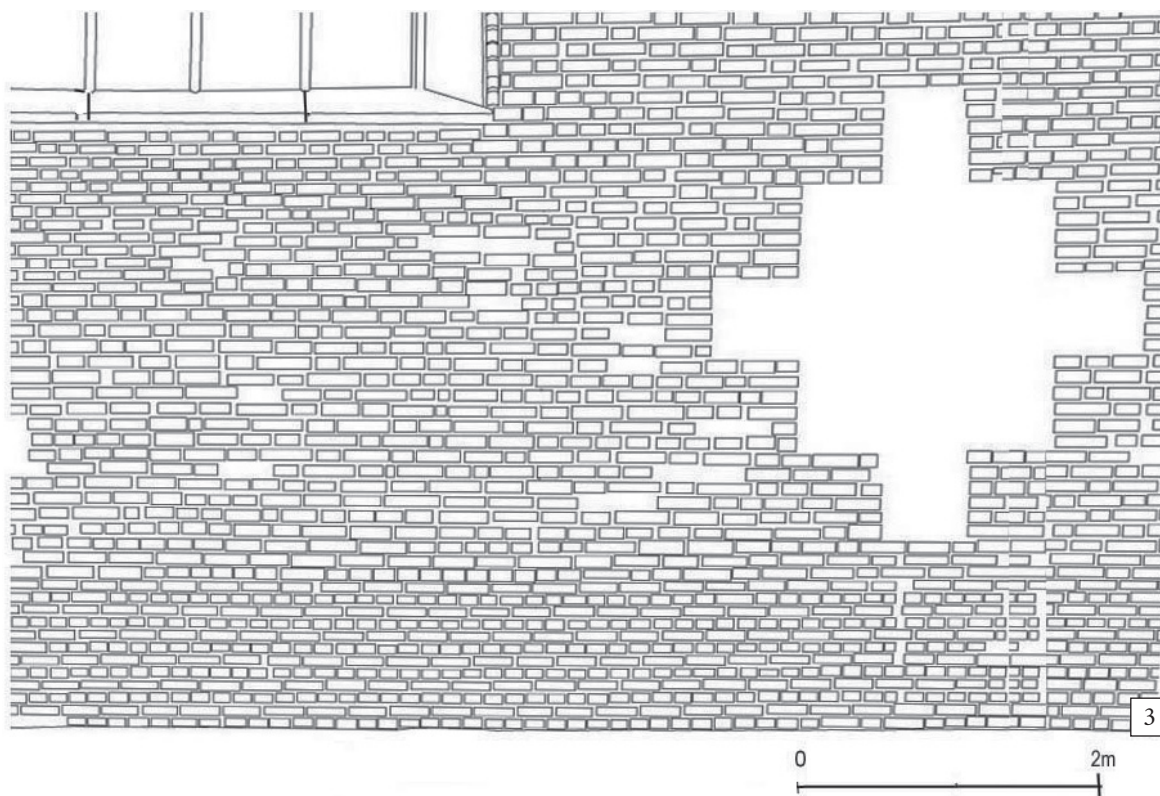
43. Środkowa część ściany wschodniej prezbiterium, stan z 2007 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



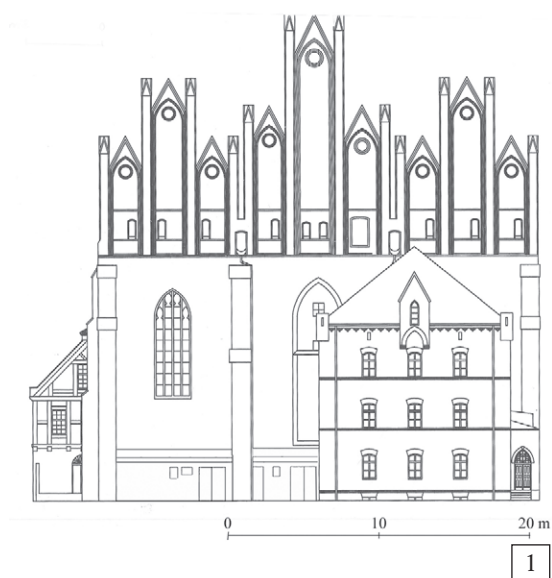
44. Budowa południowej części szczytu wschodniego, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



45. Północny fragment ościeża i parapetu okna wschodniego prezbiterium, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



46. Płyciny krzyżowe we wschodniej ścianie prezbiterium:
 1 – południowa (fot. E. Łużyniecka),
 2, 3 – północna, stan z 2003 r. (oprac. ZWA PWr)



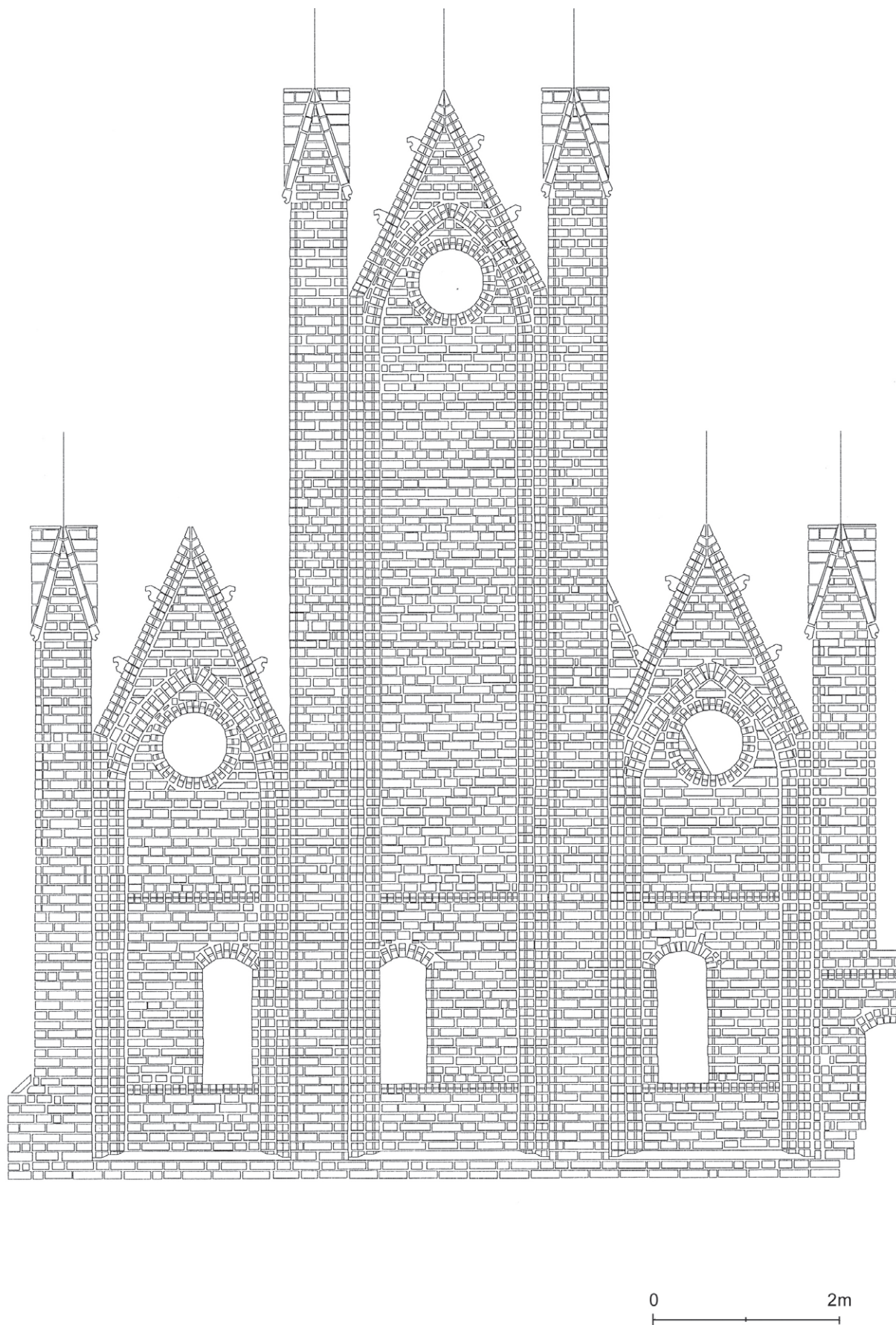
47. Widok od zachodu budowli dominikańskich:
 1 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWr),
 2 – szczyt południowy kościoła, 3 – ściana zachodnia plebanii, stan z 2007 r. (fot. E. Łuzyniecka)



48. Górna część ściany wschodniej i szczytu korpusu nawowego oraz elewacja północna plebanii, stan z 2008 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



49. Okno w zachodniej ścianie nawy głównej, stan z 2010 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



50. Budowa szczytu zachodniego nawy północnej, fotogrametria z 2006 r.
(oprac. ZWA PWr)



51. Okno w zachodniej ścianie nawy północnej, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



52. Okna strychu szczytu zachodniego nawy północnej, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyniecka)



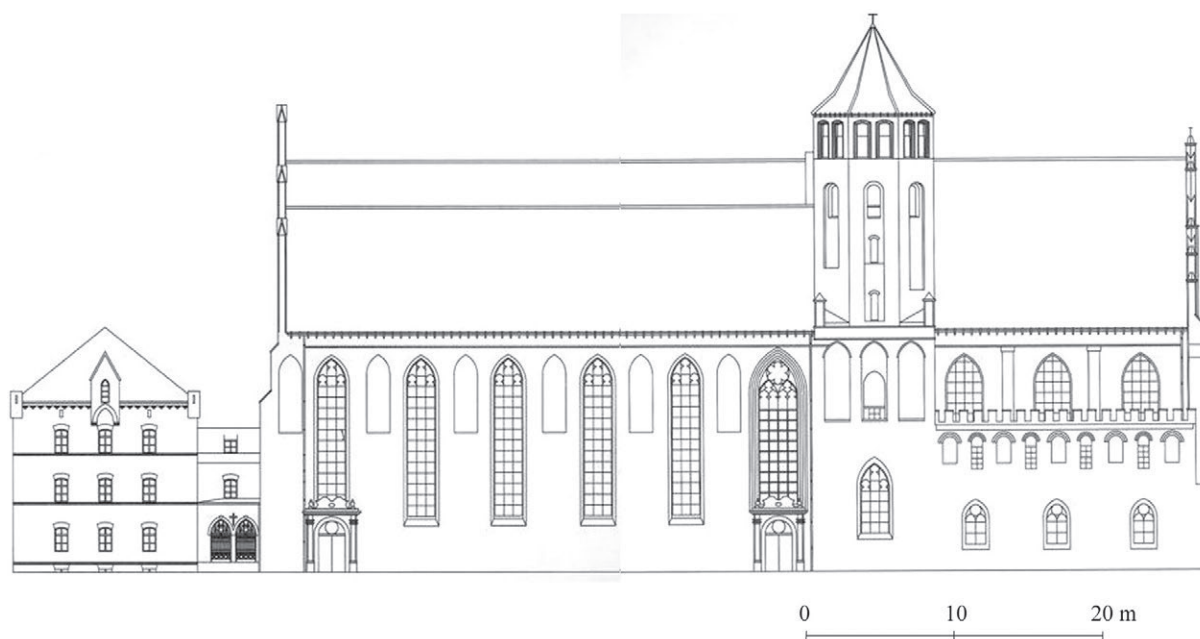
53. Wyjścia i odwodnienia dachów w rejonie szczytu zachodniego, stan z 2010 r.
(fot. E. Łużyniecka)



54. Fragment sterczyny szczytu zachodniego nawy głównej, stan z 2010 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



55. Przybudówka zachodnia korpusu nawowego, stan z 2010 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



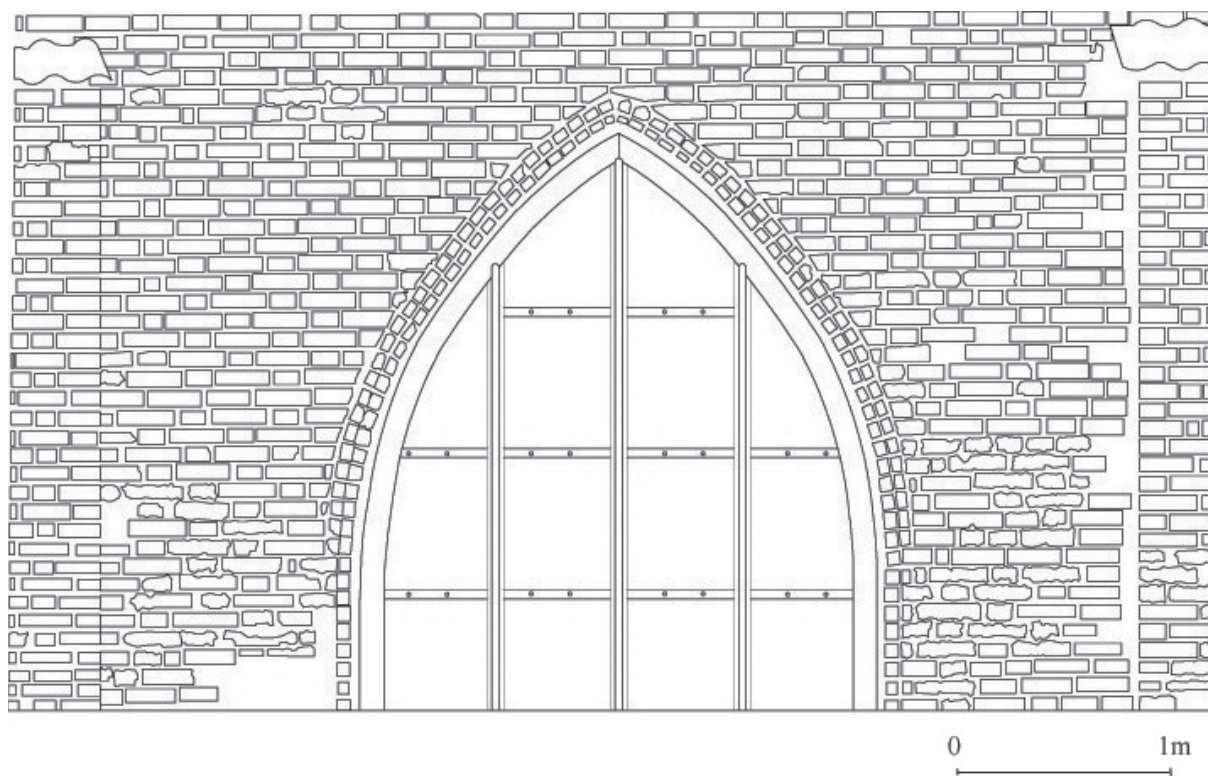
56. Aktualizacja inwentaryzacji południowej ściany kościoła i plebanii według [ACD, 1],
stan z 2007 r.
(oprac. ZWA PWr)



57. Widok kościoła od południa z placu przy ulicy Świętojańskiej,
1 – stan z 2007 r., 2 – niezrealizowany projekt zabudowy placu, makieta (fot. E. Łużyńska)



58. Ściany południowe prezbiterium, zakrystii i części wieży, stan z 2010 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



59. Budowa środkowego okna w południowej ścianie prezbiterium, fotogrametria, stan z 2010 r.
(oprac. ZWA PWr)



60. Przypora w południowej ścianie prezbiterium widoczna z dachu zakrystii, stan z 2010 r.
(fot. E. Łużyniecka)



61. Oszklenie środkowego okna
w południowej ścianie prezbiterium, stan z 2010 r.
(fot. E. Łużyniecka)



62. Wypełnienie łuku wschodniego okna
w południowej ścianie prezbiterium, stan z 2010 r.
(fot. E. Łużyniecka)



63. Wyprowadzenie betonowych lasek maswerku wschodniego okna w południowej ścianie prezbiterium, stan z 2010 r. (fot. E. Łużyńska)



64. Fragment zbrojenia widoczny w lasce maswerku, stan z 2010 r. (fot. E. Łużyńska)



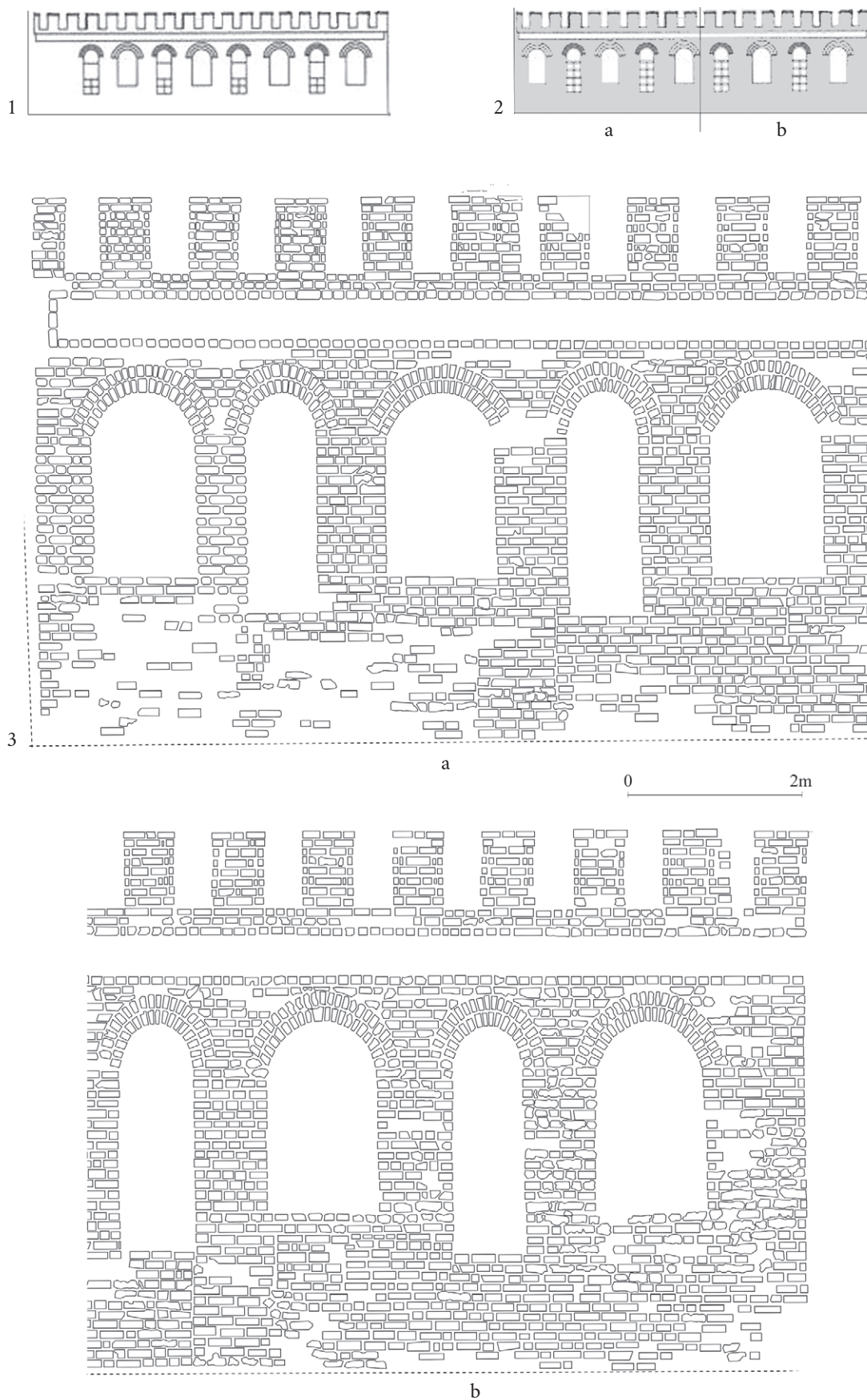
65. Konstrukcja łączenia tafli szklanych w oknie prezbiterium, stan z 2010 r. (fot. E. Łużyńska)



66. Posadowienia attyki na południowo-wschodnim narożniku zakrystii, stan z 2010 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



67. Dach zakrystii z attyką i ścianą południową prezbiterium, stan z 2010 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



68. Attyka nad południową ścianą zakrystii:

1 – stan z 1957 r., 2 – stan z 2010 r., 3 – układ budulca, fotogrametria, a – część zachodnia, b – część wschodnia
(oprac. ZWA PWR)



69. Środkowe okno w południowej ścianie zakrystii:
 1 – z płytcą i oknami strychu, 2 – ościeża z maswerkiem,
 3 – betonowe odlewy wypełnienia łuku, 4 – kształtki ościeża, stan z 2007 r. (fot. E. Łużyńska)



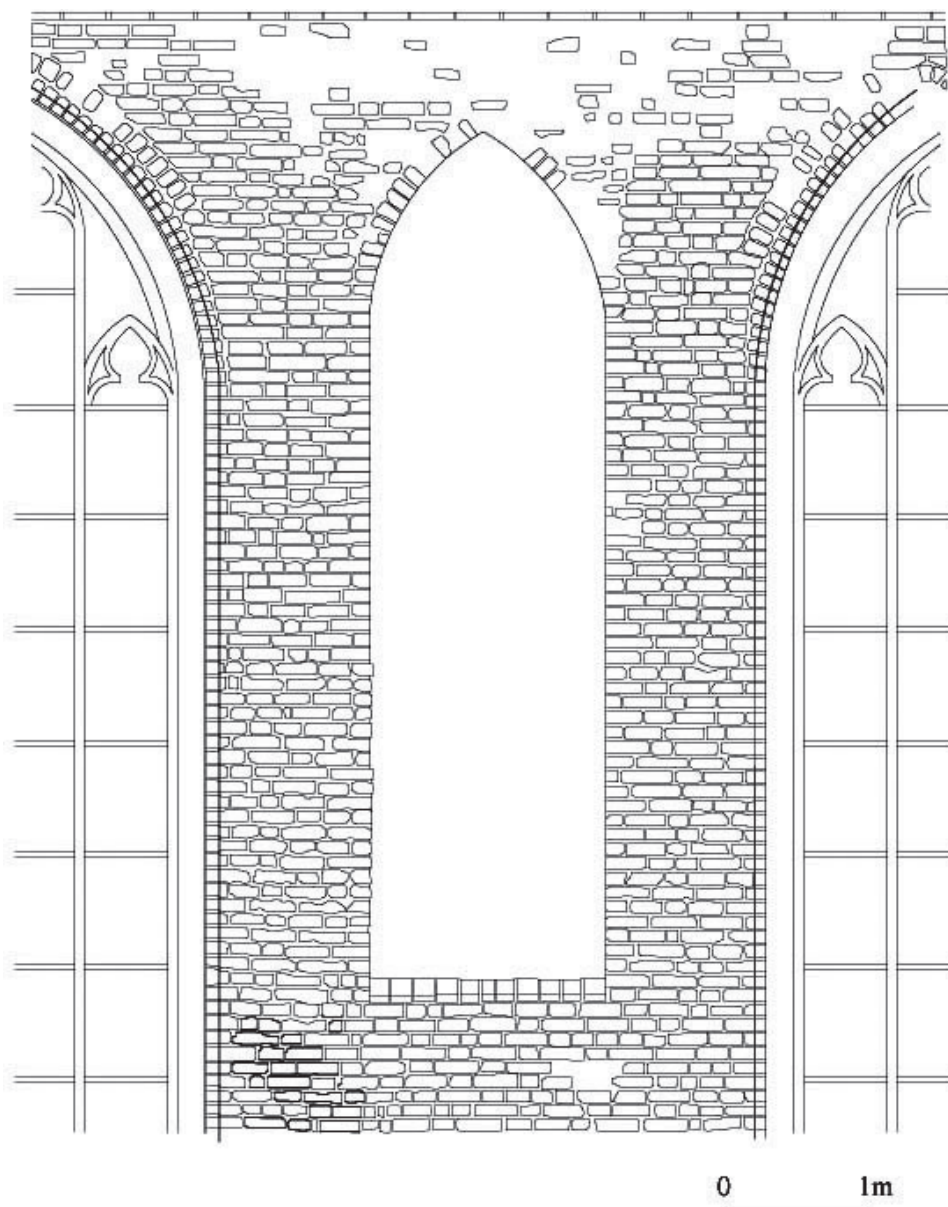
70. Okno południowe kaplicy św. Józefa:
1 – z piętnem wieży, 2 – górna część maswerku, 3 – betonowy odlew górnej części maswerku, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



71. Okna i płyciny w ścianie południowej nawy bocznej, stan z 2007 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



72. Okno w środkowym prześle południowej nawy bocznej:
1 – oścież i maswerk, 2 – betonowy odlew wypełnienia łuku, stan z 2007 r. (fot. E. Łuzyniecka)



73. Układ budulca tworzącego płycinę między oknami południowej ściany nawy bocznej, fotogrametria, stan z 2010 r.
(oprac. ZWA PWr)



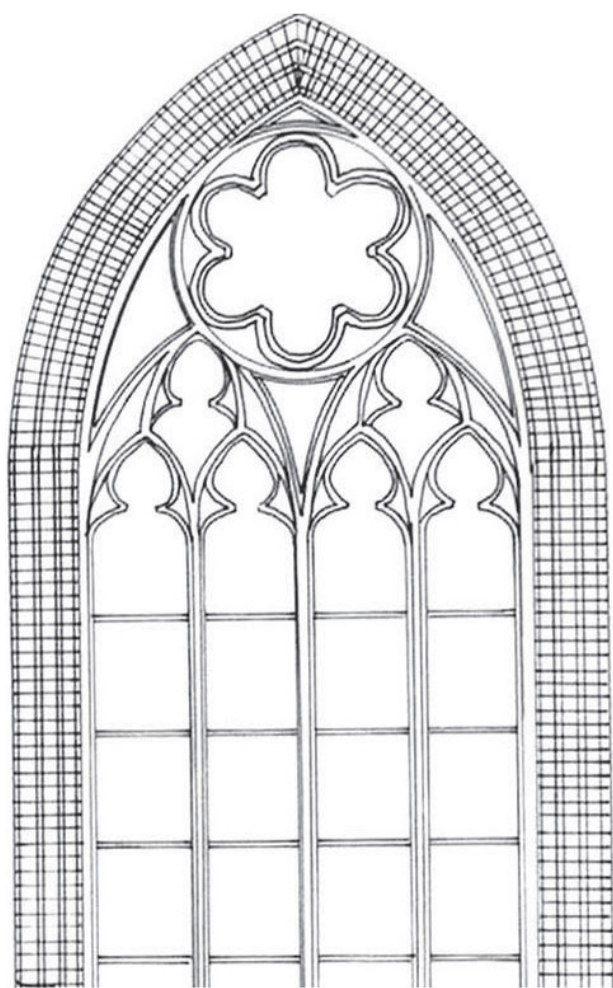
74. Cegły i kształtki ceramiczne w dolnej części płyciny i ościeżach okien, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



75. Okno w pierwszym od wschodu przęśle nawy południowej, stan z 2007 r. (fot. E. Łużyńska)

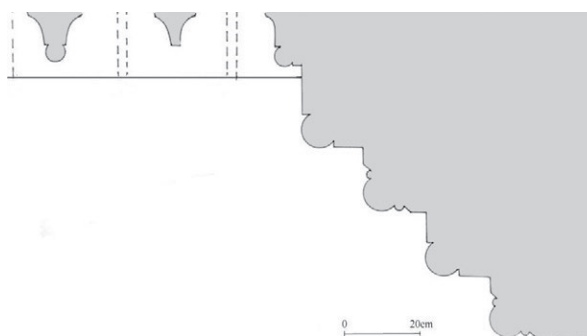


1



2

0 1m



3

0 20cm

76. Górna część okna w pierwszym od wschodu
przędle nawy południowej:
1 – profilowanie ościeży (fot. E. Łużyniecka),
2 – osadzenie maswerku,
3 – przekrój poprzeczny, stan z 2007 r.
(oprac. ZWA PWr)



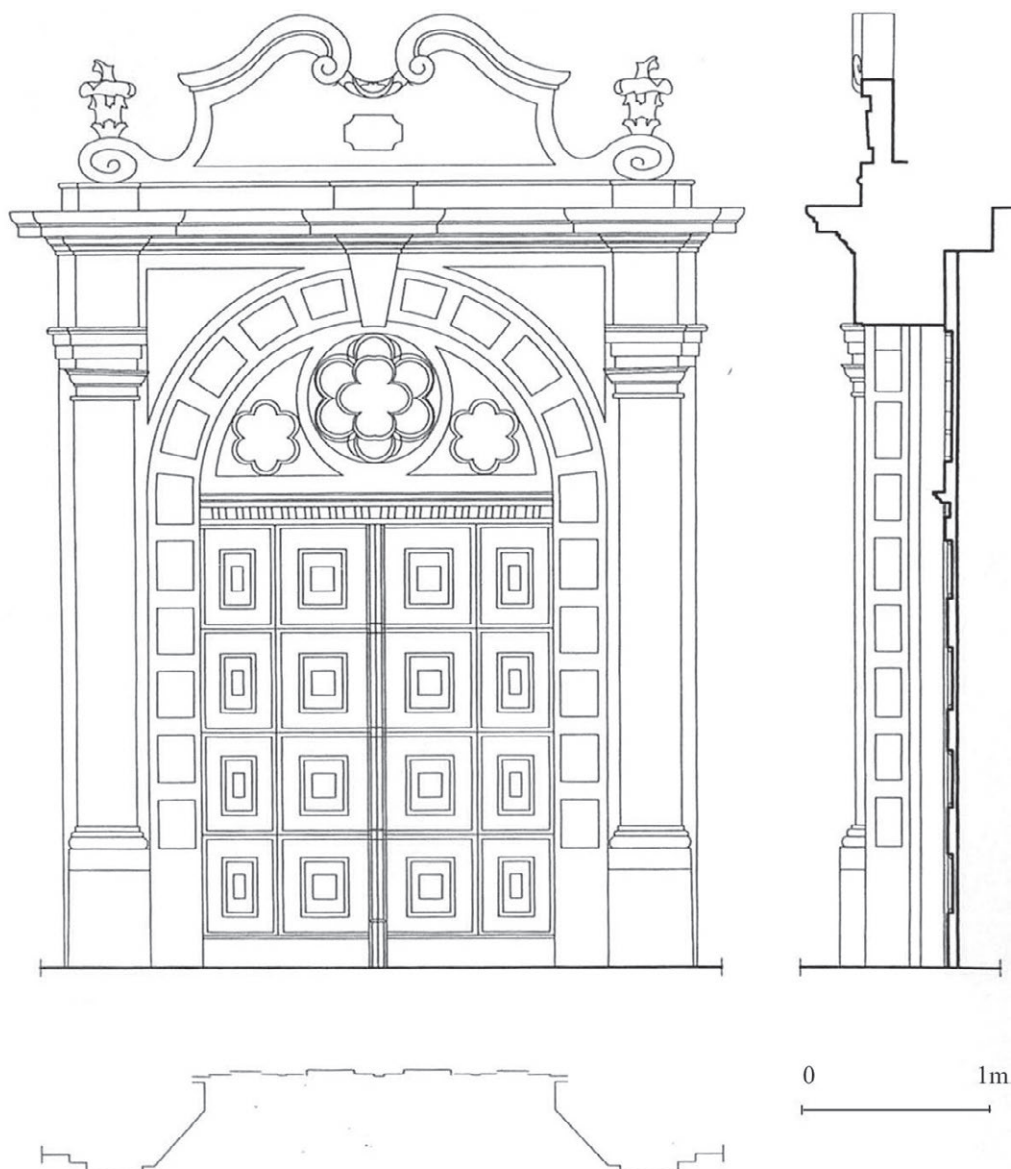
77. Fragmenty okna w pierwszym od wschodu prześle nawy południowej:
1 – część maswerku, 2 – gazon portalu środkowego, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



78. Portal zachodni i okno z plicynami w południowej ścianie nawy bocznej, stan z 2007 r. (fot. E. Łużyńska)



79. Portale w południowej ścianie nawy bocznej:
1 – zachodni, 2 – wschodni, 3 – herb w naczółku, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



80. Portal wschodni w południowej ścianie nawy bocznej,
stan z 2010 r.:

1 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWr),
2 – naczólek (fot. E. Łużyńska)



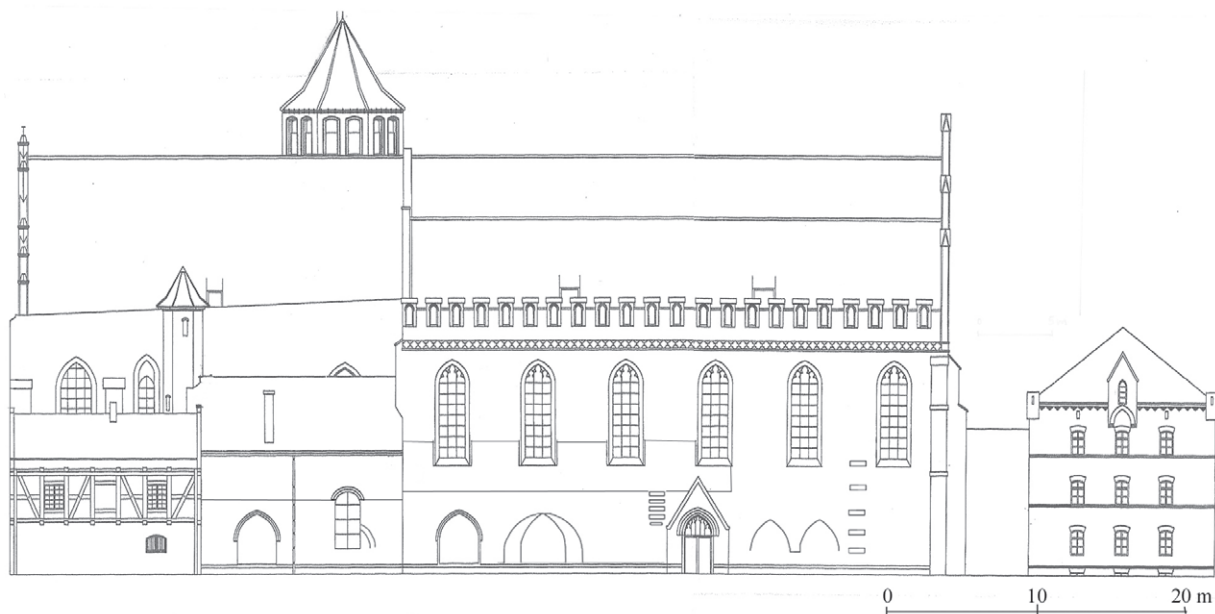
81. Sygnatury i napisy producentów umieszczone na ceglach w części cokołowej ściany południowej nawy bocznej, stan z 2007 r. (fot. E. Łużyniecka)



82. Napisy umieszczone na ceglach w części cokołowej ściany południowej nawy bocznej, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyniecka)



83. Napisy wyryte na ceglach w ścianach wieży widocznych z dachu nawy głównej, stan z 2007 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



84. Aktualizacja inwentaryzacji północnej ściany kościoła, tzw. Górki Dominikańskiej i plebanii według [ACD, 1], stan z 2007 r. (oprac. ZWA PWr)



85. Widok budowli dominikańskich od strony północnej,
1 – stan z 2007 r.,
2 – stan z 2010 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



86. Górna część wschodniego fragmentu północnej ściany prezbiterium, stan z 2010 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



87. Łęk zachodniego okna w północnej ścianie prezbiterium i dostawiony do niej mur wschodni nawy północnej,
stan z 2010 r. (fot. E. Łuzyniecka)



88. Okno wschodnie w północnej ścianie prezbiterium,
stan z 2010 r.
(fot. E. Łużyńska)



89. Wieżyczka północna widoczna ze strychu
nawy bocznej, stan z 2010 r.
(fot. E. Łużyńska)



90. Połączenie strychu nad kaplicą św. Jacka
ze strychem prezbiterium, stan z 2010 r.
(fot. E. Łużyńska)



91. Schody w wieżyczce północnej,
stan z 2010 r.
(fot. E. Łużyńska)



92. Górna część ściany północnej nawy bocznej ze śladami oparcia dachu krużganka, stan z 2010 r. (fot. E. Łużyńska)



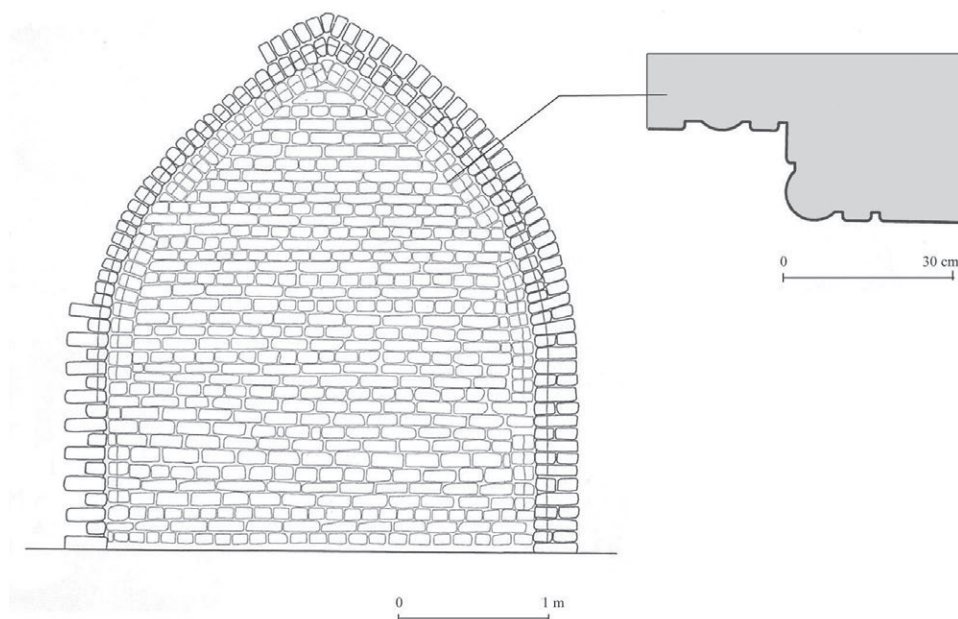
93. Gzyms plyninowy z relikdami polichromii, stan z 2010 r. (fot. E. Łużyńska)



94. Wschodni szczyt północnej nawy bocznej i dostawiona do niego attyka, stan z 2010 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



95. Budowa sterzczy attyki widoczna na dachu nawy północnej, stan z 2010 r. (fot. E. Łuzyniecka)



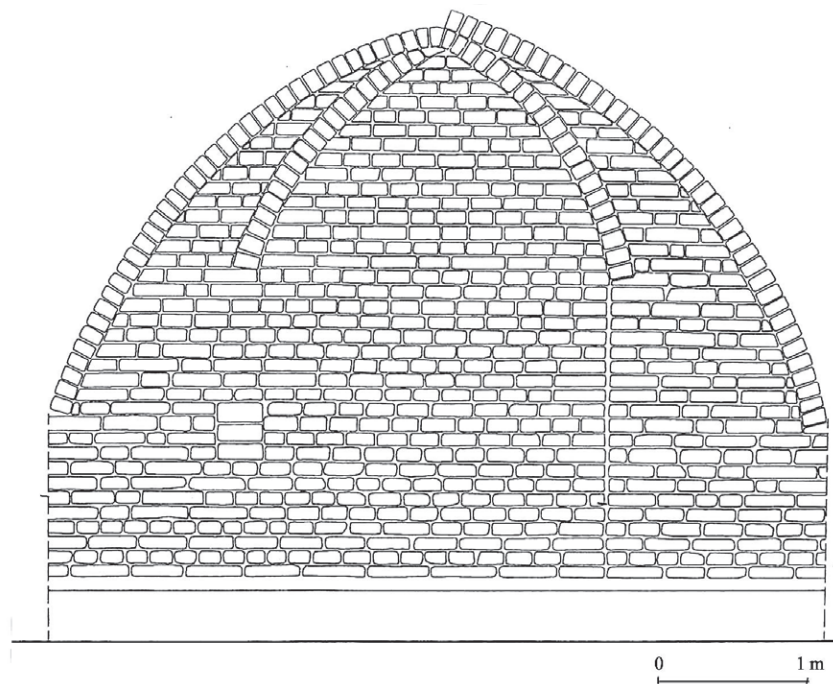
96. Zamurowany łęk we wschodnim prześle nawy północnej. Fotogrametria budulca i profil z 2007 r.
(oprac. ZWA PWr)



97. Widok zamurowanego łęku,
stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



98. Portal w środkowej części nawy północnej,
stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



99. Zamurowany łęk i portal w drugim od wschodu przęśle nawy północnej, stan z 2007 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



100. Ślady po sklepieniach dawnej kaplicy św. Urszuli dostawionej do zachodniej części nawy północnej, stan z 2007 r. (oprac. ZWA PWr)



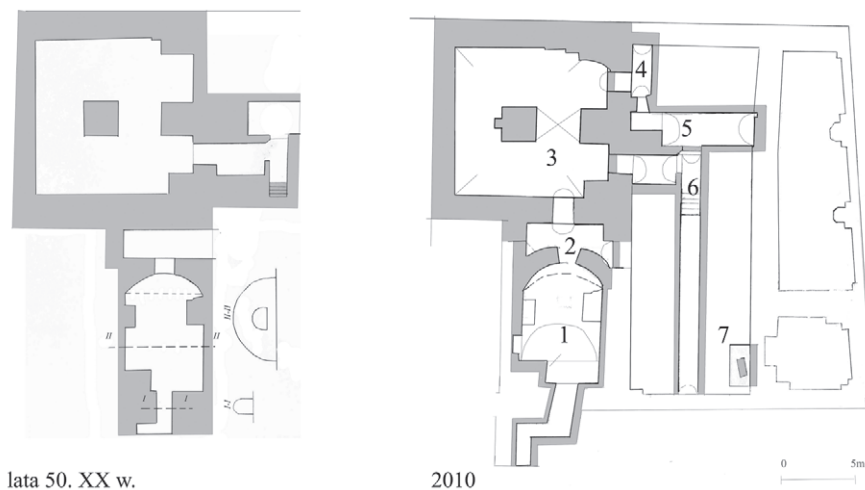
101. Środkowe okno nawy północnej: 1 – ościeże z maswerkiem, 2 – część parapetowa, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



102. Ceramiczne kształtki ościeży okna w nawie północnej, stan z 2007 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



103. Cegła w części cokołowej ściany nawy północnej, stan z 2007 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



lata 50. XX w.

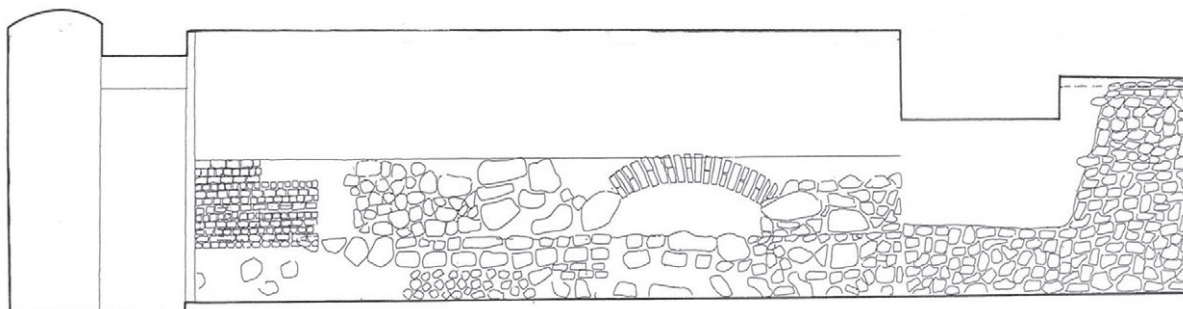
2010

0 5m

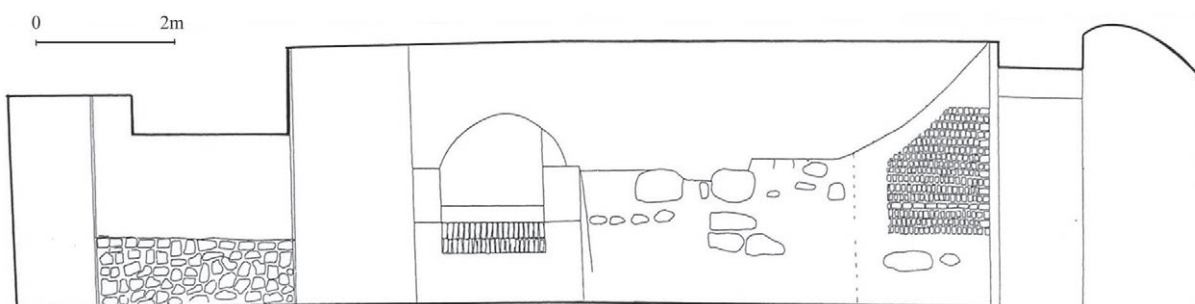
104. Rzuty części podziemnej kościoła:
 1 – kaplica, 2 – łącznik, 3 – kotłownia,
 4, 5 – kanały dostępne w czasie badań, 6 – kanał niedostępny,
 7 – pomieszczenie z reliktem muru we wnętrzu
 (oprac. ZWA PWr)



105. Wnętrze kaplicy ze szczątkami wydobytymi w czasie badań archeologicznych w 2004 r.
 (fot. E. Łużyńska)



106. Inwentaryzacja ściany południowej kaplicy i łącznika (patrz 104.1), stan z 2004 r.
(oprac. ZWA PWr)

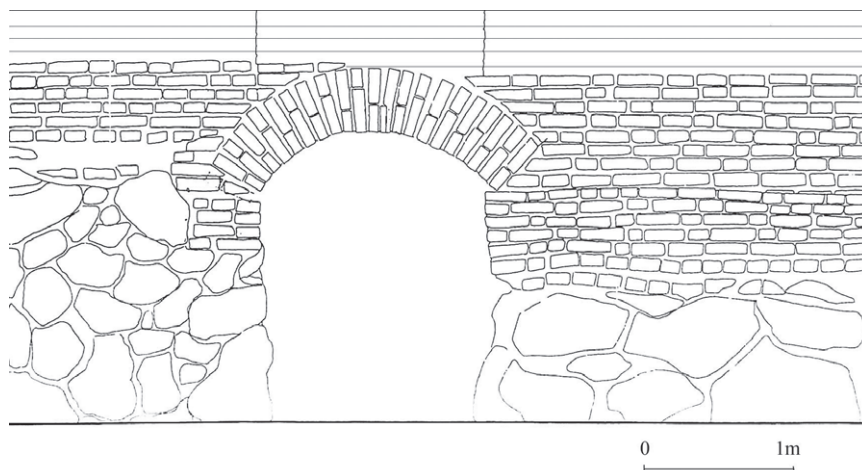


107. Inwentaryzacja ściany północnej kaplicy i łącznika (patrz 104.1),
stan z 2004 r.
(oprac. ZWA PWr)

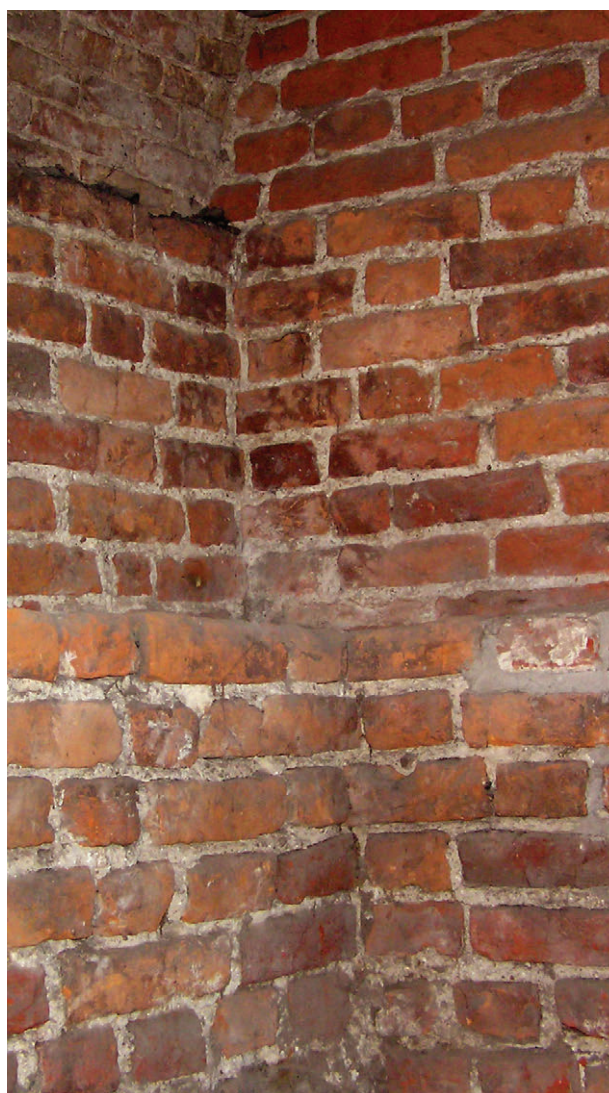


108. Łęk północnego fundamentu prezbiterium widoczny w południowej ścianie kaplicy (patrz 104.1),
stan z 2004 r.
(fot. E. Łuzyniecka)

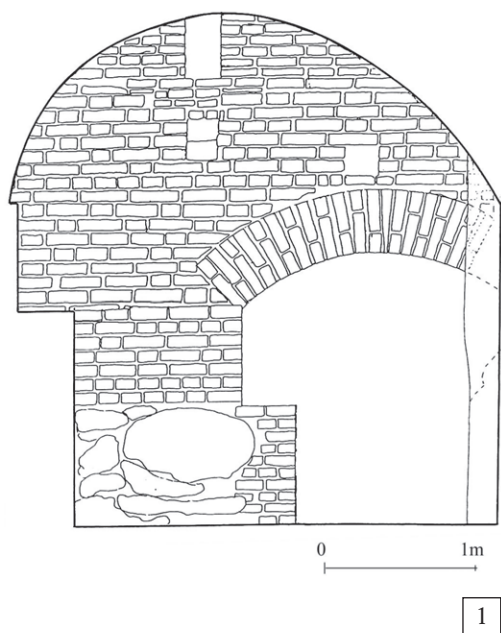
109. Inwentaryzacja ściany
wschodniej łącznika
z łękiem fundamentowym
(patrz 104.2), stan z 2004 r.
(oprac. ZWA PWr)



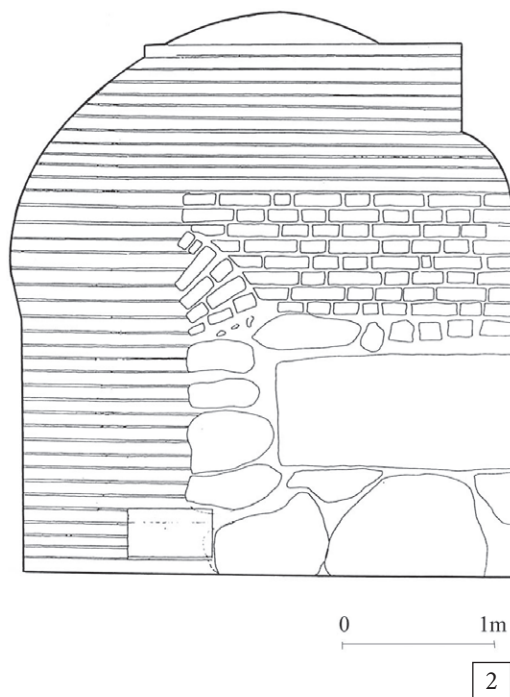
110. Łęk w ścianie wschodniej łącznika
wykorzystany jako zwieńczenie przejścia
(patrz 104.2),
stan z 2004 r.
(fot. E. Łużyńska)



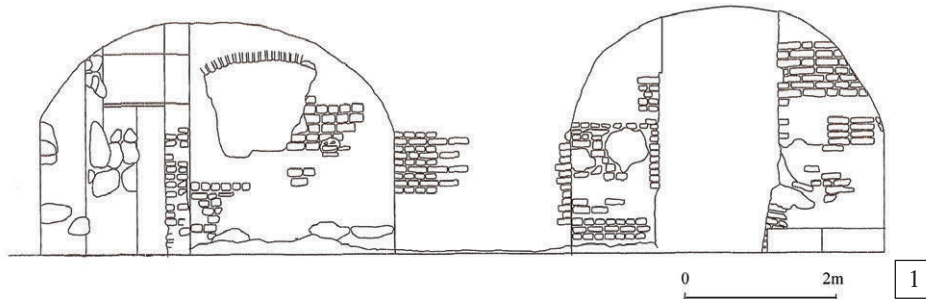
111. Wiązanie ściany południowej
i wschodniej łącznika
(patrz 104.2),
stan z 2004 r.
(fot. E. Łużyńska)



112. Łęk fundamentowy w południowej ścianie łącznika:
 1 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWr),
 2 – widok (patrz 104.2), stan z 2004 r. (fot. E. Łużyniecka)



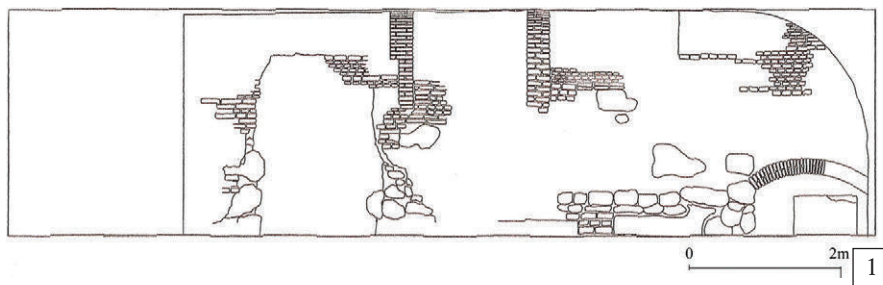
113. Relikt łuku fundamentowego w północnej ścianie łącznika:
 1 – widok (fot. E. Łużyniecka),
 2 – inwentaryzacja (patrz 104.2), stan z 2004 r. (oprac. ZWA PWr)



114. Ściana południowa kotłowni:
 1 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWr),
 2, 3 – styk ze ścianą wschodnią, stan z 2004 r. (fot. E. Łużyńska)



115. Widok części wschodniej wnętrza kotłowni (patrz 104.3), stan z 2004 r.
 (fot. E. Łużyńska)



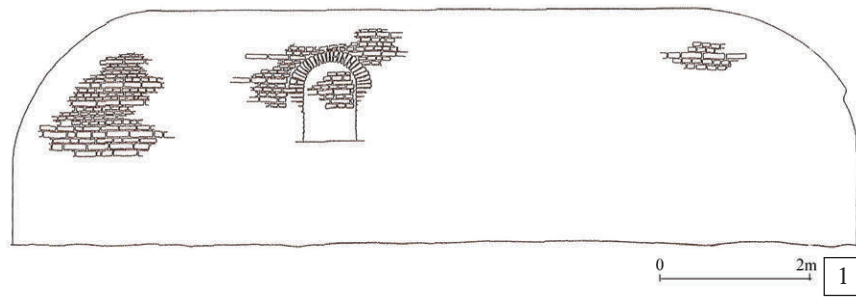
116. Ściana zachodnia kotłowni:

1 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWr),

2 – przejście południowe, 3 – widok łuku fundamentowego (patrz 104.3), stan z 2004 r. (fot. E. Łużyńska)



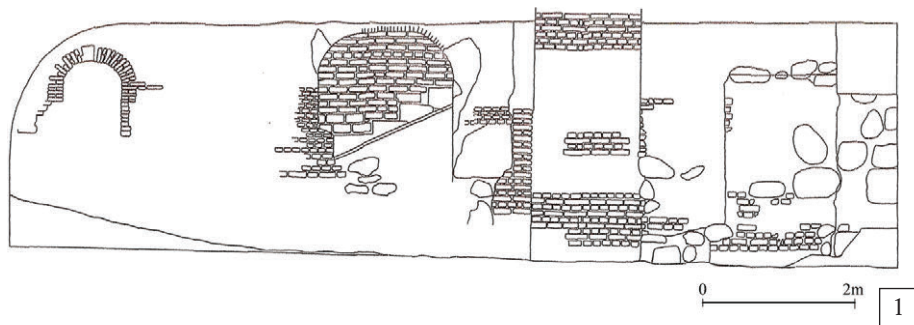
117. Widok styku ściany zachodniej ze ścianą północną kotłowni (patrz 104.3), stan z 2004 r. (fot. E. Łużyńska)



118. Ściana północna kotłowni:
 1 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWr),
 2 – widok części wschodniej (patrz 104.3), stan z 2004 r. (fot. E. Łużyńska)



119. Zamurowany otwór w północnej powłoce sklepienia kotłowni (patrz 104.3), stan z 2004 r. (fot. E. Łużyńska)

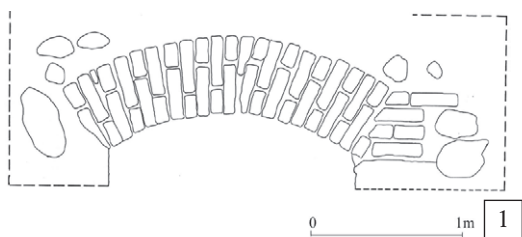


120. Ściana wschodnia kotłowni:

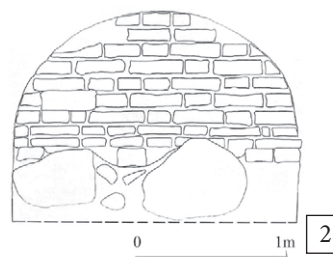
1 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWr), 2 – część południowa (patrz 104.3), stan z 2004 r. (fot. E. Łużyńska)



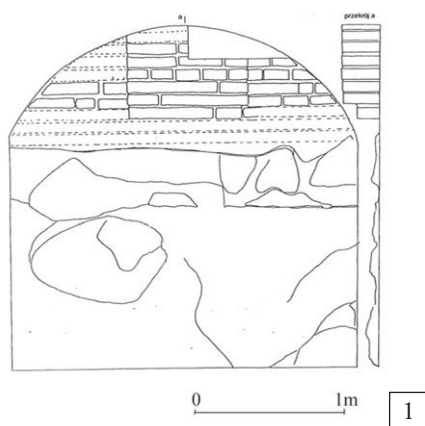
121. Widok północnej części ściany wschodniej kotłowni (patrz 104.3), stan z 2004 r. (fot. E. Łużyńska)



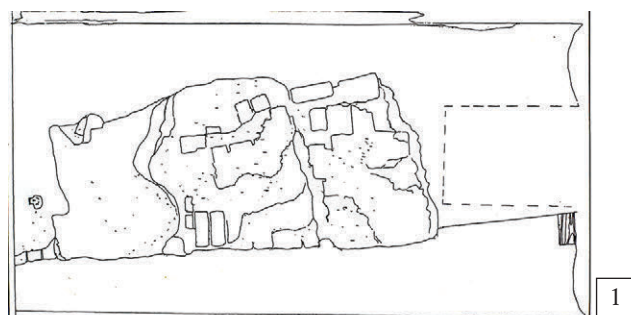
122. Łęk fundamentu północnego prezbiterium we wnętrzu kanału (patrz 104.4):
1 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWŕ), 2 – widok, stan z 2004 r. (fot. E. Łużyniecka)



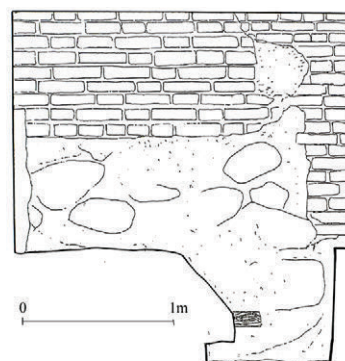
123. Fragment fundamentu i części nadziemnej wschodniej ściany prezbiterium we wnętrzu kanału (patrz 104.4):
1 – widok (fot. E. Łużyniecka), 2 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWŕ)



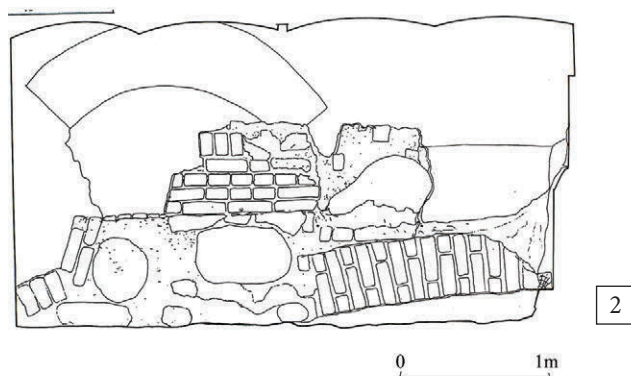
124. Fragment fundamentu i części nadziemnej południowej ściany prezbiterium we wnętrzu kanału (patrz 104.5):
1 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWŕ), 2 – widok, stan z 2004 r. (fot. E. Łużyniecka)



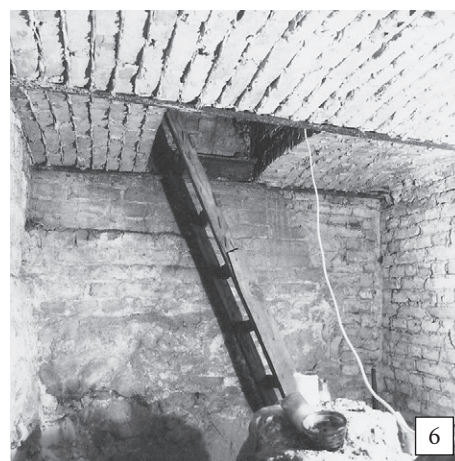
1



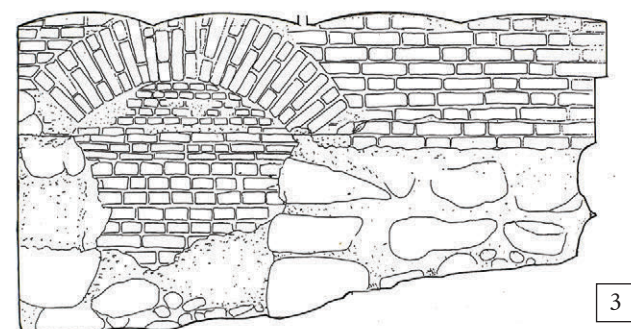
5



2



6



3



4

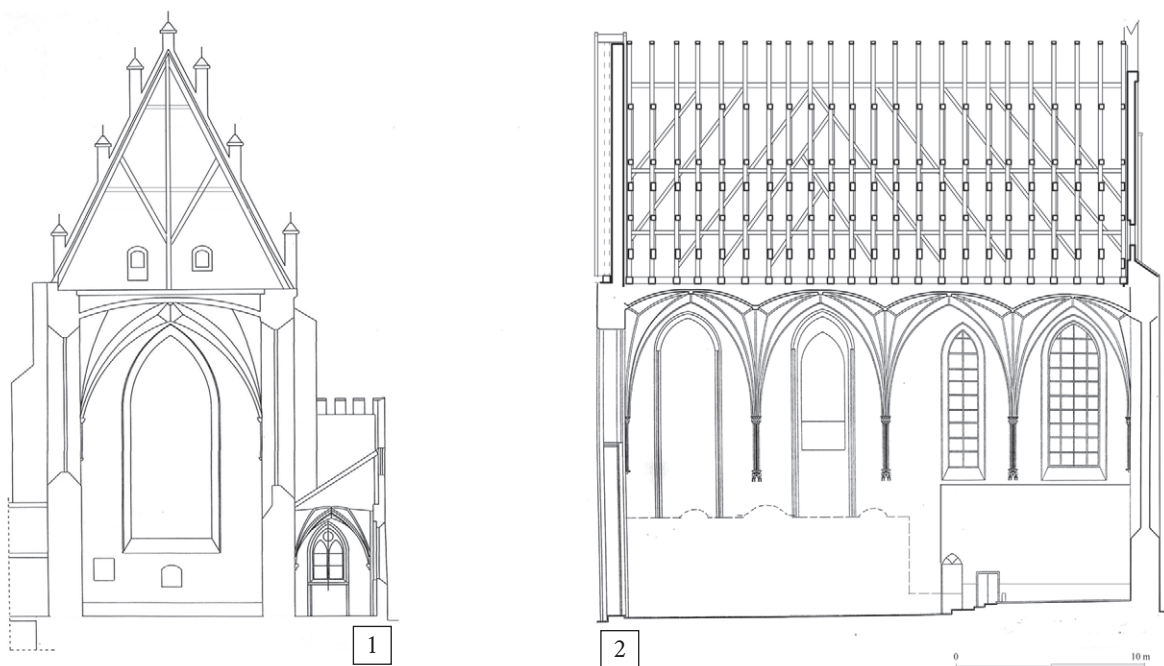
125. Pomieszczenie z reliktem muru we wnętrzu (patrz 104.7) – inwentaryzacje i fotografie z 2004 r.: 1 – rzut, 2 – lico północne muru, 3 – ściana północna, 4 – widok narożnika południowo-wschodniego, 5 – ściana zachodnia, 6 – wejście z prezbiterium, stan z 2004 r. (oprac. ZWA PWr; fot. E. Łużyńska)



126. Wnętrze prezbiterium widoczne z nawy głównej, stan z 2004 r.
(fot. E. Łużyńska)



127. Wnętrze prezbiterium z widokiem na stalle i ołtarz główny,
stan z 2004 r.
(fot. E. Łużyńska)



128. Aktualizacja inwentaryzacji ścian prezbiterium według [ACD, 1],
stan z 2004 r.:
1 – wschodnia, 2 – północna (oprac. ZWA PWr)



129. Wschodnia część północnej ściany prezbiterium z freskiem z około 1430 r.,
stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyniecka)



130. Sceny z fresku z około 1430 r.:
1 – Ukrzyżowanie Pana Jezusa, 2 – modlitwa przy grobie, stan z 2004 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



131. Zachodnia część ściany północnej prezbiterium,
stan z 2004 r.
(fot. E. Łużyniecka)



132. Wyprowadzenie północnej części łuku tęczowego,
stan z 2004 r.
(fot. E. Łużyniecka)



133. Profilowanie wschodniego fragmentu
ościeży okna w zachodniej części ściany północnej,
stan z 2004 r. (fot. E. Łużyniecka)



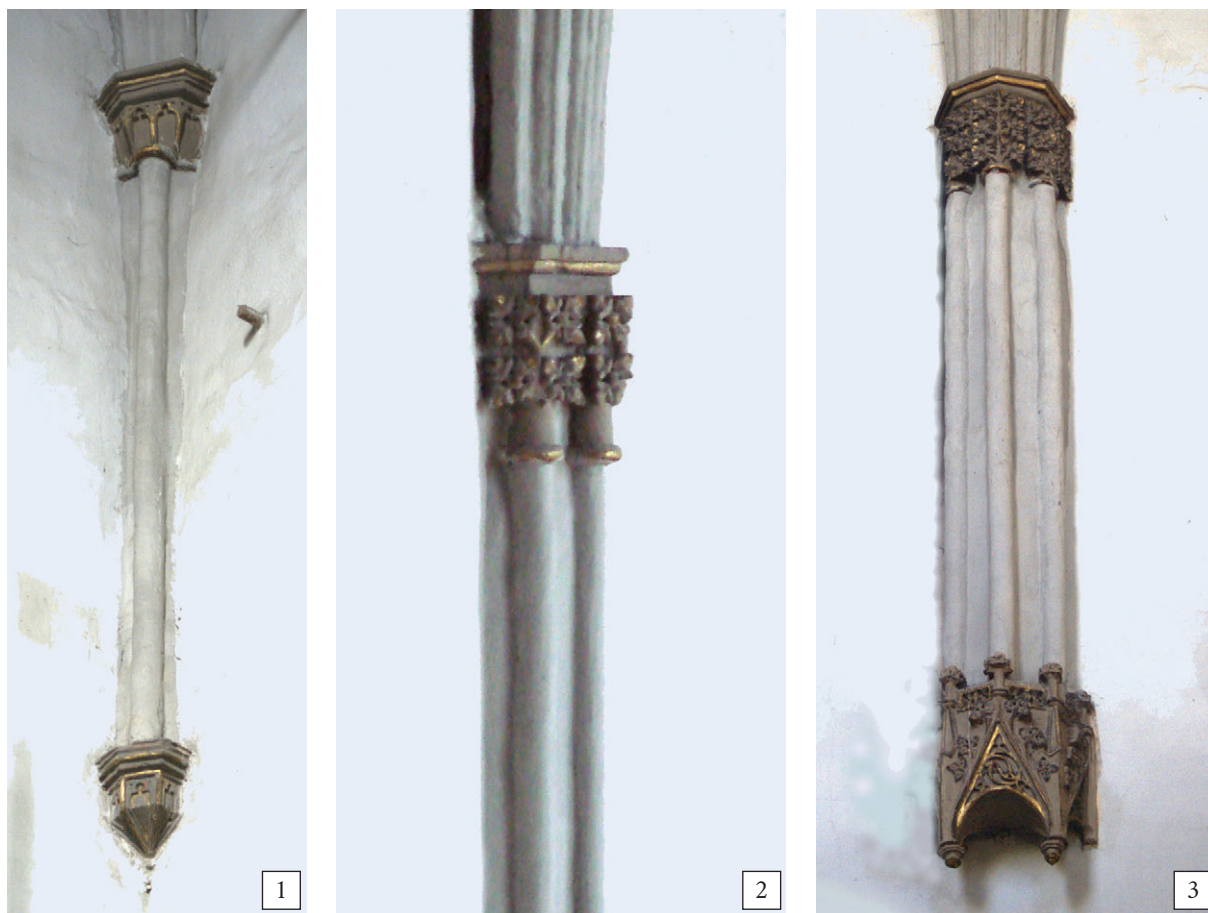
134. Aktualizacja inwentaryzacji prezbiterium według [ACD, 1], stan z 2004 r.:
1 – przekrój poprzeczny, 2 – ściana południowa (oprac. ZWA PWr)



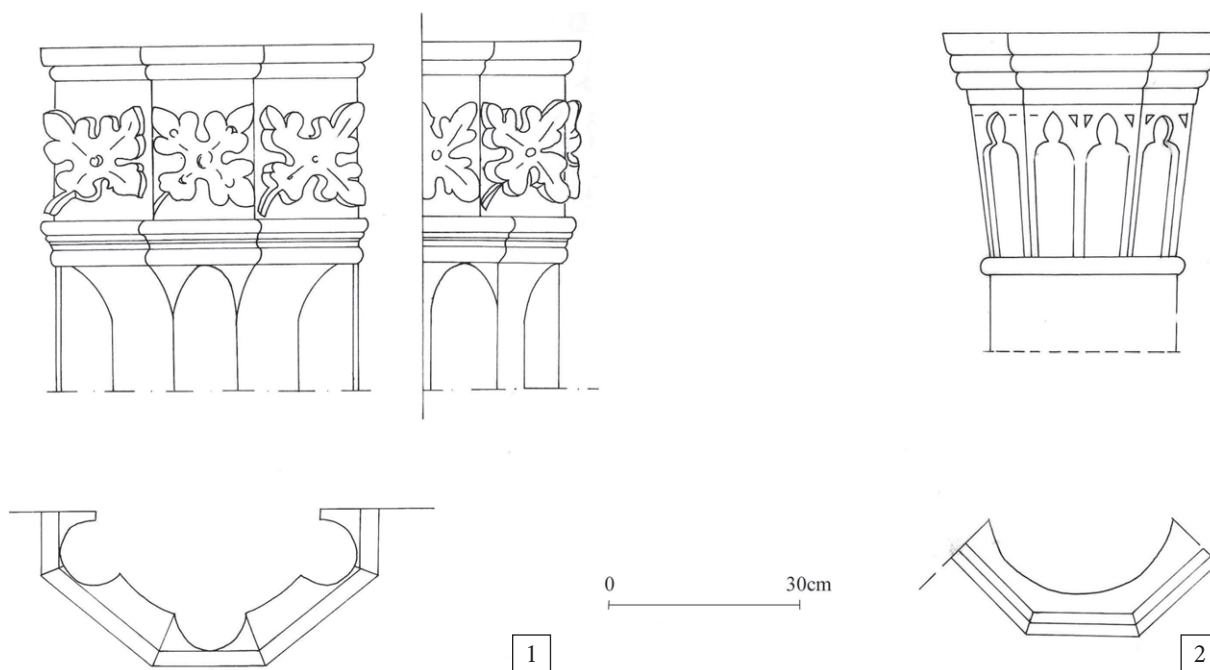
135. Część zachodnia ściany południowej, stan z 2007 r.:
1 – widok ogólny, 2 – przęsło zachodnie sąsiadujące z wieżą (fot. E. Łużyńska)



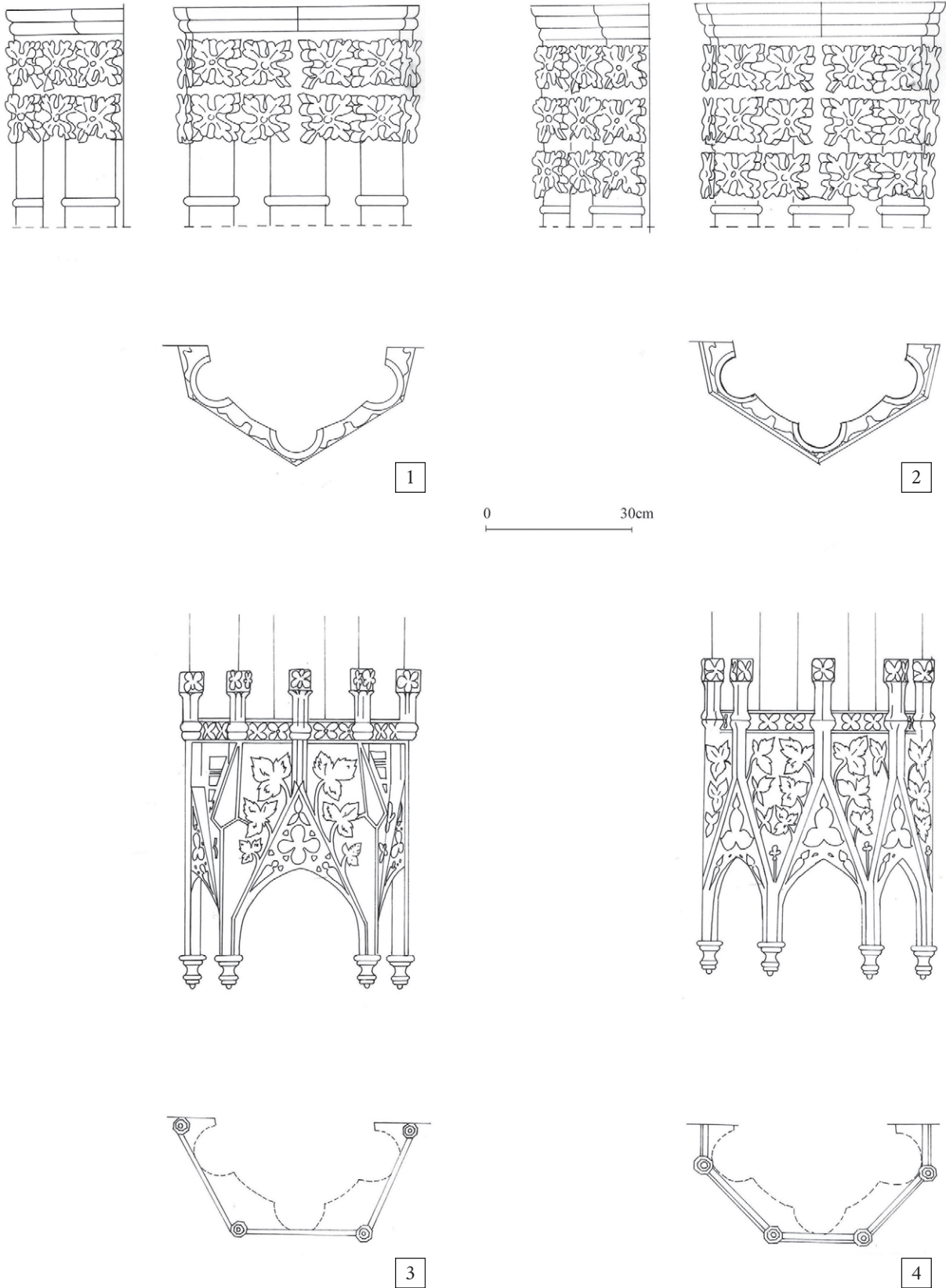
136. Sklepienia gwiazdziste prezbiterium, stan z 2007 r.:
1 – przeszła środkowe, 2 – zwornik boczny, 3 – połączenie żeber w kluczu
(fot. E. Łuzyniecka)



137. Oparcie sklepień na północnej ścianie prezbiterium, stan z 2007 r.:
 1 – słuszka narożnikowa, 2, 3 – międzyprzęsłowe wiązki słuzek
 (fot. E. Łuzyniecka)



138. Inwentaryzacja widoku i przekroju części kapitelowej, stan z 2007 r.:
 1 – wiązka słuzek, 2 – słuszka narożnikowa (oprac. ZWA PWŕ)



139. Inwentaryzacja widoku i przekroju poszczególnych fragmentów wiązki słupek,
 stan z 2007 r.:
 1, 2 – kapitele,
 3, 4 – baldachimy wspornikowe
 (oprac. ZWA PWr)



140. Baldachiny wspornikowe wiązek słupek w ścianie południowej, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyniecka)



141. Kapitele wiązek słupów w ścianie południowej,
stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



142. Krzyż na belce łuku tęczowego z rzeźbą Ukrzyżowanego, datowaną na lata 1520–1525, stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



143. Fragmenty postaci Jezusa Ukrzyżowanego w czasie konserwacji w 2004 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



144. Ołtarz główny z obrazem opatrzonym datą 1643 i przedstawiającym św. Mikołaja klęczącego przed Chrystusem, stan z 2006 r. (fot. E. Łużyniecka)



145. Fragmenty ołtarza głównego, stan z 2006 r.:
 1 – zwieńczenie z figurą Najświętszej Marii Panny,
 2 – św. Jacek, 3 – św. Dominik (fot. E. Łużyńska)



146. Widok ogólny stali przy południowej ścianie prezbiterium,
stan z 2006 r.
(fot. E. Łużyńska)



147. Górny i dolny rząd stali z dębowymi ławami datowanymi na XVI w.,
stan z 2006 r.
(fot. E. Łużyńska)



148. Zaplecze stali wykonane w XVIII w. przez warsztat gdański,
stan z 2006 r.
(fot. E. Łużyńska)



149. Zdobienia zapleceków ze scenami z życia Pana Jezusa i Najświętszej Jego Matki oraz girlandy z pilastrów stali, stan z 2006 r. (fot. E. Łużyńska)



150. Ściana południowa prezbiterium przy ołtarzu głównym, stan z 2006 r.
(fot. E. Łuzyniecka)



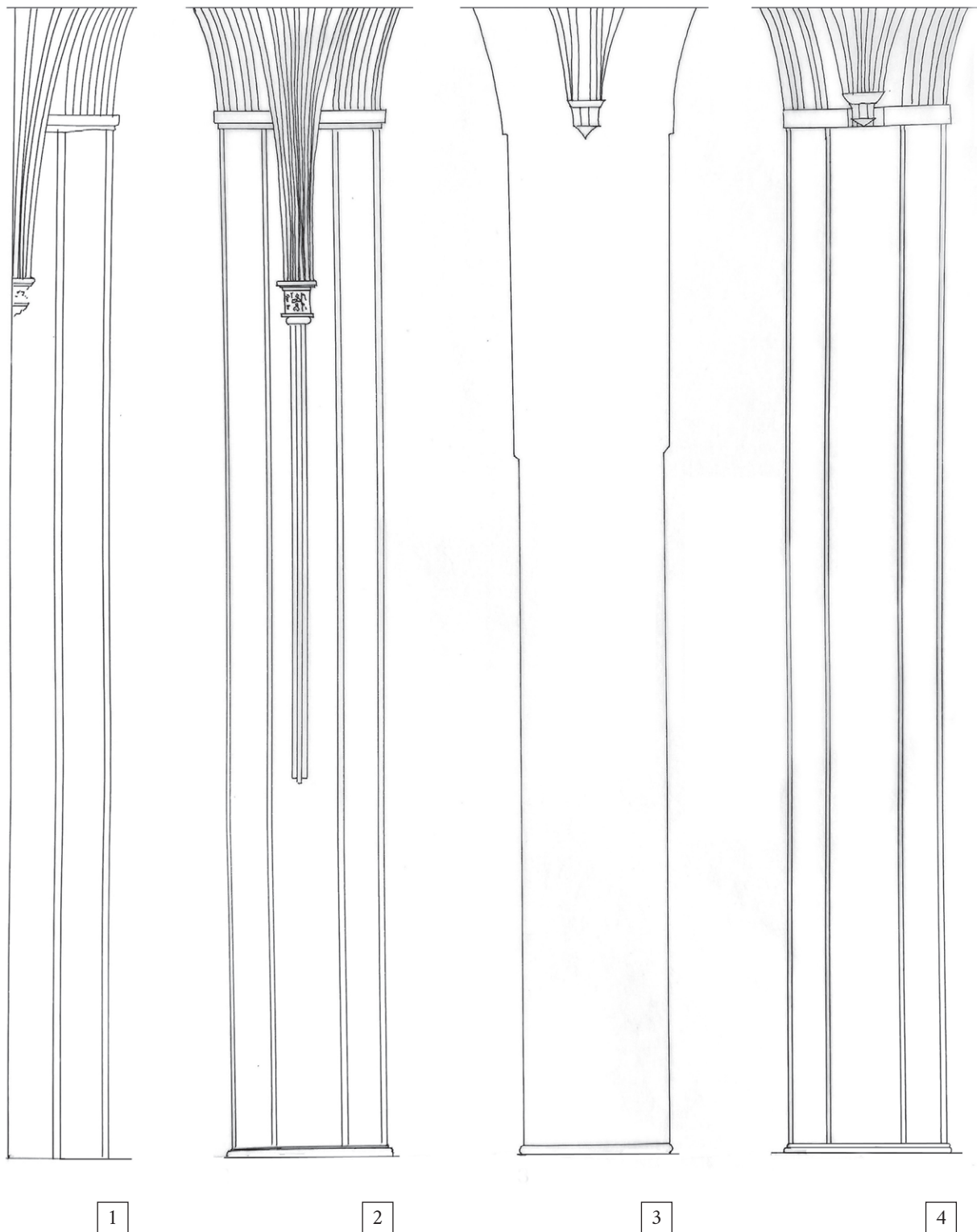
151. Zwieńczenie tzw. sedesu, czyli siedziska dla celebransa i asysty, wykonanego w 1778 r., stan z 2006 r. (fot. E. Łuzyniecka)



152. Srebrna suknia zdobiona postacią św. Mikołaja przeniesiona w czasie konserwacji z ołtarza głównego, stan z 2006 r. (fot. E. Łuzyniecka)



153. Nawa główna i północna oraz prezbiterium widoczne z empyry chórowej,
stan z 2006 r.
(fot. E. Łużyńska)



154. Inwentaryzacja wyprowadzenia sklepień, stan z 2006 r.:

1, 2 – nawa główna,
3, 4 – nawy boczne
(oprac. ZWA PWr)



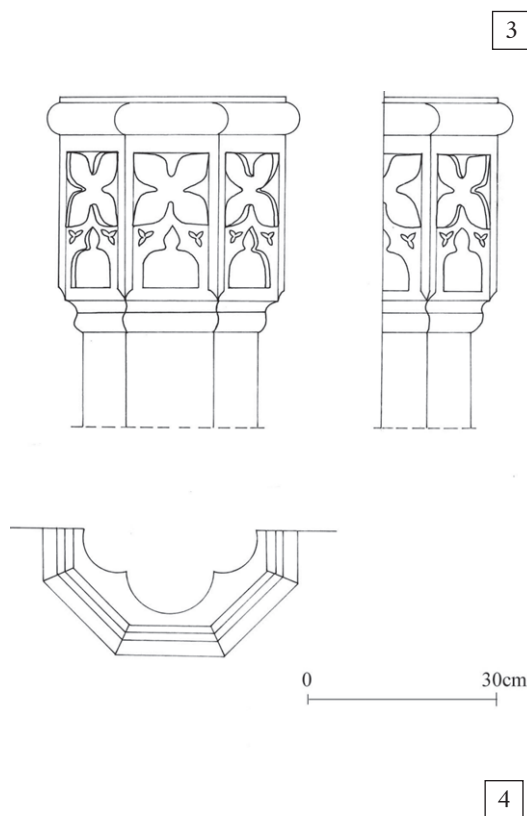
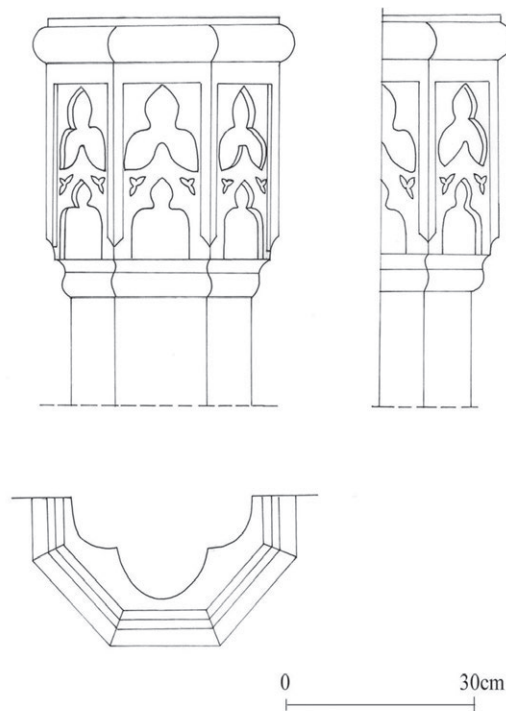
155. Południowa nawa boczna, stan z 2006 r.:
 1 – część zachodnia z emporą chórową, 2 – sklepienie, 3, 4 – przypory wewnętrzne
 (fot. E. Łużyńska)



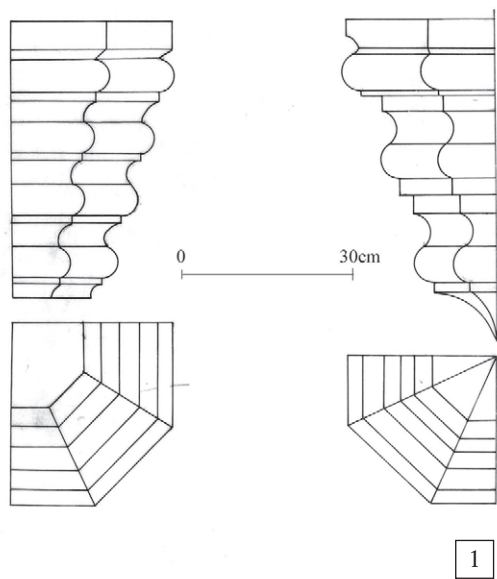
156. Północna nawa boczna, sklepienie i przypory wewnętrzne, stan z 2006 r. (fot. E. Łużyniecka)



157. Wyprowadzenia żeber, stan 2006 r.:
1 – nawa południowa, 2, 3 – nawa główna, 4 – nawa północna
(fot. E. Łużyńska)



158. Nadwieszane wiązki słupek w nawie głównej, stan z 2006 r.:
 1 – kapitel z dekoracją maswerkową, 2 – wspornik (?) (fot. E. Łużyńska),
 3, 4 – inwentaryzacja kapitelu i przekroju (oprac. ZWA PWr)



1



2



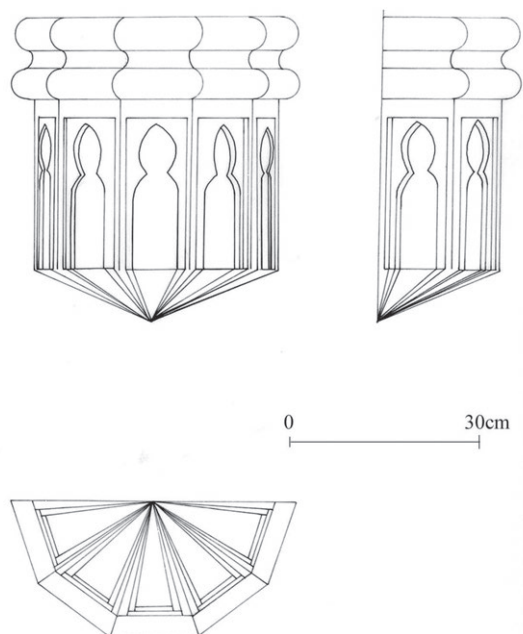
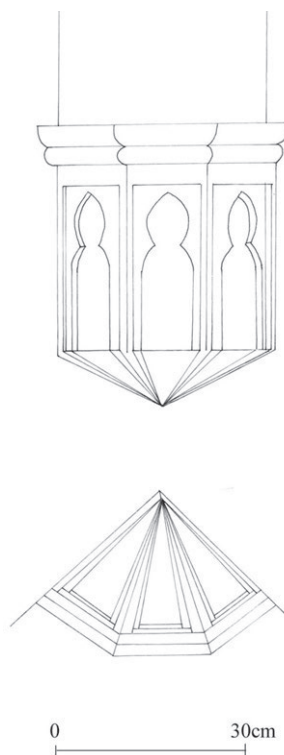
3



4

159. Wsporniki o profilach uskokowych w nawach bocznych, stan z 2006 r.:

1 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWr),
2-4 – widok (fot. E. Łużyniecka)



160. Wsporniki z dekoracją maswerkową w nawach bocznych, stan z 2006 r.:
 1, 4 – widok (fot. E. Łużyniecka),
 2, 3 – inwentaryzacja (oprac. ZWA PWR)



161. Zróżnicowana wysokość baz filarów międzynawowych,
stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



162. Przyziemie empory organowej w nawie głównej,
stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



163. Empora przy zachodniej ścianie nawy głównej, stan z 2007 r.:
 1 – środkowa część z prospektem organowym z 1755 r.,
 2 – dekoracje pilastrów i nisz balustrady
 (fot. E. Łuzyniecka)



164. Ambona przy północnym filarze nawy głównej ufundowana w 1775 r., stan z 2007 r.:
1 – widok ogólny, 2 – balustrada schodów (fot. E. Łużyńska)



165. Ołtarze boczne, stan z 2007 r.: 1 – pw. Najświętszej Marii Panny z lat 1720–1730, 2 – św. Jana Chrzciciela z 1757 r., 3 – św. Dominika, 4 – Niepokalanie Poczętej (fot. E. Łużyniecka)



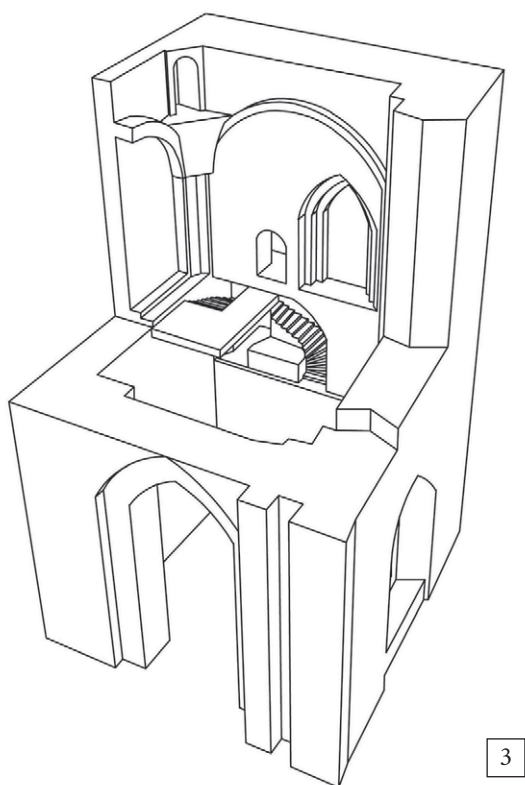
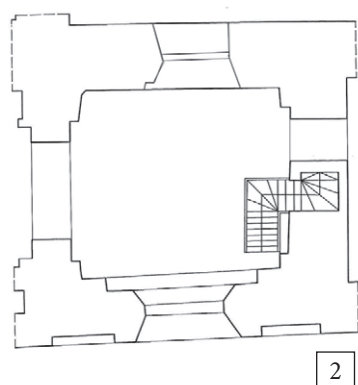
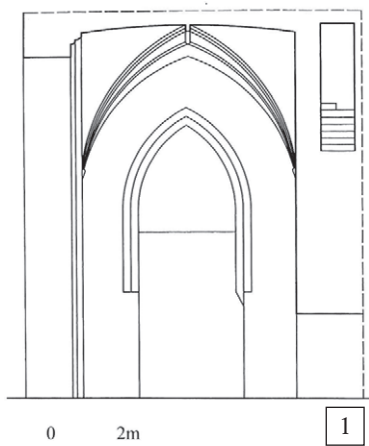
166. Rokokowy wystrój, stan z 2007 r.:
1 – ławy w nawie głównej, 2 – konfesjonał w nawie północnej, 3 – kartusz konfesjonału z datą 1779
(fot. E. Łużyńska)



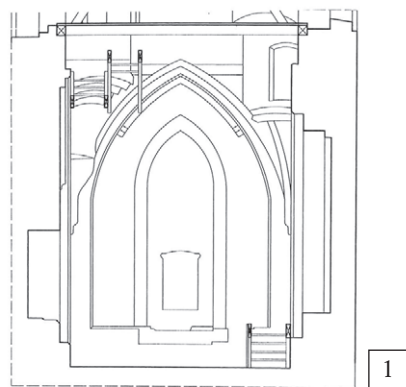
167. Rokokowa część chrzcielna w południowej nawie bocznej, stan z 2007 r.:
 1, 3 – ogrodzenie z ażurową dekoracją z 1732 r.,
 2 – obudowa misy chrzcielnej
 (fot. E. Łużyńska)



168. Konfesjonaly i stacje drogi krzyżowej w południowej nawie bocznej, wykonane po drugiej wojnie światowej, stan z 2007 r. (fot. E. Łużyńska)

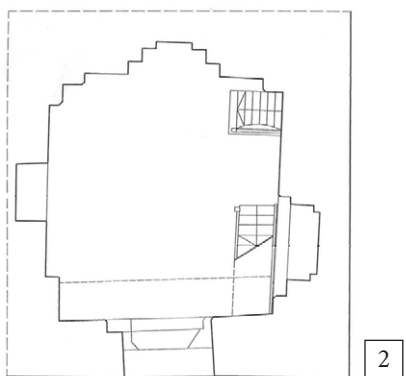


169. Dolna kondygnacja wieży z kaplicą św. Józefa, stan z 2004 r.: 1, 5 – ściana północna, 2 – rzut, 3 – aksonometria połączenia z piętrem, 4 – ołtarz i fragmenty fresku (oprac. ZWA PWr; fot. E. Łużyńska)



1

0 2m



2



3



4



5

170. Druga kondygnacja wieży, stan z 2004 r.:
 1 – ściana północna, 2 – rzut (oprac. ZWA PWr),
 3 – ściana południowa, 4, 5 – schody we wnętrzu muru (fot. E. Łużyniecka)

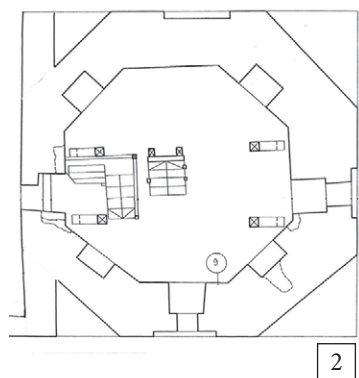
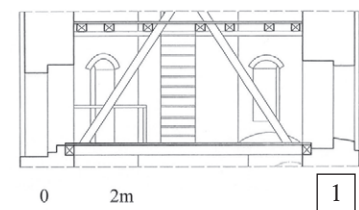


171. Ściana północna drugiej kondygnacji wieży, stan z 2004 r.:
1 – trompy w części górnej, 2 – budowa ściany
(fot. E. Łuzyniecka)

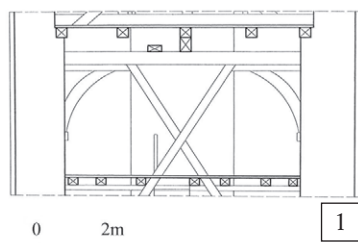


172. Ściana wschodnia drugiej kondygnacji wieży, stan z 2004 r.:

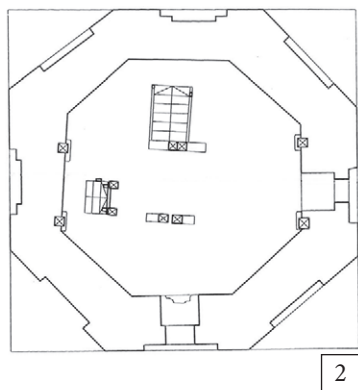
1 – trompy i schody zewnętrzne, 2 – wnęki i wejście na schody we wnętrzu muru (obecnie zamurowane)
(fot. E. Łuzyniecka)



173. Trzecia kondygnacja wieży, stan z 2004 r.:
 1 – przekrój, 2 – rzut (oprac. ZWA PWr),
 3 – część południowo-wschodnia, 4 – część północno-wschodnia (fot. E. Łużyńska)



1



2



3

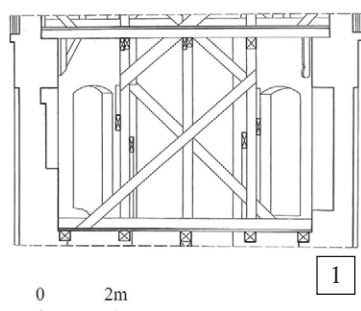


4

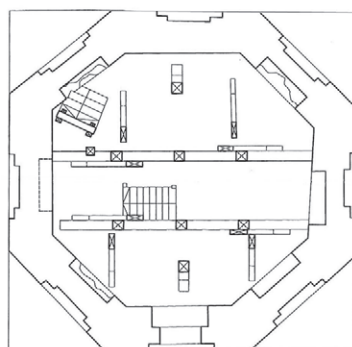
174. Czwarta kondygnacja wieży, stan z 2004 r.:

1 – przekrój, 2 – rzut (oprac. ZWA PWR),

3 – kolek w łączeniu więźby, 4 – część południowo-wschodnia (fot. E. Łuzyniecka)



1



2

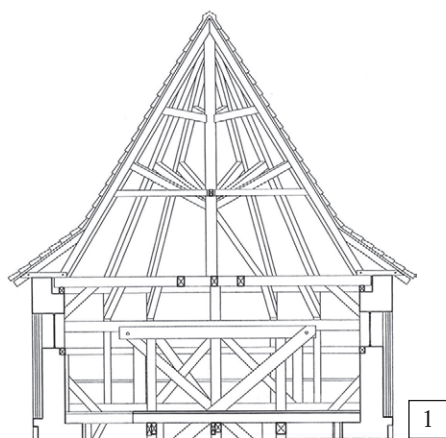


3

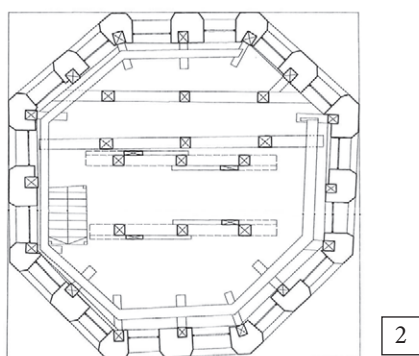


4

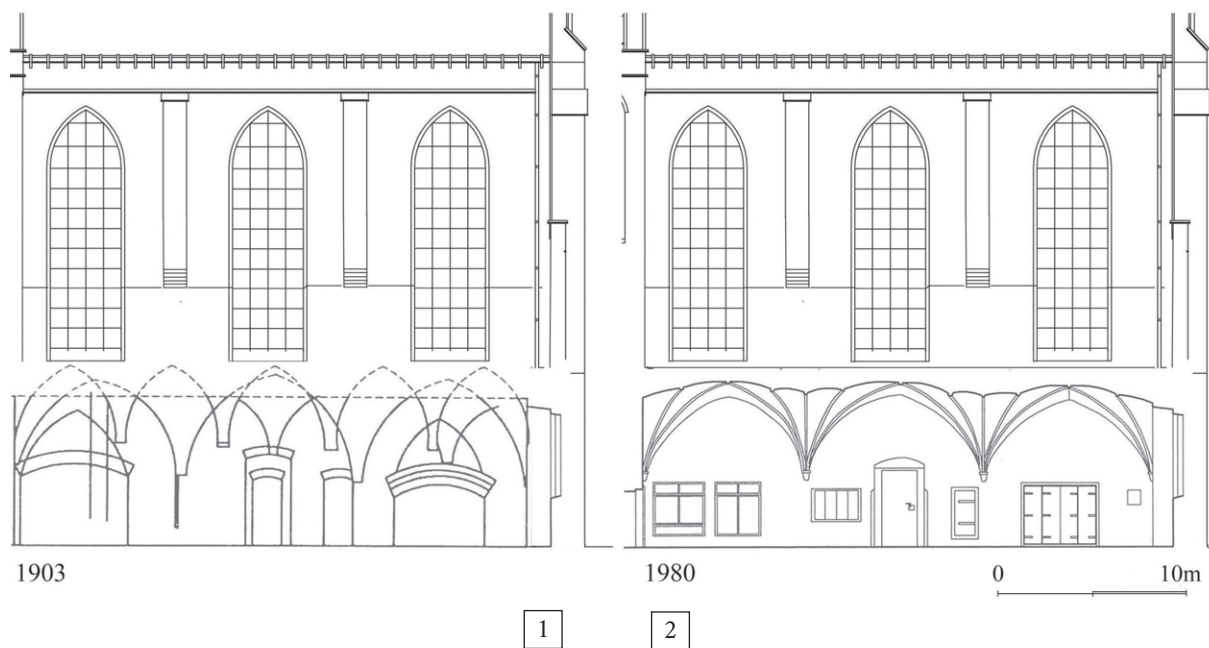
175. Piąta kondygnacja wieży, stan z 2004 r.:
 1 – przekrój, 2 – rzut (oprac. ZWA PWr),
 3 – osadzenie konstrukcji drewnianej, 4 – nisze w ścianach (fot. E. Łużyńska)



0 2m



176. Szósta kondygnacja wieży, stan z 2004 r.:
 1 – przekrój, 2 – rzut (oprac. ZWA PWr),
 3 – konstrukcja helmu, 4 – konstrukcja ścian obwodowych (fot. E. Łużyńska)



177. Ściana między zakrystią a prezbiterium:
 1 – ze śladami sklepień z 1903 r. według Nawrowskiego [1917, s. 53],
 2 – stan z 1980 r. według [ACD, 25] (oprac. ZWA PWr)



178. Widok zachodniej części zakrystii z przejściem do przyziemia wieży, stan z 2007 r.
 (fot. E. Łuzyniecka)



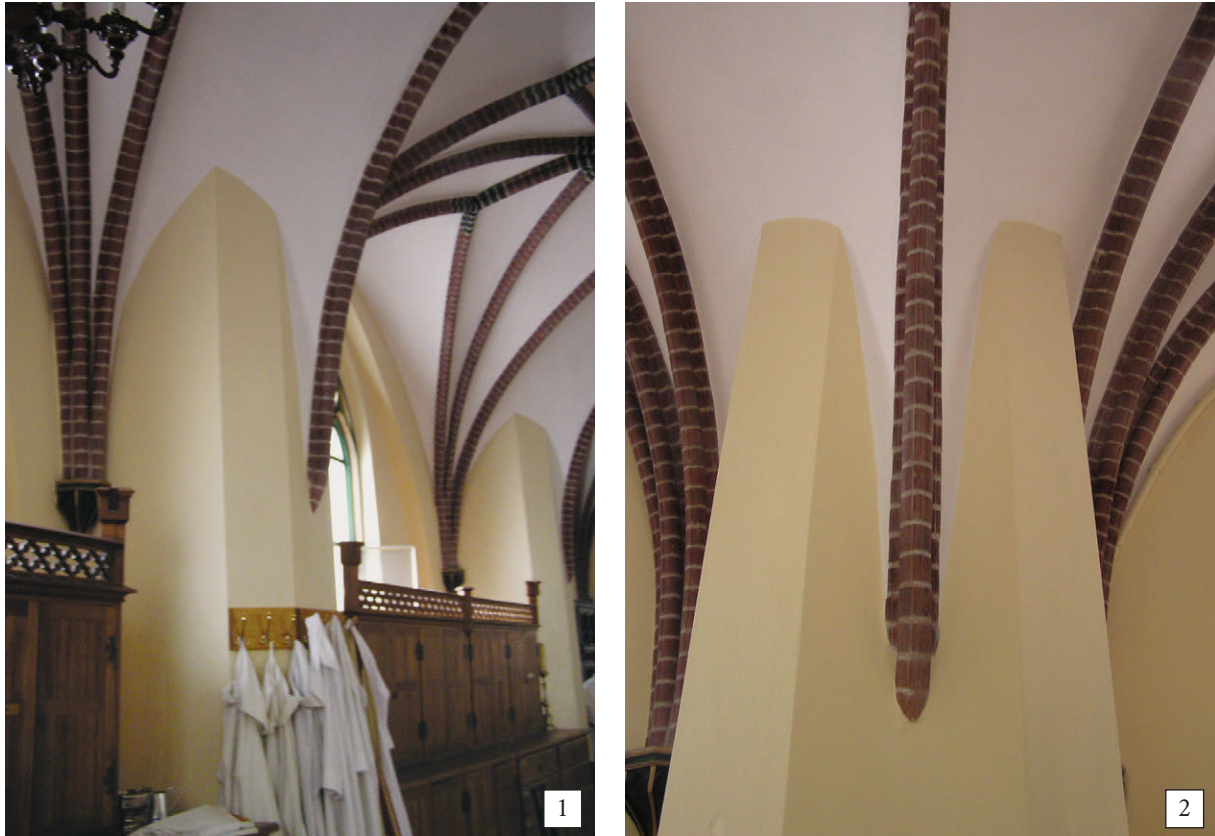
179. Okno w ścianie wschodniej zakrystii z orłem przeniesionym z pulpitu mszalnego z 1764 r., stan z 2007 r. (fot. E. Łużyńska)



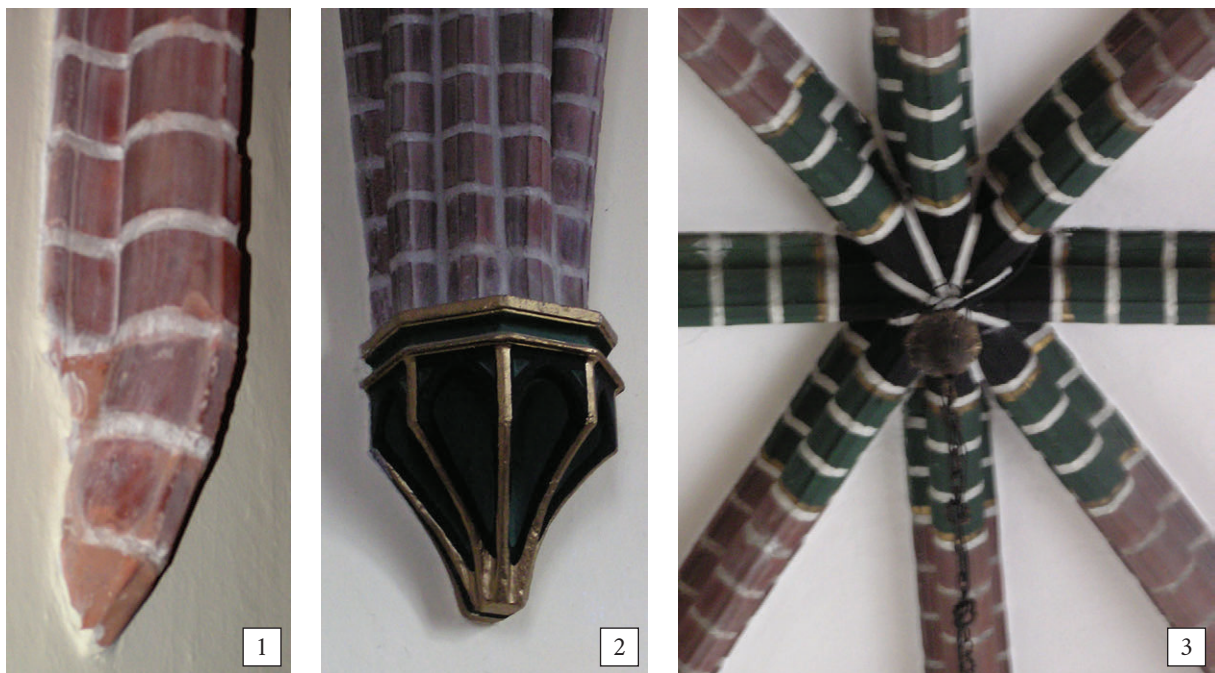
180. Dębowe drzwi z XV w. w ścianie północnej, stan z 2007 r. (fot. E. Łużyńska)



181. Wschodnie przęsło sklepienia wnętrza, stan z 2007 r. (fot. E. Łużyńska)



182. Ściana południowa zakrystii, stan z 2007 r.:
 1 – przenikanie sklepień z pilastrami, 2 – wyprowadzenia żeber
 (fot. E. Łużyńska)



183. Elementy konstrukcyjne sklepień, stan z 2007 r.:
 1 – żebro wtopione w ścianę, 2 – wspornik, 3 – zwornik
 (fot. E. Łużyńska)



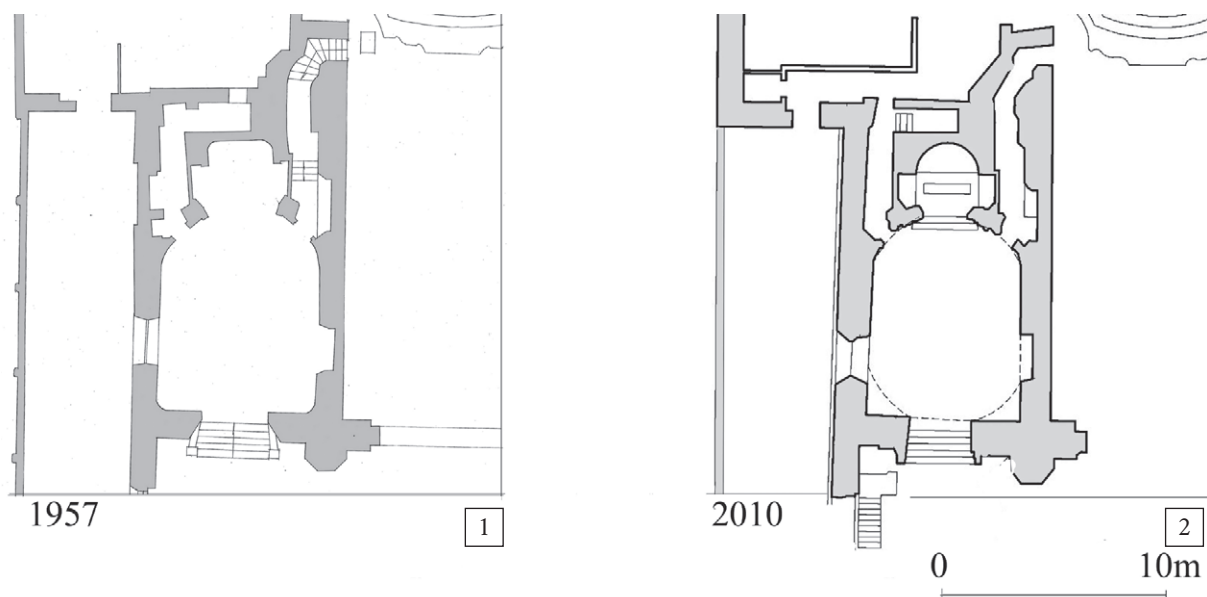
184. Zabytki ruchome przechowywane w zakrystii, stan z 2007 r.:
 1 – Pieta z 1430 r., 2 – składany pulpit, 3 – dekoracja reliefowa pulpitu
 (fot. E. Łużyńska)



185. Strych zakrystii, stan z 2007 r.:
1 – sklepienia widoczne od góry, 2 – schody we wnętrzu muru, 3 – przejście przy ścianie południowej
(fot. E. Łużyńska)



186. Wejście do kaplicy św. Jacka, stan z 2007 r.:
 1 – ściana wschodnia nawy północnej, 2 – medalion w zwieńczeniu portalu,
 3 – usytuowanie we wnętrzu korpusu nawowego
 (fot. E. Łużyńska)



187. Zmiany rozplanowania wnętrza kaplicy:
1 – stan z 1957 r. [ACD, 1], 2 – stan po przebudowie, 2010 r. (oprac. ZWA PWr)



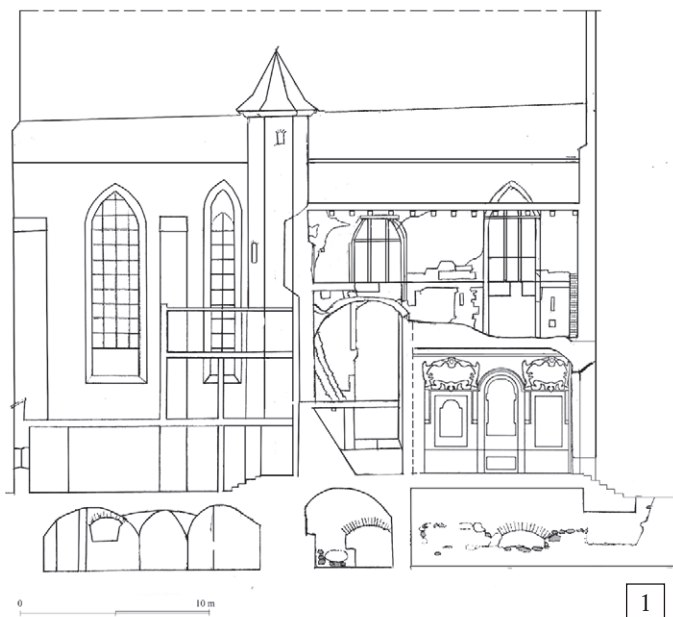
188. Południowa ściana kaplicy, stan z 2007 r.:
1 – część zachodnia, 2 – obraz z postacią św. Jacka Odrowąża
(fot. E. Łużyńska)



189. Plaskorzeźba w drzewie ze sceną pokłonu Pasterzy i Trzech Króli z 1680 r., umieszczona we wnęce kaplicy, stan z 2007 r. (fot. E. Łużyńska)

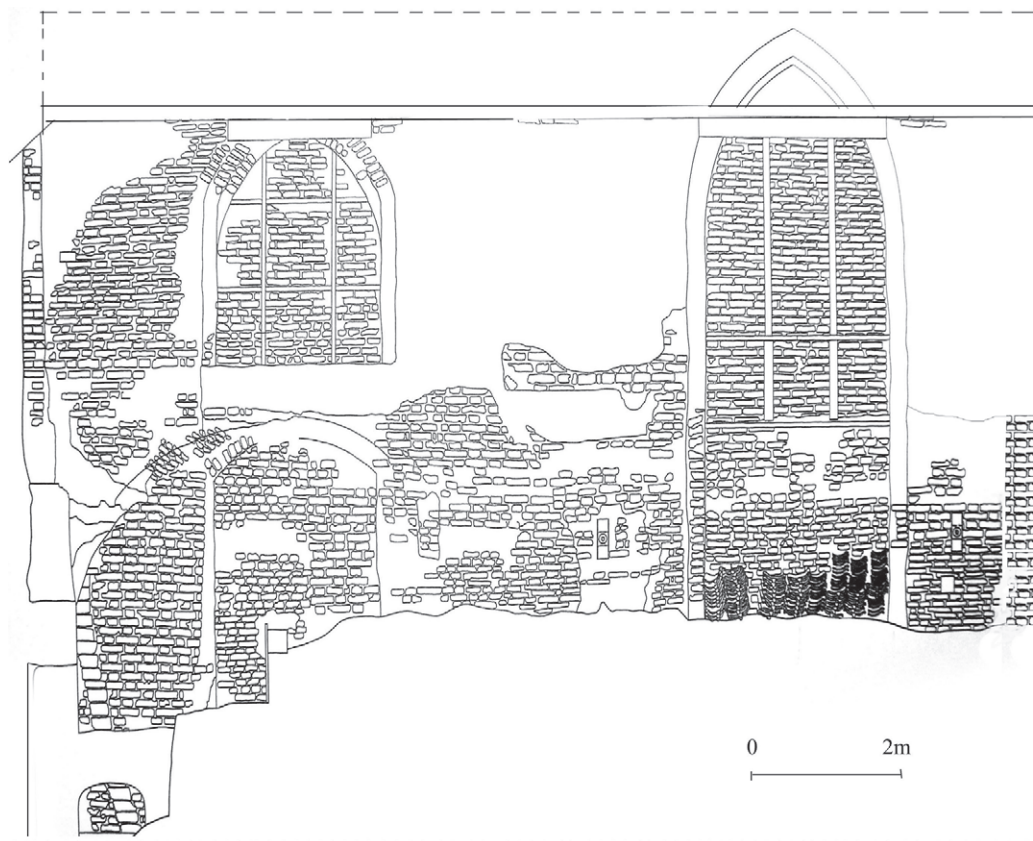


190. Ołtarz w niszy wschodniej kaplicy, stan z 2007 r.:
 1 – widok ogólny, obok wejście na strychy,
 2 – kapitel w kolumnie arkady,
 3 – sztukateria zdobiąca zwieńczenie
 (fot. E. Łużyńska)



191. Strych nad kaplicą św. Jacka na tle ściany północnej prezbiterium, stan z 2004 r.:

- 1 – ogólny pomiar (oprac. ZWA PWr),
2 – obecne schody, 3 – mur przy sklepieniu (fot. E. Łużyńska)



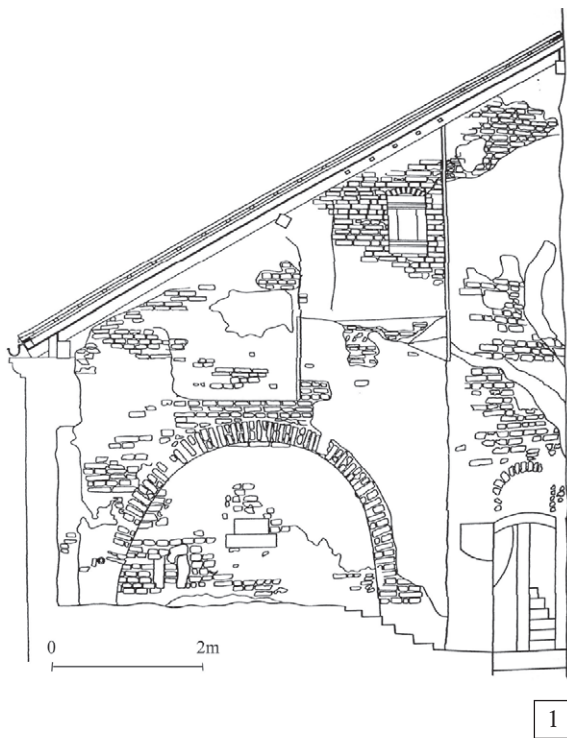
192. Budulec w ścianie północnej prezbiterium widoczny na strychu nad kaplicą św. Jacka, stan z 2007 r. (oprac. ZWA PWr)



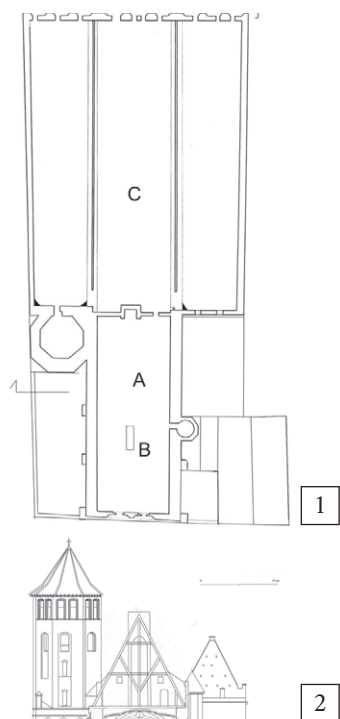
193. Osadzenie powłoki sklepienia kaplicy św. Jacka widoczne we wnętrzu strychu, stan z 2007 r. (fot. E. Łużyńska)



194. Wiązanie ściany prezbiterium z murem szczytu (?) pomieszczenia zlokalizowanego pierwotnie w miejscu kaplicy św. Jacka, stan z 2007 r. (fot. E. Łużyńska)



195. Ściana wschodnia strychu nad kaplicą św. Jacka, stan z 2007 r.:
 1 – inwentaryzacja budowy (oprac. ZWA PWr),
 2 – wejście do wieżyczki północnej, 3 – łęki konstrukcyjne (fot. E. Łużyńska)



196. Schematyczne rozplanowanie strychów, stan z 2007 r.:
1 – rzut, 2 – przekrój (oprac. ZWA PWr);
A – prezbiterium, B – dźwig budowlany, C – nawy
(fot. E. Łużyńska)



197. Wnętrze strychu nad prezbiterium
z widokiem na ścianę wieży (patrz 196.A),
stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



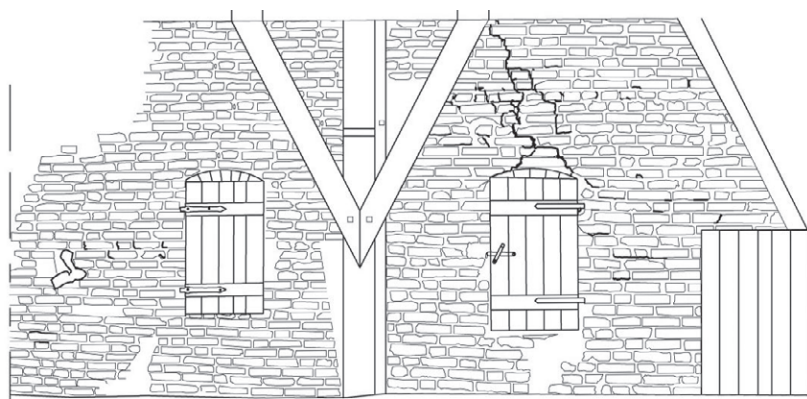
198. Środkowa część ściany między strychem prezbiterium a nawą główną (patrz 196.A),
stan z 2007 r. (fot. E. Łużyńska)



199. Powiązanie dźwigu budowlanego z konstrukcją więźby dachowej prezbiterium (patrz 196.B), stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



200. Budowa południowej części dźwigu budowlanego (patrz 196.B),
stan z 2007 r.
(fot. E. Łużyńska)



1

0 1m



2



3

201. Wschodnia ściana szczytowa nawy północnej widoczna we wnętrzu strychu (patrz 196.C), stan z 2007 r.:

- 1 – inwentaryzacja budulca (oprac. ZWA PWr),
 2 – widok z okna, 3 – widok części południowej (fot. E. Łużyńska)



202. Wnętrze strychu nawy głównej (patrz 196.C), stan z 2007 r.:
1 – część północna, 2 – część południowa
(fot. E. Łużyńska)

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA ARCHIWALNE [według miejsca przechowywania]

• ARCHIWUM PAŃSTWOWE W GDAŃSKU [APG]

REKOPISY:

- APG, 300/32, nr 1, k. 16, 41, Księgi gruntowe
APG, 300D/46, nr 7, Dyplomy i listy
APG, 300D/46, nr 10, Dyplomy i listy
APG, 300, 27/5, k. 229v–230, Missiva
APG, 300D/40, nr 62, Dyplomy i listy
APG, 300/59, nr 7, k. 93, Księgi miejskie – Libri Memmorum
APG, 300D/46, nr 27, Dyplomy i listy

IKONOGRAFIA:

- [APG, 1126/376, s. 1, cz. 1], *Plan von Danzig*, Theodor Bertling, 1897.
[APG, 1126/376, s. 2], *Plan von Danzig nach trigonometrischer Aufnahme im Auftrage des Magistrates*, K. Reg. Geometer Buhse, 1866–1869, s. 2.
[APG, 300MP, 920], Północna część klasztoru dominikańskiego około 1750 r.
[APG, 300MP/14], *Zeichnung von dem Dominicaner Platze und dem früheren Klostergebäude*, 1872.
[APG, 300MP/15], *Dominicaner Kloster zu Danzig*, Eleven Tolles, 1832.
[APG, 300MP/16], *Aufnahme von den 4 zur Scheurfrichterey benutzten Gebäuden neben dem Dominikaner Kloster*, 1828.
[APG, 300MP/17], *Situations-Plan von dem auf dem ehemaligen Dominicaner-Kloster-Grundstück zu Danzig*, 1840.
[APG, 300MP/20], *Zeichnung zur Regulirung des Platzes bei der Dominikaner Kirche zu Danzig*, 1846.
[APG, 300MP/27], *Aufnahme von den vier zur Scheurfrichterei benutzten Gebäuden neben dem Dominikaner Kloster*, 1830.
[APG, 9, 2/680], *Plan der Königlich Preussischen See-und Handlungs-Stadt Danzig*, A. Gersdorff z 1814 r.

• ARCHIWUM CENTRUM DOMINIKAŃSKIEGO [spis z 2005 r.].

- [ACD, 1], *Bazylika św. Mikołaja O.O. Dominikanów*, Pamiątka z Gdańska (widokówki 1948).
[ACD, 2], *Plan Bazyliki św. Mikołaja w Gdańsku. Instalacja elektryczna*. Rysunek w skali 1:100, Gdańsk 01.05.1948 r.
[ACD, 3], [Bez nazwy], Inwentaryzacja krypt północnych i krypty przy ścianie północnej prezbiterium. Rysunek na papierze milimetrowym, rzut i przekroje, skala 1:100 [autor nieznany] [1950?].
[ACD, 4], *Inwentaryzacja Kościoła św. Mikołaja w Gdańsku*. Autorzy: mgr inż. arch. Danuta Brużyk, arch. plastyk Henryk Gacowski, arch. plastyk F. Troszczyłow, arch. plastyk Bronisława Brej, 1957. Zawartość: rysunki w skali 1:50, rzut przyziemia, elewacja południowa, elewacja zachodnia, elewacja wschodnia, elewacja północna, przekrój podłużny.
[ACD, 5], *Sprawozdanie z przebiegu prac konserwatorskich w Bazylice św. Mikołaja – etap I (04.05.1971 r.–30.11.1971 r.)*. Autor: R. Kłosiński, Gdańsk 1971 r. Zawartość: fotografie – stan przed renowacją.
[ACD, 6], *Inwentaryzacja i projekt uporządkowania wnętrza zakrystii, skala 1:25*. Zawartość: opis techniczny – inż. arch. Zygmunt Wysocki, Gdańsk 08.10.1974 r., rysunki zakrystii – inwentaryzacja w skali 1:25, rzut poziomy, widok ściany północnej, widok ściany zachodniej i wschodniej, widok ściany południowej, rysunki zakrystii – projekt uporządkowania wnętrza zakrystii, rzut w skali 1:25, widok ściany północnej w skali 1:25, widok ściany zachodniej i wschodniej w skali 1:25, widok ściany południowej w skali 1:25.
[ACD, 7], *Projekt szkicowy przebudowy gospodarczej, 1974 r.* [brak autora]. Zawartość – rysunki: inwentaryzacja pomieszczeń położonych przy północnej ścianie prezbiterium (15.11.1973 r.), rzut przyziemia w skali 1:50, projekt przybudówki gospodarczej (06.01.1974 r.), rzut przyziemia w skali 1:50,

- fasada wschodnia w skali 1:100 (20.11.1976 r.), fasada północna w skali 1:100 (30.11.1973 r.), projekt dobudówki gospodarczej, fasada wschodnia w skali 1:100 (23.01.1974 r.), projekt przybudówki – fasada północna (22.01.1974 r.).
- [ACD, 8], *Opis do projektu szkicowego dobudówki gospodarczej przy północnej ścianie prezbiterium kościoła św. Mikołaja w Gdańsku*. Autor: inż. arch. Zygmunt Wysocki, Gdańsk 01.11.1975 r. Zawartość: opis, projekty szkicowe dobudówki, fasada wschodnia w skali 1:100, fasada północna w skali 1:100.
- [ACD, 9], *Kościół św. Mikołaja – dobudówka północna. Projekt techniczny instalacji wodno-kanalizacyjnej*. Autor: mgr inż. Józef Chmal, Gdańsk październik 1974 r.
- [ACD, 10], *Dokumentacja przeprowadzonych prac konserwatorskich w kaplicy św. Krzyża w kościele św. Mikołaja, Gdańsk 1975 r.* [brak autora]. Opis ikonograficzny, kolorystyka, stan zachowania, tok przeprowadzonych prac konserwatorskich.
- [ACD, 11], *Gdańsk – Kościół św. Mikołaja, kaplica św. Jacka – projekt mensy ołtarzowej*. Autor: arch. Adam Stefanowicz, Gdańsk 08.01.1976 r. Zawartość: rysunek – rzut poziomy, skala 1:10, rysunek – widok ogólny prezbiterium, skala 1:10.
- [ACD, 12], *Gdańsk – Kościół św. Mikołaja, kaplica św. Jacka – projekt mensy ołtarzowej*. Autor: arch. Adam Stefanowicz, Gdańsk 1976 r. Zawartość: rysunki w skali 1:5, przekrój podłużny, przekrój poziomy, przekrój poprzeczny, widok z boku, widok z przodu.
- [ACD, 13], *Gdańsk – Kościół św. Mikołaja, kaplica św. Jacka – projekt mensy ołtarzowej*. Autor: arch. Adam Stefanowicz, [1976]. Zawartość: rysunki w skali 1:5, przekrój poziomy, widok z przodu, przekrój podłużny, widok z góry, przekrój poprzeczny, widok z boku.
- [ACD, 14], *Gdańsk Głównie Miasto – Kościół św. Mikołaja – Projekt podstawowy rozbudowy istniejącego przy Kościele zaplecza od strony placu Dominikańskiego*. Autor: Stanisław Michel. Zawartość: decyzja z 28 czerwca 1976 r. – zatwierdzenie pod względem urbanistycznym architektonicznym planu realizacyjnego, pozwolenie na rozbudowę istniejącego przy północnej części kościoła zaplecza, projekty szkicowe w skali 1:100.
- [ACD, 15], *Projekt techniczny przyłącza domowego i wewnętrznej instalacji gazowej dla budynku przy ul. Lawendowej w Gdańsku*. Oprac. Andrzej Miernik, 1977. Zawartość – rysunki z podpisem Stanisława Michela: rzut przyziemia w skali 1:50, rzut piętra w skali 1:50, rzut poddasza w skali 1:50, rzut dachu w skali 1:50, przekrój poprzeczny w skali 1:50, elewacja wschodnia w skali 1:50, elewacja wschodnia w skali 1:50, elewacja zachodnia w skali 1:50, elewacja północna w skali 1:50.
- [ACD, 16], *Projekt techniczny przyłącza gazowego oraz wewnętrznej instalacji gazowej do budynku gospodarczego*. Autor: mgr inż. A. Miernik, 1977 r. Zawartość: opis techniczny, rysunki: plan sytuacyjny 1:1000, rzut przyziemia 1:50, rzut piętra 1:50, rzut poddasza 1:50, rzut aksonometryczny instalacji 1:50.
- [ACD, 17], *Warunki techniczne nr 151/77 wydane przez Okręgowe Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej z dnia 17.08.1977 r. dla przybudówki przy północnej ścianie kościoła św. Mikołaja*.
- [ACD, 18], *Projekt techniczny instalacji ogrzewania pomieszczeń oraz instalacji technologicznych w kotłowni w budynku zaplecza kościoła*. Autor: inż. B. Klawitter, 1977 r. Zawartość: opis, rysunki: instalacja c.o. i kotłownia, piwnice 1:50, instalacja c.o. i kotłownia, parter 1:50, instalacja c.o. i kotłownia, I piętro 1:50, instalacja c.o. i kotłownia, II piętro 1:50, rozwinięcie instalacji, 1:50.
- [ACD, 19], *Krypta – projekt ogrzewania*. [brak autora] [1977?]. Rysunek w skali 1:50 – mur istniejący, mur projektowany, zarys fundamentu pod wentylator.
- [ACD, 20], *Orzeczenie techniczne konstrukcyjne do projektu mgr inż. Bernarda Hoffmana – PP Pracownia Konserwacji Zabytków*. Gdańsk 1977. Zawartość: część opisowa, część graficzna – układ konstrukcyjny w skali 1:25.
- [ACD, 21], *Gdańsk – Kościół św. Mikołaja – Inwentaryzacja i projekt przebudowy wejścia bocznego*. Autor: mgr inż. arch. Tomasz Celewicz, 1978 r. Zawartość: opis techniczny; część graficzna: rys. 1 – inwentaryzacja w skali 1:20, rys. 2 – projekt przebudowy w skali 1:20, rys. 3 – detale w skali 1:1.
- [ACD, 22], *Inwentaryzacja i projekt przebudowy wejścia bocznego*. [brak autora] (1978) Zawartość: opis techniczny, część graficzna: rys. 1 – inwentaryzacja w skali 1:20, rys. 2 – projekt przebudowy w skali 1:20 i 1:5, rys. 3 – detal w skali 1:1.
- [ACD, 23], *Projekt techniczny przyłącza c.o. i węzła ciepłego dla budynku klasztornego oo. Dominikanów*. Autor: inż. Michał Kukiełło, 15.09.1979 r. Zawartość: opis techniczny, sytuacja, rzut piwnic i schemat węzła ciepłego, skala 1:50.
- [ACD, 24], *Projekt techniczny na wykonanie remontu instalacji elektrycznych w Rzymsko-katolickim Kościele Parafialnym p.w. św. Mikołaja*. Autor: Jerzy Lubianiec, kwiecień 1980 r. Zawartość: opis techniczny, obliczenia techniczne, kosztorysy, rysunki techniczne.

- [ACD, 25], *Ekspertyza techniczna dot. uszkodzeń murów zakrystii i wieży Bazyliki św. Mikołaja w Gdańsku – lipiec 1980 r.* Autor: doc. dr inż. Roman Wieloch. Zawartość: opis, rysunki: rzut poziomy zakrystii, skala 1:25, inwentaryzacja zarysowań ściany północnej zakrystii, skala 1:25, inwentaryzacja zarysowań ściany wschodniej zakrystii, skala 1:25, inwentaryzacja zarysowań, spękań i uszkodzeń ścian wieży Bazyliki, skala 1:50, projekt wzmocnienia ściany północnej zakrystii, skala 1:25, projekt wzmocnienia ściany zachodniej, skala 1:25.
- [ACD, 26], *Gdańsk – Kościół św. Mikołaja – Zakrystia. Inwentaryzacja wnętrza.* Autor: arch. A. Stefanowicz, 1980 r. Zawartość: rzut poziomy, widok ściany północnej, widok ściany zachodniej, widok ściany południowej, rysunki w skali 1:25.
- [ACD, 27], *Schody do kaplicy św. Jacka.* Autor: mgr inż. Janusz Matyskiewicz, Gdańsk, maj 1984 r. Rysunek – konstrukcja schodów na wieży w skali 1:10.
- [ACD, 28], *Teczka – rysunki: usytuowanie ołtarza posoborowego w skali 1:50, projekt marmurowego stopnia podołtarzowego, międzyfilarowe przeszło prezbiterium w skali 1:50, otwarcie wejścia do krypty pod kaplicą św. Jacka z przesunięciem biegu schodowego ku północnej ścianie kościoła, Gdańsk, kwiecień 1986 r.*
- [ACD, 29], *Inwentaryzacja rzutu przyziemia kościoła z plebanią i tzw. Górką Dominikańską.* Oprac. Andrzej Gołembnik, 2003.

• ARCHIWUM WUOZ W GDAŃSKU

- [WUOZ, 1], *Protokół z kontroli dotyczącej stanu ochrony dóbr kultury [...] Bazyliki św. Mikołaja w Gdańsku 12.03.1985 [maszynopis].*

• KRIGSARKIVET STOCKHOLM

- [KAS, 0406/25/044/013], *Gdańsk około 1600 r., tzw. widok sztokholmski.*

II. ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- [Długosz LB], *Joannis Długos Senioris canonici Cracoviensis Liber Beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 3, Cracoviae 1864, s. 450.
- [Długosz RP], *Joannis Długos Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. XVII i XVIII, Varsoviae 1975.
- [PU], *Pommerlisches Urkundenbuch*, hrsg. v. M. Perlbach, Danzig 1882.
- [DKM], *Dokumenty kujawskie i mazowieckie z XIII wieku*, wyd. B. Ulanowski, Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności, t. 4, 1888.
- [Annales], *Annales olivenses*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893.
- [Lites], *Lites ac res gestae inter polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 1, wyd. 1, Zakrzewski, Poznań 1890.
- [PrUb], *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 1–4, hrsg. v. A. Seraphim, Königsberg 1909.
- [Simson 1913], P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig*, Bd. 1–4, Danzig 1913.

III. ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- <https://dziennikbaltycki.pl/tag/bazylika-sw-mikolaja>
Bazylika św. Mikołaja w Gdańsku otwarta! Parafianie i zakonnicy wrócili do kościoła po 643 dniach, 8.08.2020, oprac.: A. Kamińska [data dostępu: 27.09.2020].
- <https://gdansk.dominikanie.pl/2020/08/ponowny-pochówek-dobrodziejow-klasztoru>
Ponowny pochówek dobrodziejów klasztoru, 2020, 31.08.2020, oprac.: redakcja [data dostępu: 27.09.2020].
- <https://gdansk.naszemiasto.pl/dominikanie-z-kosciola-sw-mikolaja-przenosza-msze-do-innych/ar/c1-4864288>
Dominikanie ze św. Mikołaja przenoszą msze do innych świątyń. Dominikanie ze św. Mikołaja przenoszą msze do innych świątyń, 31.10.2018, oprac.: redakcja [data dostępu: 27.09.2020].
- <https://gdansk.naszemiasto.pl/tajemnice-bazyliki-sw-mikolaja-co-odkryto-podczas-remontu/ar/c1-7468981>
Tajemnice Bazyliki św. Mikołaja. Co odkryto podczas remontu?, 14.12.2019, oprac.: D. Abramowicz [data dostępu: 27.09.2020].

- <https://m.radiogdansk.pl/wiadomosci/item/113961-kosciol-sw-mikolaja-w-gdanskujuz-po-remoncie-w-sobote-uroczyste-otwarcie-na-ktorym-dominikanie-podziekujamosobom-zaangazowanym-w-ratowanie-bazyliki/>
Kościół św. Mikołaja w Gdańsku już po remoncie. Od soboty bazylika znów będzie dostępna dla zwiedzających, 6.08.2020, oprac.: A. Nietopiel, fot. R. Jocher [data dostępu: 27.09.2020].
- <https://polskatimes.pl/kosciol-sw-mikolaja-zostanie-zamkniety-do-odwolania-prezydent-gdanska-powolal-specjalna-komisje-by-ratowac-zabytek/ga/13628800/zd/31967710>,
Kościół św. Mikołaja zostanie zamknięty do odwołania. Prezydent Gdańska powołał specjalną komisję, by ratować zabytek, 30.10.2018, oprac.: E. Andruszkiewicz [data dostępu: 27.09.2020].
- <https://www.gdansk.pl/wiadomosci/kosciol-sw-mikolaja-z-dofinansowaniem-na-remont-ponad-400-tys-zlotych,a,155685>,
Kościół św. Mikołaja z dofinansowaniem na remont – ponad 400 tys. złotych, 30.09.2019, oprac.: WG [data dostępu: 27.09.2020].
- <https://www.gdansk.pl/wiadomosci/kosciol-sw-mikolaja-zamkniety-gdancscy-dominikanie-apelujao-pomoc,a,129433>,
Kościół Św. Mikołaja zamknięty. Dominikanie apelują o pomoc, 31.10.2018, oprac.: M. Wałuszko [data dostępu: 27.09.2020].
- <https://historia.trojmiasto.pl/Swiatelko-w-tunelu-dla-sw-Mikolaja-Kosciol-ma-zostac-czesciowo-otwarty-n139390.html?>
Światelko w tunelu dla św. Mikołaja. Kościół ma zostać częściowo otwarty, 4.11.2019, oprac.: E. Oleksy [data dostępu: 27.09.2020].
- <https://www.se.pl/trojmiasto/jest-dofinansowanie-na-remont-kosciola-sw-mikolaja-w-gdanskuaa-hFvx-EUwq-cG2Y.html>,
Jest dofinansowanie na remont kościoła św. Mikołaja w Gdańsku, 2.10.2019, oprac.: OSZ [data dostępu: 27.09.2020].

IV. OPRACOWANIA

- Alce V., 1972, *Il convento di S. Domenico Nel secolo XIII*, [w:] *Culta Bononia. Rivista di studi Bolognesi. Anno IV N 1, Primo Semestre*, Patron, Bologna, s. 127–174.
- Archeologia Gdańska*, 2006, t. 1, Muzeum Archeologiczne Gdańska, Gdańsk.
- Architektura gotycka w Polsce*, 1995, T. Mroczko i M. Arszczyński (red.), t. 2, *Katalog zabytków*, A. Włodarek (red.), Instytut Sztuki PAN, Warszawa, s. 77–78.
- Barber M., 2004, *Katarzy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Betlejewska C., 2001, *Meble gdańskie od XVI do XXI wieku*, Wydawnictwo DiG, Warszawa–Gdańsk.
- Borcowski Z., 2006, *Stanowisko 5 w ujęciu funkcjonalno-chronologicznym*, [w:] *Archeologia Gdańska*, t. 1, Muzeum Archeologiczne Gdańska, Gdańsk, s. 89–105.
- Buko A., 2003, *Najstarsze klasztory dominikańskie w przestrzeni ośrodków wczesnomiejskich na ziemiach polskich*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 279–287.
- Braunfels W., 1972, *Monasteries of Western Europe, The architecture of the orders*, Thames and Hudson, London, s. 125–152.
- Curicke R., 1687, *Der Stadt Dantzig historische Beschreibung*, [b.w.], Amsterdam u. Dantzigk.
- Dehio G., Gall E., 1952, *Deutschordensland Preussen*, „Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler”, Deutscher Kunstverlag, München–Berlin.
- Dekański D.A., 2003, *Dominikanie gdańscy w XIII i na początku XIV w. Z badań prozopograficznych mendikantów pomorskich w średniowieczu*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 185–201.
- Derwich M., 2004, *Klasztory i mnisi*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław, s. 55–59.
- Domasławski J., 1984, *Pomorze Wschodnie*, [w:] *Gotyckie malarstwo ścienne w Polsce*, A. Karłowska-Kamzowa (red.), UAM, Poznań, s. 121–162.
- Dominikanie. Gdańsk–Polska–Europa*, 2003, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin.
- Drost W., 1959, *Sankt Nicolai*, [w:] *Kunstdenkmäler der Stadt Danzig*, t. 3, Kohlhammer, Stuttgart, s. 23–24.
- Dziekoński T., 1972, *Wydobywanie i metalurgia kruszców na Dolnym Śląsku od XIII w. do połowy XX w.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

- Encyclopedia of Artists*, 2000, W. Vaughan (ed.), Oxford University Press, Oxford.
- Fehlaber K., 1908, *Markthalle und Wochenmärkte*, [w:] *Danzig und seine Bauten*, Wilhelm Ernst & Sohn, Berlin, s. 199–200.
- Galkowski J., 2003, *Przepisy Zakonu Braci Kaznodziejów odnoszące się do budowy kościołów i klasztorów – rys historyczny*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 279–286.
- Gołembnik A., 2003, *Własność dominikańska w przestrzeni powstającego Gdańska*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 437–453.
- Gogolin M.R., 2008, *Więzby dachowe kościołów Pomorza od końca XIII do połowy XIX wieku: przekształcenia typów i rozwiązań konstrukcyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Gołubiewowa Z., 1975, *Kościół dominikański pw. św. Jakuba w Sandomierzu w XIII stuleciu i jego dekoracja architektoniczna*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, J. Kłoczowski (red.), t. 1, Wydawnictwo Polskiej Diecezji Dominikanów, Warszawa, s. 19–142.
- Gzowski J., 2003, *Analiza faz rozwojowych klasztoru dominikanów w Gdańsku na podstawie planów i rycin*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 501–518.
- Herrmann Ch., 2007, *Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und -Geographie*, Mihael Imhof Verlag, Petersberg.
- Heyn F., 1913, *Die Danziger Dachkonstruktionen. Ihre konstruktive und historische Entwicklung*, [b.w.], Danzig.
- Hinnebusch W.A., 1973, *The history of the Dominikan Order*, Bd. 2: *Intellectual and Cultural Life to 1500*, Alba House, New York, s. 197–207.
- Honour H., Fleming J., 2002, *Historia sztuki świata*, Arkady, Warszawa 2002.
- Jasiński K., 1978, *Gdańsk w okresie samodzielności politycznej Pomorza Gdańskiego*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1, *Do roku 1454*, E. Cieślak (red.), Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, s. 271–297.
- Keyser E., 1972, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, Böhlau, Köln–Wien.
- Kizik E., 2003, *Z dziejów dominikanów gdańskich w II poł. XVI–XVIII w.*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 243–255.
- Kłoczowski J., 1975, *Zakon Braci Kaznodziejów w Polsce 1222–1972. Zarys dziejów*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, J. Kłoczowski (red.), t. 1, Wydawnictwo Polskiej Diecezji Dominikanów, Warszawa, s. 19–142.
- Kłoczowski J., 2003, *Wspólnoty chrześcijańskie w tworzącej się Europie*, W drodze, Poznań.
- Konieczny A., 2007, *Mittelalterliche Dachkonstruktionen der Danziger Kirchen in der Geschichte des Dachwerks im Ordensland Preussen*, „Schriftenreihe der Danziger Naturforschenden Gesellschaft”, Bd. 9, Danziger Naturforschende Gesellschaft, Lübeck, s. 89–119.
- Kowalski J., Massalski R., Stankiewicz J., 1969, *Rozwój architektoniczny i urbanistyczny Gdańska*, [w:] *Gdańsk, jego dzieje i kultura*, F. Mamuszka (red.), Arkady, Warszawa, s. 129–265.
- Krzywdziński R., 2006a, *Piece hipokaustum ze stanowiska 5 na ulicy Pańskiej*, [w:] *Archeologia Gdańska*, t. 1, Muzeum Archeologiczne Gdańska, Gdańsk, s. 215–239.
- Krzywdziński R., 2006b, *Wodociągi i latryny klasztoru dominikańskiego w Gdańsku*, [w:] *Archeologia Gdańska*, t. 1, Muzeum Archeologiczne Gdańska, Gdańsk, s. 239–270.
- Krüger K., 2007, *Orden und Klöster. 2000 Jahre christliche Kunst und Kultur*, Verlag h.f. Ullmann, [b.m.w.].
- Lawrence C.H., 2005, *Monastycyzm średniowieczny*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Łużyńska E., 2011, *Architectural examinations of the parish church in Dobrzyki*, „Architectus”, Nr 1(29), s. 3–9.
- Łużyńska E., 2013, *Badania gotyckiego kościoła św. Mikołaja w Gdańsku*, [w:] *III Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, K. Stala (red.), Seria Architektura, Monografia 425, Wydawnictwo PK, Kraków, s. 225–242.
- Łużyńska E., 2014, *Próba odtworzenia przeobrażeń rozplanowania klasztoru Dominikanów w Gdańsku*, [w:] *Średniowieczna architektura sakralna w Polsce w świetle najnowszych badań*, T. Janiak, D. Stryniak (red.), Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Gniezno, s. 145–172.
- Łużyńska E., 2018, *Badania stratygraficzno-architektoniczne i autentyzm stratygrafii budowli historycznych*, [w:] *Dziedzictwo architektoniczne. Badania podstawowe i ich dokumentowanie*, E. Łużyńska (red.), Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, s. 95–107.
- Maciakowska Z., 2009, *Położenie miasta lubeckiego w Gdańsku*, [w:] „Rzeź Gdańska” z 1308 r. w świetle najnowszych badań. *Materiały z sesji naukowej 12–13 listopada 2008 roku*, B. Śliwiński (red.), Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Gdańsk, s. 16–26.

- Madura F., 2003, *Wystrój Bazyliki św. Mikołaja*, [w:] *W cieniu klasztoru dominikanów*, A. Gołembnik (red.), Klasztor OO. Dominikanów, Fundacja św. Wojciecha, Gdańsk, s. 72–102.
- Małachowicz E., 1975, *Wczesnośredniowieczna architektura kościoła dominikanów we Wrocławiu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 20, z. 1, s. 11–49.
- Małachowicz E., 1978, *Architektura zakonu dominikanów na Śląsku*, [w:] *Z dziejów sztuki śląskiej*, Z. Świechowski (red.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 93–148.
- Możejko B., Kaczor D., Śliwiński B., 2006, *Zarys dziejów klasztoru dominikańskiego w Gdańsku od średniowiecza do czasów nowożytnych (1226/1227–1835)*, [w:] *Archeologia Gdańska*, t. 1, Muzeum Archeologiczne Gdańska, Gdańsk, s. 137–214.
- Nawrońska G., 2003, *Dominikanie w Elblągu*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 321–333.
- Nawrowski M., 1917, *Die Baugeschichtliche Entwicklung der Dominikanerkirche St. Nicolaus in Danzig*, [Im Selbstverlage des Autors], Danzig.
- Pawłowsky J.N., 1898, *Geschichte und Beschreibung der St. Nikolai-Pfarrkirche, der ältesten Kirche in Danzig*, A. W. Kafemann, Danzig.
- Piasecki K., 2003, *Badania antropologiczne ludzkich szczątków wyeksplorowanych w krypcie pod Górką Dominikańską. Analiza wstępna*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 455–485.
- Radis U., 2003, *Od grodu do klasztoru – od klasztoru do muzeum. Wyniki wieloletnich badań archeologicznych na terenie byłego klasztoru dominikanów pod wezwaniem św. Marii Magdaleny w Lubece*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 343–371.
- Ranisch B., 1695, *Grundrisse und Aufzuge aller Kirchengebäude der Stadt Danzig*, J.Z. Stolle, Danzig, s. 28–35 [przedruk: Paul-Beneke Verlag, Danzig 2005].
- Samól P., 2015, *Architektura kościołów dominikańskich kontraty pruskiej w średniowieczu*, praca doktorska, Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej, Gdańsk [mpis w Bibliotece Politechniki Gdańskiej].
- Sanktuaria w Europie*, 2002, Muza, Warszawa.
- Schenkluhn W., 2000, *Architektur der Bettelorden. Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Sikorska A., Wilga-Steyer J., 2007, *Kościół p.w. Św. Mikołaja w Gdańsku. Badania i historia kolorystyki wnętrza kościoła*, t. 1, *Prezbiterium i nawa południowa*, t. 2, *Kaplica Św. Krzyża*, Gdańsk [mpis w Archiwum OO. Dominikanów w Gdańsku].
- Spież J.A., 2003, *Początki klasztoru w Gdańsku na tle najstarszych fundacji dominikańskich*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 167–185.
- Stachnik R., 1927, *St. Nikolai–Danzig 1227–1927*, Vestpreuss Verlag, Danzig.
- Sundt R., 1989, *The Jacobin Church of Toulouse and the Origin of its Double-Nave Plan*, „The Art Bulletin”, Vol. 71, No. 2, s. 186–201.
- Szczybański J., 2009, *Odbudowa kościołów Gdańska po II wojnie światowej*, Wydawnictwo PG, Gdańsk, s. 78–82.
- Szyma M., 2004, *Kościół i klasztor dominikanów w Krakowie. Architektura zespołu klasztorowego do lat dwudziestych XIV wieku*, „Ars vetus et nova”, t. 15, Universitas, Kraków.
- Szyska M., 2003, *Badania ratunkowe w piwnicach Hali Targowej w Gdańsku*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 485–499.
- Szyska M., 2006, *Romański kościół pod wezwaniem świętego Mikołaja w świetle badań archeologicznych z 2001 i 2003 roku*, [w:] *Archeologia Gdańska*, t. 1, Muzeum Archeologiczne Gdańska, Gdańsk, s. 105–136.
- Szyska M., 2009, *Romański kościół pw. św. Mikołaja i trzynastowieczny zespół poddominikański w świetle badań archeologicznych na stan. 5 w Gdańsku*, [w:] *Architektura romańska w Polsce. Nowe odkrycia i interpretacje. Materiały z sesji naukowej w Muzeum Początków Państwa Polskiego, Gniezno, 9–11 kwietnia 2008 roku*, T. Janiak (red.), Muzeum Początków Państwa Polskiego, Gniezno, s. 611–641.
- Todenhöfer A., 2010, *Kirchen der Bettelorden, Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Sachsen-Anhalt*, Dietrich Reimer Verlag, Berlin.

- W cieniu klasztoru dominikanów*, 2003, A. Gołembnik (red.), Klasztor OO. Dominikanów, Fundacja św. Wojciecha, Gdańsk.
- Ważny T., 2010, *Analiza dendrochronologiczna drewna więźby dachowej kościoła pw. św. Mikołaja w Gdańsku*, Gdańsk [mpis].
- Zbierski A., 1958, *Dotychczasowe wyniki badań archeologicznych w kościołach św. Katarzyny i św. Mikołaja w Gdańsku*, „Rocznik Gdański”, Nr 15/16, s. 53–86.
- Zbierski A., 1978a, *Rozwój przestrzenny Gdańska w IX–XIII w.*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1, *Do roku 1454*, E. Cieślak (red.), Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, s. 95–125.
- Zbierski A., 1978b, *Budownictwo sakralne*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 1, *Do roku 1454*, E. Cieślak (red.), Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, s. 248–250.
- Zbierski A.D., 2003, *Gdańsk w okresie przybycia dominikanów w XIII wieku*, [w:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa*, D.A. Dekański, A. Gołembnik, M. Grubka (red.), Dominikańskie Centrum św. Jacka, Bernardinum, Gdańsk–Pelplin, s. 399–423.



Wydawnictwa Politechniki Wrocławskiej
są do nabycia w sprzedaży wysyłkowej:
zamawianie.ksiazek@pwr.edu.pl

ISBN 978-83-7493-153-3

KOŚCIÓŁ DOMINIKANÓW W GDAŃSKU

W prezentowanej pracy podjęto się próby odtworzenia przeobrażeń architektury kościoła dominikanów, usytuowanego obecnie w obrębie Głównego Miasta w Gdańsku. Kościół ten jest jedyną zachowaną w całości częścią dawnego klasztoru. Pozostałe fragmenty uległy zniszczeniu i do dziś przetrwały jedynie ich podziemne relikty pod halą targową, ulicą Pańską oraz pod placem Dominikańskim. Inspiracją do podjęcia tego tematu było odkrycie przez archeologów nieznanych dotąd relikwów pierwszej zakonnej świątyni pw. św. Mikołaja. To sprawiło, że zaistniała konieczność weryfikacji dotychczasowych poglądów na temat przeobrażeń architektury drugiego kościoła dominikańskiego. Badania kościoła św. Mikołaja byłyby prowadzone pod kierunkiem autorki przez zespół z Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej. W latach 2004–2007 pracom towarzyszyły warsztaty studenckie. Kolejne analizy wykonywano w 2010 roku, a ostatnie aktualizacje w latach 2017–2018.

Autorka częściowe wyniki badań opublikowała wcześniej w formie artykułów. W tych pracach materiał dokumentacyjny był ograniczony do minimum. Udostępnienie większej liczby powstałych podczas badań rysunków i fotografii stało się powodem przygotowania niniejszej monografii. Dodatkowym impulsem był remont świątyni prowadzony w latach 2019–2022. W tym kontekście część prezentowanego materiału badawczego ma wartość archiwalną i być może pomoże w przygotowujących projektach konserwatorskich. Monografię można też traktować jako zamiar włączenia się autorki w obchody 800-lecia przybycia dominikanów na ziemię polskie.

Ewa Łużyniecka (ur. 1958)

od 1999 roku profesor dr hab. na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej. Zajmuje się historią architektury, projektowaniem konserwatorskim i kształceniem młodej kadry naukowej. Jest autorką około 160 opracowań, w tym 7 książek (zob. <http://scholar.google.pl/>)

Jednym z głównych nurtów jej zainteresowań jest architektura sakralna w Polsce i jej powiązania z budownictwem europejskim oraz kontekstem kulturowo-krajobrazowym. Specjalizuje się w stratygraficznych badaniach architektonicznych. Od 1981 r. prowadzi prace na terenie Polski, Czech, Niemiec i w południowo-zachodniej Francji, wielokrotnie kierując interdyscyplinarnymi zespołami. Drugi nurt jej zainteresowań to ochrona dziedzictwa kulturowego na świecie. Uczestniczyła w misjach konserwatorskich, m.in. w Egipcie i na Krymie. Brała udział w wielu wyprawach naukowych dotyczących Listy Światowego Dziedzictwa UNESCO, np. do Indii, Nepalu, Izraela, Etiopii, Meksyku, Hondurasu, Gwatemali, USA, Chile, Paragwaju, Urugwaju i Argentyny.

Uczestniczy w pracach wielu stowarzyszeń i gremiów naukowych, m.in. była członkiem Komitetu Architektury i Urbanistyki Polskiej Akademii Nauk (2016–2020), wiceprezesem Polskiego Komitetu Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS (2006–2020), jest przewodniczącą Komitetu Historii i Konserwacji Architektury Sakralnej PKN ICOMOS (od 2006). Od 1996 roku jest redaktorem naczelnym pisma naukowego „Architectus”, a od 2017 roku redaguje serię „Dziedzictwo architektoniczne”.